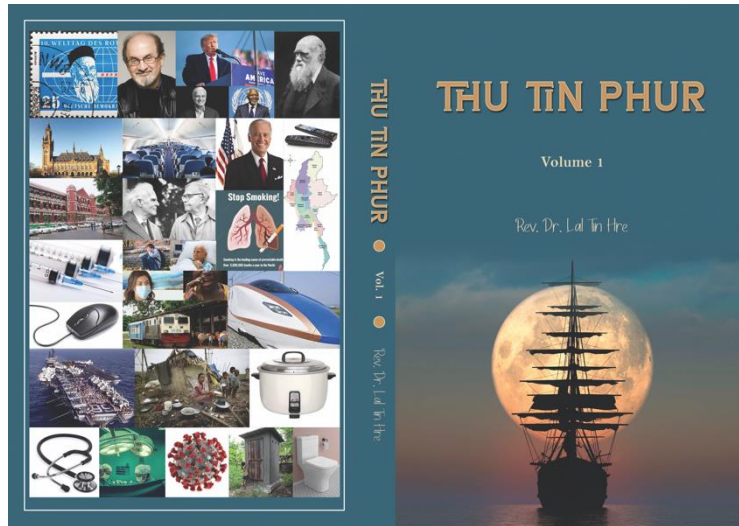

Thu Tin Phur Vol. I

Thu Tin Phur Vol. I

THU TIN PHUR Volume 1

Published by

The Author
Lal Tin Hre
Cherry Yeik Publication 02144
No. 781 (B), Bo Pho Win (3) Street
Block – 3, East Dagon
Yangon – Myanmar

Suah Vawi Khatnak
March 2023
Copies – 1,000
A man – 5,000 MMK

Cover Design: Kennedy Ni Lan Uk
Edited by Mang Herh

Printed by

Saw Silas Mahuya Wah (00574)
Baptist Press
Myanmar Baptist Convention Offset
143 Minye Kyaw Swa Road Lanmadaw Township
Yangon - Myanmar

Thu Tin Phur Vol. I

LUNGAWITHU

Thu Tin Phur, Volume I a suak thei hi Pathian zangfahnak ruangah a si bik. A hnenah lungawithu ka sim. Kan hmuhtawn cio vekin 2020 March ihsin thinlung fumfe nei thei lo ding khawpin natnak ÷ihnung Covid-19 in in nuai ciamco ih, duh vekih suakvak thei lo dingih kharkhumawk kan si.

Cui boruak rit zet hnuaiih um, mipipawl cu mitthlam ah cuangin an tohmuntei an siar dingah tiin Pathian thuthuk le thu harsadeuh lam hrialin, mipi siar dingih remcang ding cabu timlam dingin ka thinlung ka bawtcat. Pathian zangfahin 2020 ah bu hnih, *Thinlung Thiang ih Thiltitheinak* le *Abraham Lincoln* ka ngan ih, ram sung le ram leng ihsin siartu mipi khalin in rak bawm vialvo ih, bangman ka neizetin ka ruat.

Tui tum ah hin theihkauhnak lam hawi, thupi hlawm dangdang pasarih finkhawm mi kan hun sualsuak hnohno lala. Thupi pakhat thlurh mi a si lo ruangah hi hmin hi putter a si. *Volume I* ka tinak san cu Pathian in damcahnak in pe ih, tikcu remcang kan neih leh le *volume* dangdang khal suah thei beisei ruangih bun mi a si. Kan suah thei nawn lo pang asile ziangaw ti÷ha. Hi cabu sungah hin mekazin dangdang ih suah zo mi, rem÷hat ih suahsal mi khal an um. An rak suah zonak mekazin ka theih mi vial a hnuai (*footnote*) ah ka ngan. Ka thu lakkhawmnak ah cabu dangdang, *YouTube* le *website internet* ka hmang tambik ih, a dangten ka tarlang nawn lo.

Hi cabu suak dingih i bawmtu bik pakhat cu ka tupa Salai Biak Hre Lal a si. Tlawng a kai thei lo sendenin cabu dangdang ta ka rawn duh mi tete in leh/ngansak ih, amai'

Thu Tin Phur Vol. I

bawmnak ih suah thei fang ka si. A parah ka lung a awi zet. Ka insang nu (Siang Awng Nu) hin ka ngan mi a siar hmaisabik ih, ṭawngkam mawi le rem in hawlpi tlunah ngan sual tete in remsak. Cuihnu ah, Pu Mang Herh in a zohsal thluh. Anih cun kan nupa ih kan rem mi hnakh ṭha le mawi, a sung thu khal famkim le thudiksawn in hawlpi. A zohngah mi hun suah cu di a riam curco cuangin ka thei. A kawm in tuahsaktu ka fapa Salai Kennedy Ni Lan Uk hnenah ka lung a awi ngaingai.

Sumpai tlaksam ruanfgah le thil dangdang ruangah ka ngan kum (2020) ah suh loin tulawng ah a suak thei nerno a si hi! Thuhla hrekkhat cu ka ngan laiih fiangfai hrih lo, tui kan theih fiang mi simaw, thil danglamdeuh khal an um men ding.

Hi cabu ka ngan laiih ka thinlung luahtu thu pakhat cu kum zabi 20-nak ih Pathian thuthiam hminthang, Karl Barth ih ṭawngkam a si; hiti'n a ti:

Na Baibal cu na vawrhlah ah keng awla,
Leitlun thuthang kha na kehlam ah keng aw.
A pahnih in siar awla, na ken mi Baibal hmangin,
Leitlun thuthang hi zirfiang aw.

Duhsaknak thawi in rak siarsaktu hmuahhmuah in hi cabu hin thutheihkauhnak ihsin an ni tin nun le Pathian hna an ṭuannak ah bawm theinak zawn pakhatte tal pe thei hram sehla ti cu ka thinlung saduhthah a si.

Lal Tin Hre
Grace Villa, Yangon
February 5, 2023

Thu Tin Phur Vol. I

THUHMAIHRUAI

Thu Tin Phur ti a si vekin hi cabu *Thu Tin Phur, Volume 1* ah hin thupi dangdang 50 a um ih, thuhlawm PASARIH ah then a si, cupawl cu:-

Pathian Thu (Bung 1- 4): *Covid-19* hmangih sermon pakhat le a dang pathum cu Pathian thu zirnak an si. Pathian thu lam hi a dangtei suah leh tumtah a si ruangah tui tumah cun hizat vial hi thunluh an si. A thu hi a tam lo nan, kan Baibal sungih um, zirkauh le hliakhlai rero tul, Pathian thuthuk zirnak lamih in bawm theitu ding an si. *Serh zim tan* thu tla hi Judapawl hrang lawngih ruat, lole, ningzah vekih neih tla a awlte; cuvek a si lozia le minung harhdamnak hrangih Pathian khawkhan ropi a sizia kan hmuhnak dingah a si.

Cuvekthothoin Pathian thuthiam hminthang, Karl Barth le Emil Brunner tei Pathian thu fehpidan, Solomon le a nupi 1,000 thupawl khal hin Pathian thu theihnak lamah in bawm zet ding ti ka zum.

- **Harhdamnak Lam** (Bung 5 - 16): Zovek khalih kan duhbik mi cu “taksa harhdamnak a si” kan ti thei. Mifim le mitaima hmaisapawl in harhdamnak lamih kan tul mi thil tampi an rak tuah mi ihsin, harhdamnak lamih kan theih ding tha tete, duhamdeuh ih thun tam a si. Kan tuah ruangih kan nat theinak le kan tuah lo ruangih kan dam phahnak ding thupawl an si ih, siar a manhla vial lawng si loin “kan dam phahnak ding” an si ruangah hrelh lotei siar rori ding an si.

- **Runram Thu** (Bung 17 – 21): Kan kiangkap ihsin leilung pumpi kilkhawinak (*ecology*) cu “runram” tiin

Thu Tin Phur Vol. I

kan hmang pawt ih, thilumdan le kan ralrin dingpawl an si. Bung 5 lawng a si nan, hivek thu lamih kan mit vangtertu si thei sehla ti beisei a si. Kan leilung le kan parih siatnak a phunphun kan tawn mipawl tla hi thukdeuh ih vun ruah ah cun kanmah (minungpawl) ih kuthnu, kan ti lo ding kan ti ruangih cang mi an tampi.

- **Cetlam Thiamnak** (Bung 21 – 29): Tulai thiamnak sang vivo in thil thar le tha tampi an tuah mipawl lakih thuhla theih ding tha tete an si ih, theihkauhnak hrimhrim ah a tha zet. Hi thu hi a tamsawn cu Dr. Than Min Htut ih, *Science Thiamnak Lam Thusuh Mi Lehnak* (Kawl tawng) bu sung ta a si.

- **Nuncan Ziaza Lam** (Bung 30 - 33): Nuncan ziaza lam hi kan tanlaknak ding pakhat a si ruangah bung 4 telh cih a si. A hleicein, insungsang nuntu khawsakdan le nauhak thinlung tuahremnak dingah nunau hi an thupit tuk ruangah nunau lam thlurh deuh a si.

- **Ram Khelh Thu le Nunphung** (Bung 34 – 41): Tulaiih ramkhelh thu ih mi thinlung latu, ram khelh thuhla, rampi in siatnak a tawn mi hrekkhat le nunphung cawisannak ding lam thupawl an si. Nunphung danglam hleice North Korea nunphung cu luhcilh a si ih, ngai a nuam zet.

- **Bulpak Thuhla** (Bung 42 – 50): Bulpak thuhla (*biography*) ngainuam tampi lakah ngai pawimawh deuh, mi malte thuhla le an hnatuan tlangpi lawng hrilih ngan a si. US president suak zo, Donald J. Trump le US president hrilawknak kha *thuanthu roling* a tlin ban ruangah bung 3 sung a luah. US President 46-nak Joe

Thu Tin Phur Vol. I

Romimette Biden thu in kan cabu net a khawr. Siartu zate Pathian in mal lo sawm hram seh.

HLAWM KHATNAK: PATHIAN THU

Bung 1

PATHIAN THUCAH: COVID-19¹

Covid-19 “Thlipi”: Covid-19 ruangah mai biakinn ciarah kan hmang thei lo nan, leitlun thiamnak thangso vivo ruangah tuvekin mai umhmunte ihsin

online in Pathian thu kan rak ngai thei hi a sunglawi nasa.

Hi *online* ihsi Pathian thu rak ngaitu u le nau, thihnak nehin a thosal kan Bawipa Jesuh Khrih hmin in nan zaten cibai ka lo buk. Tuini hi kan Bawipa Jesuh ih thawhsalnak Ni Sunglawi, *Easter Sunday (April 9, 2020)* a si. Bawipai’ Thawhsalnak thu thawi pehaw Pathian thu lam tla rel sehla a duhum zet nan, kan tikcu hmanlai rero mi par ihsin hitizawng hin Pathian thu kan hlawmaw tum ding.

1. Kharhkhumawk, kan himdamnak ding (Isai. 26:20):
Tulai kan hman mi tawngkamlar zet pakhat cu *lock*

---

¹Hi sermon hi PCM Agape Yangon, PYF Branch in *April 9, 2020* ah *online* ih an thlah mi, cangantui’ sermon remthat mi a si.

Thu Tin Phur Vol. I

down (kharhkhumawk) hi a si ih, mai' khua ah, mai' hmun le ram le mai' inn ah kan kharhkhumaw a si hi! Hivek thu hi kan Baibal ah fiangzetin a rak um zo. Isaiah 26:20 ah hiti'n kan hmu: "*Ra uh, nan pindanpawl ah lut uhla; Nan sangkapawl kharhkhumaw hnik uh. Mitthep kar sungte relh hnik uh; Ka aithawhnak a reh lai hlan lo,*" tiin. Ṭawngfang dang pakhat kan hmuh leh mi cu *Quarantine* ti mi nathrik a um le um lo zohtanak tiin ni 14 sung retawk a si.

Mai inn sung rori ih kharhkhumawk hi mi tampi hrangah a rak har zet a si ding, hnihsuah capoh ihsin thungaipei tiangih kharkhumawk a harzia reltu an um pahphah. Hi zawn ah kan hminsin dingih ka duh mi tete tarlang sehla. Pakhatnak, hihi kan *himdamnak* ding a si ti theih cio a ṭha. Pahnihnak, hiti kan tuar hi kanmai himnak ding lawng a si lo, kan zate (khawtlang le ram pumpi) *himdamnak* ding khal a si. A suah hmaisabiknak *Wuhan* ah cun *lock down* an puang lohli mai ti kan thei.

Pathumnak, hiti kan um hi mi dang kan bawm theinak le an *damnak* kan thlen theinak ṭha zet pakhat a si. Kan theih cio vekin hi nat hi zate ṭankhawm ih do ding nathrik a si. Acozah in zate *himdamnak* ding beisei ih *lock down* a puan hnu khalih thawi le vuak ṭulih kan suakvak hi a zahthlak nasa. Kan eiin hawlnak ruangah a si ding nan, kan zate dam hi a thupi hmaisai ti theih a ṭha. *Quarantine* ih umpawl khal hi kan zate hrangih nun le tikcu pe-aw an si ti theiin, ziangmawtizawng ih zoh lo a ṭha.

Cun, ziangruangahsaw hiti ih lensuah kan cak ciammam ti hman ka ruat theu. *Hrenawk/kharhkhumawk hrim* cu a dan a dang ti cu kan thei nan, mai insungsang ah kan

Thu Tin Phur Vol. I

um ih, kan ai a puang thei lo, lensuah kan cak ringring le kan insungsang ih kan nuam thei lo khal hi ruah ding a tlak zet. Sungkua kan pawlnelawknak can, maicam kan din tharsal can le titinuum kan rel tam phah can tla ah hmang thei sehla!

Kan inn hi thlen kan cak biknak hmun, kan insungsang hi nuam kan ti biknak boruak si thei sehla a duhum nasa ding. Sungkaw boruak a dam lawngah khawtlang le ram khal a dam ding. Mai insungsang hnakih a leng nuam kan tisawn ah cun kan DIK nawn lo tinak a si. Pathian zangfahin a rei lo ding, kanmai' himnak dingah le mi dang kan bawm theinak lamzin a si ti theiin Isaiah ih sim vekin mitthep sungte cu daiten relh hrih ko uhsi.

2. *Can hman thiam (Efes. 4: 15): “Curuangah, mi-apawl vekin nung loin, mifimpawl vekin fimkhurten nung uh. Ni tla a that lo ruangah, a tha thei bikin nan CAN hmang uh,”* tiah Paul in Efesa khawmpawl hnenah a cah. Tik le cu, leitlun ih thilthleng hmuahhmuah hi anmah le an cante ah an thleng. Siatnak le vanduinak khal hi kan duh simaw, duh lo simaw, an thleng thotho.

Covid-19 khal hi mi tampi in Pathian hremnak a ti na, *chemical* ralthuam ruangah a ti na, Pathian in sualsir dingih in kawhnak a si ding tivekin a phunphun in rel a si. Ziang a va si khalle hmuh theih lo thil fate hin leitlun pumpi a nuai ih, milian le mifarah, ralthuam nei tha le tha lo a thleidang cuang lo. Hruaitu ropi le kutdawh dinhmun khal a theithiam cuang lo; theithiam sehla, UK Prime Minister Boris Johnson cu *Intensive Care Unit (ICU)* ih ret khal tul awm lo tak!

Thu Tin Phur Vol. I

Curuangah, zohman in kan kian thei lo cengmang cu hi can (a tawi maw, a sau ding kan simkhawl thei lo) sungah ziang hlawnak congah dingin um kan tum. Zingtei' thawh, thuthang thar a um maw tiih zoh, rawlei, it lala, tivek menih ni tin tikcu liamter ding cu a pamhmai nasa. Tuah ding mi hmuitin na neih lo ahcun ni a sau tuk ding, ninum kan ti tengteng ding.

Hivek can remcang ih la thiam, an nun zohthimtlak an tampi. Thimnakah, Baptist pastor hminthang zet John Bunyan (1628-1690) kha *Communist* kuthnuai-ih thawng a tlak laiah leitlun cabu hminthang lakih tel ban *The Pilgrims' Progress* ti cabu a ngan ti a si. Kan kiang naite, Mizoram CM, Pu Zoramthanga cu a rualpipawl in 'Ziangruangah hitlukin *English* na thiam e?' tiah an sut. Anih cun, "Pakistan thawnginn sungah zianghman ti ding um si lo cu Mirang ca ih ngan mi cabu ka siar tam tuk ih curuangah a si bik ding," tiah a let an ti.

Covid-19 boruak ritpi hi a kiang leh ko ding, cutikah inn ih kan kharhkhumawk sungah ziang kan tuah, ziangvek thathnemnak kan suaipi ti kan pholang can a thleng leh mai ding. Cutawk ah ziang na phawrhswah ve ding? Casiarnak ah, cangannak ah maw, pakhat khat pitling rori tuah dingin zuam aw.

Mi pakhat in a rualpipa zukuai thiam (*artist*) a si ti a theihnak cu tui an kharkhumawk sungah a si a ti. Hlawhtlinnak hi tikcu neih tam men ruangih ngah theih mi a si lo, tikcu hmang thiamtupawl ruangih um thei a sisawn theu. Mai thil tuah ding *routine* felfaite neih ih, thlun tento a tha, culo ahcun sullam nei cuca loin can tha hmuahhmuah an liam lak men ding.

Thu Tin Phur Vol. I

3. *Mahte todelhawk nun (Thuf. 6: 6): “Nang mizangzel, sihte hnenah feh aw! A lamzinpawl kha ruat awla, fim aw. Thal sungah a ei ding a tawrel ih, thlairawl khawm canah a rawl a lakhawm,”* ti thu kan hmu. Pulhnat a thlen tinteï a dungthluntu harsatnak cu ti le rawl harsatnak a si ðheu. Nathrik ngah ruangah simaw, kai pang phan ruangah simaw, lole, kharhkhumawk ruangah duh vekin tirawl hawlnak remcang a um thei lo ðheu. Rampi acozah in mipi a cawm thei lo sinsin ahcun buainak nasa zetin a thlun ðheu. Covid-19 pulhnat ruangah leitlun ram tampi in an ram mipi ruatin hna an ðuan tum/rero zo ti thu kan thei. Kan ram cozah khalin mipi harsa lo dingin a cangthei tawkin a tawrel rero lai, lungawiza ngaingai a si. Kan co ban ding le co ban lo ding rak buaipei tla kan um rero zo ih, a awm zet. Ziangahtile, ram leilung hausa, ram mipi rethei kan si ruangah kan mawh ve lo.

Pulhnat hin a thla tel a awh zo ih, a kum tel khalin a si thei. Curuangah, mahte todelhawkdan hi nasa zetih kan ngaihtuah a ðul lo thei lo. Hi kan thusim mi hi Yangon le khawpi sung um hrang lawng si loin tlangram um, lolam hnañuan le khuitawk hmun khal cemih sim a si ruangah mah le hnañuan cio ah taimak kan suah natsat a ðul. Lolam hnañuan ah Pathian malsawm dawng ding tlakin a tikcute ah thlaici tuhin, tuamhlawm an ðul sung ðhatei tuamhlawm ih, mahte todelhaw thei dingih ðanðhat khuar a ðul.

Tlunlam (cozah) in in bawm thei lo a si hmanah kanmahte kan dotelhawk ahcun kan buainak zual tuk cu a ziaum tengteng ding. Pathian zangfahin tlangram lamah cun boruak tla a thianghlim ding ih, boruak dainuam zetih hnañuan khal a nuamsawn men thei. Sihte

Thu Tin Phur Vol. I

nun cawngin a ÷uan tikcu ah ÷uan hruthroin, a khawl tikcu ah tenren zetih khawlaw kerhkoin, mahte todelhaw thei dingin ÷an kan la cio pei.

4. *Hnangam daihnak (Heb. 3:14): “Ziangahtile, a hramthawk ihsin kan rak co mi thinlung hnangamnak kha a net tiang kan kaihnet thei a si ahcun kan zate in Khrih ih hawipi kan si ding.”* Minung in thil pahnih -a taksa hrangah *ti-rawl* le a *thinlung* hrangah *hnangamnak* hi a neih tengteng a ÷ul an ti ÷heu. Minung in hnangamnak kan ÷ulzia hi a theitupawl in an theifiang cuang. ÷ih mi nei le phan mi nei cingin zianghman tlamtingtei tuah a theih lo. Insungsang ah nauhak khalin thinlungtei ÷ih mi le huphurh mi a neih ringring ahcun a taksa a ÷han hmanah a thinlung lam a pitling thei lo ding.

Curuangah, kan Baibal sungah “÷ih hlah” ti hi vawi 365 a um ih, kan ni tin nun ah “÷ih hlah” in tinak a si tiih reltu khal an um ÷heu. A dik thluh lo hmanah ruahnak phun khat cu a si thei ve. Mi pakhat, hnangam hiahHITEI a um ding hi a thupi tuk lawmmam, cazirtu khalin hnangamtei a zir lo ahcun a hlawhtling thei lo ding. Pathian umpinak ruangih kan hna a ngam hiahHIAH hmanah hi Covid-19 boruak hin mi tampi thinlung a ÷hawng nasa. ÷ih tuk lem lo, lole, ziangih siar lemlo an rak um a si hmanah mi tamsawn cun kan ÷ih ti sehla a soal lo ding.

Sawnawk theih natnak, minung hmuahhmuah mang thluh theinak nathrik le ziangvek nat teu a si ti hman kan theih hlanih mi nunnak la rupro a si ruangah ÷ih loawk khal a ÷ha lo. Culaiah tuisun ih kan duhsakawk mi cu hihi a si, *÷ih ciamco a sawt lo, ngam huho tuk khal a ÷ul*

Thu Tin Phur Vol. I

fawn lo, cuhnakin ralrin a thupisawn' ti hi! Thinlung lam buainak, thinhar awl le beidawng awl tuk (*depression* le *anxiety*) nei hrang sinsin ah cun ñih tuknak in nun a siatsuah thei. *Hnangamnak* kan ti mi khal hi hivek zawn ih kan hman ding a si.

Curuangah, mipi thlaphang ih kan um laitak ah *social media* lam khalin a *ñihñaihzawng* le a *thimzawng hlin*in thuhla tla hi thanaw lo thei sehla, kilkhawi dam theih a sizia, ralrinñat ahcun hrial theih a sizia le a natnak umzia tla hi fiangtei sim theihawk tum sawn ding a si. Natnak sullam theih lo ahcun, “Nu pakhat in tidai a in zik tinten a kkuat sungah Covid-19 um rori in a ruat ih, tidai khal a in ñhiñha ngam lo,” an tivek phun ah a suak thei ding, ralrin a ñul tuk.

Thinlung zangkhainak le nun hlimnak dingah taksa cangvaihnak tla hi tuah ringring a ñha. Mai umhmun ih um cecet ringring hi phur a rit sinsin. Kan ñihphannak in sawng theitu bik cu Pathian a si; culaiah kanmah khalin tidan dangdang hawlih kan hnemawk thiam a ñul tuk. Hnangamnak kan co mi kha hi zawnah nunpi uhsi. Pathian in a thu mal in sawmsak seh!

COVID-19

Minung kan sual tuk ruangih Pathian in hremnak a thlenter mi, leilung a khawlhñainak simaw, lole, cuiruangah, khairuangah tiih puhmawh ding hawl ciamco hin ñathñemnak a thlen lo. Cuhnakin, a san dangdang ruangah leitlun ah pulhñat tampi a rak thleng dah zo ih, COVID-19 khal cuvek thoñho a si tiih pawmin, kan himnak ding le ralrin kan ñulnak lamah ralringten um thiam sehla kan himdamnak ding a sisawn.

Bung 2

KARL BARTH *maw* EMIL BRUNNER!

Ram pakhat, *Switzerland* ih suak veve, kum thum lawngih thlauaw, Pathian thu thiam veve, Pathian thu fepidan (*theology*) khalah bangawknak nei tam zet, Karl Barth le Emil Brunner thuhla thukdeuh ih a hliakhlaitupawl in an bangawklonak zawnte an thursuak theu. Ngai a nuam men lawng si loin, Pathian thu lamih khawruahnak vang a kauter zet, kan zirkhawm hnik pei.

Karl Barth (1886-1968)

Karl Barth cu *Switzerland* Ram Basel Khua ah 1886 ah a suak ih, Berlin, Tübingen le Marburg Khua ah Pathian thu a rak zir. Amah rak zirhtupawl lakah culaiih *liberal theologian* ropi pahnih, Adolf von Harnack le Wilhelm Hermann an tel.

Liberal theology thumawknak pakhat cu Pathian in milai hi thingtum, lungtum vekin si loin, mahte ngaihtuah thei, khawkhang thiam thei ding le cui khawruahnak hmangin thil tampi tuah thei dingih a semsuah an si. Thil fate men khalah *Pathian!*, *Pathian!* ti cingcing khal a tul lo, mai khawruahnak le theihnak

Thu Tin Phur Vol. I

hmangin mahte tuah dingih zuam ding a si. Pathian ram dinhnghehnak ding khalah milai thocho hi an thupi tiin an fehpi. Hi khawruahnak hi Mitvan San (*Age of Enlightenment*) ih hrinsuah mi a si. Hi khawruahnak hin Karl Barth a ciahneh nasa. Asinan, rinlopiin 1914 hrawng ihsin a thinlung a thleng ih, Pathian ram dinhnghehnak dingih milai khawruahnak le zuamnak in a cang thei ti mi cu a pawmrem thei nawn lo, thil cang thei a si hrimhrim lo a ti. Cutikah a Pathian thu fehpidan cu a thleng puppi; milai in zianghman kan ti thei lo, Pathian hrawlhawknak lo cun thil cang thei a si lo tiin *liberal theology* cu a pawm thei nawn lo thu a ausuahpi thlang. A Pathian thu fepidan le a dinhmun diktak pholangin *Rom Cakuat* simfiangnak a ngan.

Hihi a Pathian thu fehpidan thlengawk vukvinak a si an ti. Phun dang in sim sehla, *liberal theology* ihsin *dialectical theology* ah a nun a thlengaw tinak a si. Pathian cungnunnak le milai santlaihlonak a rel uar tikah milai cu Pathian hmanrua menmen a si a ti. America Ram lamah cun hi theology hi *Neo-Orthodox Theology* tiin an ko ih, a run pucawitu bik pakhat cu Reinhold Niebuhr (1892-1971) a si.

Barth cu Germany Ram Bonn Khawpi ah Pathian thu zirhin a can a hmang ih, culai ihsin cabu ropi *Church Dogmatics* a ngan ih, a thih (1968) khalah a ðeh man lo. Germany Ram ah Hilter in diklo zetih lai a rel ruangah a duhlotupawl lamah a ðang ve. Kum 1934 hrawngah khan Hilter Duhlonak Thupuansuah (*Barmen Declaration*) tuahtu lakih a rak tel ve ruangah Germany Ram ih a um sian a si nawn lo tikah a suahnak Switzerland Ram, Basle Khawpi ah a thih ni tiang ca a zirh.

Thu Tin Phur Vol. I

Heinrich Emil Brunner (1889 – 1966)

Kum zabi 20 sungih leitlun Pathian thuthiam ropi hrilsuah mi pathum lakih tel, Heinrich Emil Brunner cu 1889 ah, Switzerland Ram Winterthur Khua ah a suak ih, Zurich, Berlin le America Ram New York Khua ih *Union*

Theological Seminary ah Pathian thu a zir. Kum 1922 ah Zurich Khua ih zirhtu hna a ÷uan hlanah Kawhhran kilkhawi hna khal a rak ÷uan.

Kum 1924 ihsin 1953 tiang Zurich University ah *Systematic Theology* le *Pastoral Theology professor* hna a ÷uan. 1953-1955 sung Japan Ram Tokyo ih *International Christian University* ah zirhtu hna a ÷uan. Kum 1955 ah Switzerland Ram ah a tlungsal. Thisen sang nat a neih ruangah nuamteten a harhdamnak cu a tlaniam vivo; cuisu cun a aw khal a fiang nawn lo ih, ca khal a ngan thei tuk nawn lo. Damlo cingin a tlintawkten ca a ngan peh thocho. Kum 1960 ah *Church Dogmatic* Vol. 3 cu hlawhtling zetin a ngansuak ÷ento.

Barth ih Pathian thu fehpidan tam zet a pawm ve nan, a zate cun a pawm thei lo. Barth hnakin Soren Kierkegaard (1813-1855) le Martin Buber (1878-1965) in a nun an ciahneh sawn. Brunner khalin Pathian phuanawknak cu nasa zetin a pawm ve. America Ram

Thu Tin Phur Vol. I

hmun dangdang ah *lecture* pe dingin an sawm vivo ih, Barth hnakin an duhsawn lam ti a si.

Anih cun minung le Pathian an tawnawk hi minung nun pumpi danglamnak a si ih, minung tawng khalih simfiang theih lo, thlengawknak a si a ti. Sual thu ah mi hmuahhmuah hi misual kan si theh nan Augustine vekin pipu thlah sualnak (*inherited sin*) hi cu a pawm thei lo. Mi zokhal in anmah ah sual tuah duhnak le tha tuah duhnak nei ih semsua an si ruangah sual mawh phurtu ding khal mi dang si loin, mah ciar hi kan si a ti.

An Thu a Hmuaw Thei Lo

Karl Barth

Emil Brunner

Barth cun milai in Pathian thu a awi lo veten sual ah a tlu ih, zianghman tang um nawn loin selinglet theh a si ruangah Pathian a bangnak (*imago-dei*) khal a hlo viarviar theh a ti.

Mah le mah runaw thei lo, runtui hawlsuah le run ruangih rundam si thei fangfang a si. Milai cu minung si nawn loin misual pumhlum, mahte rundamaw thei lo, Pathian Fapa Jesuh Khrih siarlo, rundamtu dang khal a um lo. Curuangah, Khristian sakhua cu sakhaw dik umsun, sakhaw dang hmuahhmuah cu thathnemnak nei lo an si a ti tikah Barth cu sakhaw dang hnawltu (*exclusivist*) pa bik a si an ti phah.

Khatlamah, Brunner thung cun milai in Pathian thu a ngai lo tikah Pathian a bangnak cu a zaten a selinglet

Thu Tin Phur Vol. I

thèh lamlam lo, a siatsuah (*distorted*) menmen a si. Pathian thawi pehzawmawk theinak (*point of contacts*) a nei lai. Sual ih a tluk hnu khalah milai cu uico a si lo, minung thotho a si ruangah milai ih Pathian a ngaihvennak sakhua a rung suahnak a si a ti. Minung in Pathian thawi pehtlaih theinak a neih vekin sakhaw dangdang khalah Pathian pehtlaih theinak a um ve vivo (*inclusivism*) a ti. Hi khawruahnak hi German Pathian thuthiam hminthang pakhat Karl Rahner (1904-1984) khalin kau le fiangsinin a run rellang bet.

Vawi khat cu Brunner in cabu pakhat, *Nature and Grace* ti mi a ngan. A thupibik cu Pathian zangfah lainatnak hi mi hmuahhmuah hnenih a um vekin miphun dangdang hnen khalah a um ve ti a si. Barth in hi cabu a hun siar taktak cu a thin hi a lingin a ling, a thinhengpi in Brunner ih cabu lehnak a ngan ve, a hmin ah *No (Nein)*, *An Angry Answer to Emil Brunner (A si thei lamlam lo, thinhengih Brunner ka lehnak)* ti a si.

Hitiin Pathian thuthiam, mi ropi veve bangaw thei lo an um ruangah mi tampi in mipi vantlang hmaiah thucuhawknak (*public debate*) nei lawlaw dingin an ngen. An ngen vekin 1933 ah an tuah ngaingai. An thu cuhawknak ngaitupawl lakih mi tamsawn cun Karl Barth an òan. Hi òum ihsin Barth le Brunner hi an be-aw nawn lo ti a si.

Asinan, tikcu a herliam vivo ih, Pathian thu zirnak le khawruahnak thar a suah vivo tikah Barth hnakin Brunner in lamtàng a run ngah deuhdeuh. Kum zabi 20-nak cemzawng lamah phei cun Pathian thuthiam tampi in Brunner ih ruahnak hi an run òawm sinsin. Eden Hmuan sung ihsin milai in Pathian thu lung loih a

Thu Tin Phur Vol. I

hawisan ah khan Pathian a bangnak kha nasa zetin a siatsuah ko nan, Pathian thawi pehzawmawk theinak a um lai ruangah Pathian lamah kirin, Pathian hawl theinak le hawl duhnak a neih ruangih sakhua um a si. Sakhaw tin ah thatnak zawn a um vekin famkimlonak zawn khal a um vivo; sakhua pakhat le pakhat hi an sihcihaw theh a ti. Curuangah, tuisan Pathian thu zirnak lamtluan ah Brunner ih khawruahnak hin hmunram a la tam zet. A hleicein minung thinlung ah thil tha tuah duhnak le sakhua pakhat le pakhat pehtlaihawknak le tiantlang duhnak lamah thazang a pe nasa. A tawinak in kan sim asile, Brunner ih Pathian thu fehpidan cu *Neo-Orthodox* a si. *Conservative theologian*-pawl rori khalin Pathian thu an simfiangnak ah Emil Brunner ih khawruahnak rak thukzia le ropitzia an hmusuak vivo.

Zawi thu deuh, ziangti'n kan fehpi ding?

Barth le Brunner khan kum zabi 20 sungah Pathian thuthiam dangdang hnakin an thu thawhsuah mi a tam cuang. Barth cu *Neo-Orthodox theology* pucawitu ih kan ruah a sile, Brunner cu a run pitlintertu a si thung; Barth bawmtu tha zet a si kan ti thei. Pathian thu fehpidan kan hmuh mi hi thuanthu fehliam zo an si ih, anmah le an fehpidan danin an fehpi mi parah an hnen ihsin ziangvek thu tha hla tha kan zirsuak ih, ziangti'n kan lalut ding ti hitawkah tawiteten kan tarlang tum ding.

- Kum 1960 hrawng ihsi putcawi ciamco mi a hmun le ram thawi milaw ih Pathian thu fehpidan (*contextual theology*) kan zir tikah Barth le Brunner ih Pathian thu fehpidanpawl hi dungtun men a theih lo. A hleicein Pathian thu zirpawl hrangah cun an pahnih thuhla le an

Thu Tin Phur Vol. I

theology hi ngunngaih zetih zir a tul. Barth ih ngan mi *Church Dogmatic* hrimhrim cu kawmngaihih, zir tluktlo rero ding a si. An ti vek cekci ih cawn cu a tul lo ding, anmah khalin cucu an duh mi a si a zumum lem lo. Cuhnakin, an khawruahnak sirhsan phah le thumawknak ah hmangin kan tikcu le santiluang ih zirin, *theology* kan sersuah vivo ding hi thil thupi zet a si. A sersuah vivodan ding khiihmuhtu (*methodology*) khalah hmang thiam sehla. Barth ih *theology* tampi hi Protestant Kawhhran thumawknak khalih hman a si.

- Barth le Brunner hin ramthar hnatuannak (*mission*) lamah kan mit in vangter zet. Barth in sakhaw dang a hmuhdan ah a mit a caw ti ding tlakin sakhaw dangdang a rak hmuh kha Brunner cun cuti'n a rak hmu ve lo. Barth mit ih *mison* cu sakhaw dangdangpawl *tlinlonak* le an *danglamnak* thailang vivo a si laiah Brunner cun sakhaw dangdangpawl an *thatnak zawn* le *bangawknak* zawn pholangin, an famkimlonak zawnah Khrih ih famkimnak thu sim ding hi a mison fehpidan a si.

Khristian sakhua cu sakhaw dangpawl tlunah cungnungbik vekih umin, cupawl cu do le ral vekih ruah a si laiah Brunner thung cun cuti'n ruat loin rualpi tha ah ruatin, an sakhaw biaknak ih um thil tha le mankhung cu Khrih ih duhdawtnak pehzawm theinak lamzin hawl sawn ding a si.

Pathian thu hi ziangtlukin a thukin a sang? Zirtu mithiam taktakpawl ih zirsuah mi hi zirsal rero, kan hrangah ziangvekin thathnemnak an nei ih, ziangtin kan lakluhih kan fehpi le kan hrangah a thathnem ding ti ruatin zir rero uhsi.

Thu Tin Phur Vol. I

%%%

Bung 3

SERH ZIM TAN (Circumcision)

Theihternak: Hi thu kan hmuh veten sii lam thiam (*sibawipawl*) in buaiiin, hi thu hi ngan sawn hai sehla ti thinlung kan nei lohli men thei. A si ngai, a

dik, *ka kuang lo ka nawr* pang ke maw ti phang cia cingih mipi hrangih thathnemnak a si dah pangah tiah, *website* le cangan mi dangdang sirhsanin, sii lam thiamnak pakhat hman nei lo in ka run ngan thotho a si hi!

Ṭawngkam hman mi hrekkhat khal “kan fiang” theinak dingah rinkual sungah a sinak tak ngan lang mi an um. *Tuksun* le *haza* lamah la loin “fiang seh” tinak lam a sisawn. Kan thinlung putdan hmaisai “zahmawh” ti hi “zahthlak lam ah la loin, kan ṭul mi a si” ti lamih lak khal kan cu thlang tiah ka ruat.

Serh zim tan: *Serh zim tan* ti thu kan hmuh hmaisabik cu kan Baibal, Thukham Hlun ah a si. Pathian in Abraham le a cithlah (Isarel mipahun), mipa hmuahhmuah cu an suahtlak ihsi zing riatnak ah an

Thu Tin Phur Vol. I

serh zim tan dingin a fial. Serh zim tan lo mipa cu Pathian thukham a thlun lo ruangah Israel miphun sung ih si dawi an si ding ti thu kan hmu (Sem. 17:13). Pathian ih a fial vekin Abraham cu a fapa Ishmael, kum 13 mi le a insungsang zaten an serh zim an tan theh. A serh zim a tan laiah Abraham cu kum 99 a si (17: 23-24).

Isarel miphun lakih tlangleng ve, hnam dang khalin Lantak Puai ruai an theh ding a si le, an serh zim an tan hmaisai ta ding ti a si (Suah. 12: 48-49). Tulai ah teh serh zim tan hi leitlun phunhnam dangdang in ziangti'n an fehpi, serh zim tan ih thathnemnak le Pathian in ziangruangah zing riatnak ngelcel ah a tanter ti hi kan zirkhawm ding.

A sullam: Simfiang tul lo ding khawpin a fiang ko nan, relfiang lawlaw sehla. *Serh zim tan* ti mi cu mipa zahmawh sungmu lang lo dingih tuamtu vun, bial lengli ih tan tinak a si bik. Vun tan hnu ah cun tuamtu a um nawn lo ruangah mipa zahmawh sungmu cu hmuh theihin a langsuak (zangbawng vek a si) thlang. Tan hlanah cun mipa zahmawh cu vun ih a khuh thluh ruangah no diakditen a um nan, tan hnu ah cun ziang hmuahhmuah amah in a tuar theh a tul ruangah no diakdi thei nawn loin taksa dang vekin a phan a cang, a khohkhah thlang.

Kan Baibal sungah cun nunau serhtan thu a lang lo nan, leitlun ah nunau serhtan an tam nasa, an serh sungih ziangmaw, pakhat khat tan mi an nei a si hman. Thimnakah, Africa ih Muslim-pawl, Somalia le Ethiopia ih nunau hmuahhmuah deuthaw khin an serh an tan theh. UNICEF in a tarlang vek asile 2016 ah khan nunau million 200 tluk in serh an tan ti a si. Kanni lamah

Thu Tin Phur Vol. I

nunau serhtan kan theih dah lo ruangah mipa serh zim tan lam lawng kan thlurh ding.

Serh zim tan an tam zet: Isarel miphun lawng si loin leitlun miphun dangdang lak khalah serh zim tan hi an rak tam nasa. *The American Academy of Pediatrics (AAP)* in hliakhlainak nasazet a tuah hnu, 2016 ih a hmingsin vek asile leitlun mi zatek 37-39 in an serh zim an tan ti a si. USA ah cun zatek 71.2 in an tan. A tan tambik rampawl cu Middle East, South Korea le USA an si ih, a malbikpawl cu Europe, Latin America le Asia Ram tampi an si thung.

Serh zim tan mipawl cun a thatnak rel ding an thei tam nasa. Judahmi zirhtu (*Rabbi*) pakhat phei cun, “Serh zim tannak ihsi a suak mi thisen khin leitlun a rundam,” ti tiangin a aupi. Hi serh zim tan hi sakhaw biaknak le hnam nunphung ruangih tuah an tambik. Thimnakah, Isarel miphun pohpoh, lole, Islam sakhaw betu (Muslim) pohpoh serh zim an tan vivo.

An tannak sanpawl: AAP ih a hmuhsuahdan vek asile, a hnuailam thupawl ruangah miphun tampi in mipa serh zim an tan ti a si.

i) *Harhdamnak dingah:* Serh zim tan mi cu awlaite le thiangaizetih khawlh a theih mai, tan lo mi cu uluk deuh a tul; uluk paih lo hrangah natnak phur theitu (bawmte) tha zet pakhat a si.

ii) *Zun lamzin buainak a hrial thei:* Serh zim tan lo mi cu zunhawh tikah harsatnak an nei thei, zun lamzin buainak hrik a um thei ih, khua a rei tikah zunzin bawk a um thei; a luar tukah cun kaileng tiangin a hnaihawkw thei.

Thu Tin Phur Vol. I

iii) *Natnak suanaw lo dingin*: Serh zim tan lo mi cun nupa umkhawmnak (*sex*) ihsin natnak sawnawk a awl cuang; ziangah tile, natnak hrik kha serh zim vun sungah a khumaw ringring. Thimnakah, HIV/AIDS tivek tla pakhat hnen ihsin pakhat hnenah a pesawng awl cuang.

iv) *Mipa zahmawh phawrh (fil) a harter*: Zahmawh zim, vun bawm sungih nathrik a um pang le mipa zahmawh sungmu phawrh (*fil*) theih loin a na ciamman thei. Cuti a um ringring le a hma thei, a vun a cat (a khing) thei ih, tuamhlawm ciammam a tul.

v) *Mipa zahmawh cancer a kham*: Serh zim tan hnakin tan lopawl in mipa zahmawh *cancer* an nei tam cuang an ti. Nathrik a um pang tikah (thatei khawlfai lo sinsin ahcun) natnak cu suak lohli thei loin a um ringring ih, *cancer* ah a cang theu.

Nunau le sul *cancer*: A tlunih kan tarlang mipawl khi serh zim tan mi, mipa hrangih a thathnemnak an si ih, tu ah cun nunau hrangih a thathnemnak le mipa serh zim tan lo ruangih nunau hrangih a pawinak lam kan zoh thung ding. Nunau nunnak siatsuahtu tambik cu *sul cancer (cervic cancer)* hi a si an ti ih, tulai khalah nunau nunnak philtu tambikih rel a si. Dr. McMillen cun nunau *cancer* nat nei hmuahhmuah lakih zatek 25 cu *sul cancer* an si a ti. Zahmawh lam pakhat khat *cancer* nei cu 80% an si thung. WHO ih hmnsin vek asile *sul cancer* ruangah kum tin nunau 3,000,000 lai in an thihpi ti a si.

Kum 1900 tir lamah khan Dr. Hiram N. Wineberg cun Judah (Isarel) nunaupawl in *sul cancer* an neih dah lo thu *Mt. Sinai Hospital, New York* ih damlopawl thuhla hmnsinnak (*record*) bu ihsin a hmu suak. New York

Thu Tin Phur Vol. I

Khawpi thotho ih um, *Bellevue Hospital* khalah cuvek thothoin Judah (Isarel) nunaupawl in sul *cancer* an neih dah lo thu a hmu bet lala. Cun 1949 ah *Mayo Clinic* ih sul *cancer* nat nei 568 lakah Judah (Isarel) nunau pakhat hman an tel lo. Hindu le Muslim tamnak ram, India rori hmanah a langfiang nasa.

Muslim-pawl hi Abraham cithlah ti-aw ringring an si ruangah serh zim tan hi tuini tiang an tuah ih, nunau sul *cancer* an um lo deuhthaw titluk a si. Hindu tamnak Himachal Pradesh ah cun nunau sul *cancer* nat nei an tam nasa. India Ram sungah cun a tambiknak ramthen an si men thei. Culaiah, an venghnen ramthen naite, Jammu le Kashmir (Muslim tamnak) ah cun sul *cancer* nei an rak um mumal lo ti a si.

Nunau kum 30-40 karlak (*sex* hman tambik can a si men thei) ah sul *cancer* nat nei an tambik. Asinan, India Ram ih hivek thuhla zingzawitu Devinder Sharma thung cun Baibal thuhla thei dah remrem lo, Himachal Pradesh ih nunaupawl hi lo lam hna an ÷uan tuk ruangah a si ding sul *cancer* an neih tam tiin a puh. Asinan, Jammu-pawl khal Himachal Pradesh vekin lo lam hna an ÷uan ve thotho nan, an nei cuang lo ti a si.

American Journal of Obstetrics and Gynaecology in a tarlangdan vek asile Fiji Tikulh khalah serh zim tan le tan lo, hnam dangdang an khaihin tikah a tanlopawl lakah nunau sul *cancer* an um lemlo an ti. Serh zim tan lo miphunpawl lakah sul *cancer* nei lemlo an um nan a tlangpithuin serh zim tanpawl lakah zahmawh lam natnak a dem ngaingai ti hmuhsuak a si.

Hiti a si ruangah mithiam tampi in mipa zahmawh zim ih vun (*serh zim, a fem*) cu thil ÷ul lo tlukin an ruat vivo.

Thu Tin Phur Vol. I

Hi vun kawm sungah hin hnawmhne le thil tha lo tampi a khawlkhawm tlunah, a sat le a daih (*temperature*) thu ah nathrikpawl hrangih thabik boruak umnak a si an ti betbet. A neitu mipa hrangah cun rel tul loin natnak bawmte an thlah ringring tluk a si ih, nupa nun (*sex*) hman sinsin ahcun nunau taksa sungah natnak cu awlalten a kai lohli mai. Kan Laimipawl in capohawknak ih kan hman theu mi kan tawngkam pakhat “zangbawng pa” kan ti mi kha harhdamnak lam mit ih si zoh cun “mivannei, thil tha nei” an rak sisawn riangri. Ziangahtile, a tlunih natnak kan rel mi le a dangpawl khal an hrangah tih ding zianghman a um nawn lo, a fihlim cia tinak a si. Kum 4,000 lai liam zo ah Pathian in Abraham le a cithlahpawl hnenih a rak fial mi kha ziangtluk thil tha a si ti santhar mithiam rual in an hmusuak deuhdeuh.

Zing riatnak ngelcel ah! Muslim-pawl cun kum 6-13 lakah an tan tambik. Hnam hrekkhat thung cun kum 13 ah an tan; cucu mipitling ti hminsinnak le nupi a neih theinak dingih timlamnak tluk a si. Sii lam thiampawl ih an hmuhsuahdan vek asile taksa ih si thii suak rak khamtu *Vitamin K* hi naute a suah ihsin ni 5-7 sungah a semsuak fang ih, *thisen khaltertu* dang *prothrombin* cu suahtlak ih si ni 3 ah a um thawk ih, ni 8-nak hi a um tambik ni a si; a ni 9-nak ihsin a tlaniam hrethro sal.

Ni 8 ni hi thiput khamnak, *Vitamin K* le thikhangtertu, *prothrombin* a suah tambik ni a rak si ngelcel. A sullam cu ni 8 hlanih serhzim tan cu thi a suak ciamco thei ih, thih phah a theih; cuvekin ni 8 hnu ah cun (a si theh lo ding nan) hma hrimhrim an dam a har cuang, *septic* tiangin an lut thei. Ni riat ni ih serhzim tan cu a dam a awl ce an ti cuteh! Abraham san laiah sibawi an um lo

Thu Tin Phur Vol. I

nan, Pathian thupek vekin ni 8 ni ah mipa serhzim an tan vivo ih, dam thei loih an buaipei ciamco mi an um thu kan thei lo ti a si. Ei le in thu siseh, thu dangdang siseh, serh zim tan tiangin Pathian in a mipawl, an tuah ding le tuah lo ding thu a rak pek mipawl hi minung zate hrangih thil tha, zir vivo ding thu ropi lawnglawng an si. Serh zim tan thu sinsin tla cu a serh neitu (mipa) le nunau (a nupi) hrangah thathnemnak phun hnih nei kawp a si.

Cun, thu dang tampi lakah “sa thisen ei lo ding” ti thu tla hi kan harhdamnak dingih thil tha ngaingai a rak si. Rel bet ding kan thei vivo ko ding. Curuangah, Pathian in kan thlarau lawng si loin kan taksa damnak ding khal hi a phunphun in khua a rak khang ti a lang sinsin.

*Zuksuai thiam, Lattanzio Gambara (1567-1573) in 2018
April 16 ih Doumo ih Bawi Jesui' serh zim tan lai a zuk mi.*

%%%

Bung 4

SOLOMON LE A NUPI THAWNGKHAT

Solomon Nupipawl

Kan theih ban mi, siangpahrang hmuahhmuah lakah Isarel siangpahrang Solomon khan nupi a nei tambik ding ti cu rellang a si theu. Kan Baibal 1 Siangpahrang 11: 3 sungah hiti'n kan hmu: “Solomon in nupi 700 a nei ih, an zaten siangpahrang phun lawnglawng an si. Cuitlunah, nusun 300 a nei fawn,” tiin. Nungai le nusun, an zaten nupi 1,000 a nei tinak a si ih, an mal lo nasa.

Siangpahrang phun lawnglawng an si hai ih, zumnak ah cun hmel tha taktak, ruangrai tha, piacuan mawi, tlam thlerhthlerh, taksa nonal le thinlung lam khalah siangpahrang fanu na-na-na cu thinlung vangkau an si hai ko ding. Kan nunphung le hnam dan thawi zohin nupi hizat vun neih ding cu ruah rero ah ruah bet ding a tam zet. “Ziangtinsaw cuzat rori a kilkhawi thei ding? Inn pakhat ah an umkhawm maw? Minung sidan

Thu Tin Phur Vol. I

hrimhrim ah nupa na-na-na cu ihtlang le nupa nun (*sex*) hman lo khal a theih lo ding sikhawh, ziangti'n ha an hmanawk ke? Fate an nei cio ding sikhaw, ziangti'n ha pabik in a kilkhawi hai ding? Cui nupi 1,000 lakah teh duh cuang mi teh a neiin, biak le kawm tamdeuh mi teh a nei kei maw? Siangpahrang inn ah teh an tlem thluh ding mawsi? Nusunpawl cu ret tha bang sehla, nungai 700 le siahlawh ziangmawzat cu hmun khat ah an um ciammam ding sikhawh, a va hautak zik ve aw! Hipawl hi thinsung ih hung lang lohlpawl an si.

Siangpahrang in ni tin mi pakhat ciar hrangah a tikcu pe vivo bang sehla kum khat ah ni 365 a um ih, kum khat ah ni khat ciar hman an co lo ding tinak a si. A nusunpawl sinsin cun siangpahrang hmel hi an hmu tuk lemlo ding a bang. Kan Baibal ih lang si lo, thuanthu ngainuam tampi a um ih, hi thu khal hi kan vun zoh vivo hnik ding. Nusun ti hi Mirang tawng cun *concubine* ti a si ih, man le mual thawi nei-aw ngaingai si lo, mipa in a duh tiktikih a pan thei, mipa duhnak hlawhtlingtertu ding fangih a neih mi an si deuh bik. Asinan, kan Baibal sungih nusun ti cu an nupi pahnihnak tlukih ruah an si nan rothil le hamthatnak dangdang cu nungai vek cun an co ban ve lo. *Hnenum* kan ti mipawl hnak cun an dinhmun a sangdeuh vekin a lang.

Hebrupawl nunphung ah cun nungai in fate a neih thei lo ahcun nusun in fa tampi a hrinsak tlunah hnañuan ziangkim tuantu a si. Siangpahrang in a duh tiktikah nupa nun hmang dingin a ko hluahhlo mai. Cuitlunah, hi san laiah cun fate tampi nei ih, sungrual si ding kha an tumtah mi pakhat a si ih, an ropitnak pakhat khal a si. Hnam khat le hnam khat do-awk hmang an si ruangah fate tampi neih cu a thahnem zet. Nungai in fate a hrin

Thu Tin Phur Vol. I

thei lo sinsin ahcun an nusunpawl cu fahrinpituh dingah an remcang zet. Curuangah, Baibal san laiah hruaitu ropi tam nawn in nusun an nei vivo. Thimnakah, Abraham, Isak le Jakob sanlai ah khan nusun an nei hai ti kan hmu. Cuitlunah Isarelpawl in siangpahrang an run neih hnu khalah David, Solomon le mi dangpawl khalin nusun an nei vivo ti kan hmu. Mosia Dan in nusun neih hi a rak kham lemlo khal a si thei. Suahlanak 21: 7-10 sungah nusunpawl sinak le an covu thupawl fiangtei tarlang a si hngehge. Solomon ih thu ah lutkir sehla.

Tu ah cun siangpahrang Solomon ih inn ropi kha hmuh ding a um nawn lo. Khai inn ropi umnak kha reldan dangdang a um nan, David Khawpi an ti mi, tui Isarel le Palestinian cuhawk mi, *West Bank* ram sungih um a si ding ti a si. Hitawk hi Isarel Ram sung a si ih, 1967 ah khan Arab Ram tangkhawm in Isarel an do ciamco, *Six-Day War* an ti mi “Ni Ruk Doawknak” tum ah Isarel in a rawt neknek tum ih a lak mi ram a si.

Hi tum doawknak kha leitlun mi tampiih *mak* an ti ding khawp, hmuh theih loin Isarel bawmtu a um a si kei maw an ti kha a si. Cui ram (*West Bank*) sungah Solomon khal siangpahrang inn ropi le maktara a rak sak; asinan, a nupipawl umnak cu hmun dang ah a si thung. Baibal, I Sansiarnak 8: 11 ah cun, “Ka nupi cu Isarel siangpahrang David ih inn ah cun a um ding a si lo; ziangah tile, Thukham Kuang a thlennak poh cu hmun thianghlim a si,” tiin kan hmu. Hiti a si ahcun a nupipawl kha siangpahrang inn ropi sungah hmun khat ah an khawsatlang lo ti a lang.

Cun Baibal sung ta si lo, Persia siangpahrang tivekpawl khal kha an nupi thawn an umtlang lo, an nupipawl in

Thu Tin Phur Vol. I

siangpahrang cu an duh tiktikah an hmu thei tuk lo ti lalnu Esther thuhla ih si kan theih kha! Siangpahrangpawl in an duh tiktikah an ko ti kan thei. Pathian thuthiam hminthang, Prof. David L. Baker cun, “Solomon in a nupi le nusunpawl a retnak hmun cu West bank Ramthen ihsin Palestine Ram lam, tu ah Isarel in a minungpawl hrangih inn a saksak mi ih si nitlaknak lam *km 20* hrawngah a si ding,” a ti.

Sansiarnak cabu sungah Solomon cun ka nupi cu Isarel siangpahrang David ih inn ah a um ding a si lo a rak ti mi thawi zohkhawmin, Baker ih sim mi hi thil cang thei a si ko ding tiih pawmrem theih a si.

Solomon Nupipawl Umnak Inn

Solomon ih nupipawl umnak khal hi siangpahrang inn lawmmam cu tluk lo khal sehla, siangpahrang inn hrekkhatpawl hnak cun a ropi in, a nuam zet ti a si.

Nusun dinhmun cu niam zet khal sehla, Solomon ih nusun si cu a dan a dang tho tho ding. Siangpahrang ropi, Solomon ih nusun hung si ding hrimhrim hman uarawknak a tlak zo; cuitlunah, nusun si man an nei tho tho lai ding ti zum a um.

Kan theih zo vekin Solomon ih nupipawl cu siangpahrang fanu lawnglawng an si ih, mi dang cu rel lo, nunau 1,000 le anmah riantu mi ziangmawzat thawn tamtak an si tengteng ding. Mizaran vekin siangpahrang le a nupipawl hi an umtlang lo nasa, a kawh can lawngih panaw fang an si; kawh sisi loin siangpahrang hmai ih

Thu Tin Phur Vol. I

va feh cingcing ding le thil remcang a si fawn lo. Pasal kiangih hnangamtei ih hlenhli can cu a mal nasa ding. A nupi hrekhat, ahleicein nusunpawl sinsin cu a nupiih a lakluh zanih an hmuhawk ti lo cu an hmuaw khat nasa ding. Atlangpithuin siangpahrangpawl hin an nupi tampi lakah duh cuang mi an nei theu ih, cupawl lawngte cu tu le tu a ko khal a si thei men.

Nunau hmeltha, tituai tha emem, thisen le thazang khal cak vohvo lai, pasal bikin kum khat ah vawi hnih khat fang lawng a umpi mi, ahleicein nungai hman si lo, nusunpawl hrang tla ah cun supawk a har zet ding. An umnak kha siangpahrang inn ropi thawi lam hlapi a si thawn, kawh dah lo mipawl hrangah cun a har tuk a si hmang, Solomon ih nupipawl lakah anmah kilkhawitu le riantu thawi rak cangsual khal an um theu tiin an rel theu.

Hi thu hi Baibal sungih um lo a si nan, mithiam tampi ih hmuhdan pakhat a si. An minung sinak (*tisa hiarnak*) pitbet ah Solomon ih nupipawl kha hnam dang mi, milem pathian be mi an si ruangah thilsual hun tuah khal pawiti lemlo an si ko ding. An rak uire a si hmanah kannih, Pathian nung bia vekin an la thuk (*serious*) lem lo khal a si men thei.

Baibal zirthiam tampiih an simdan vek asile, Solomon hin nupi hizat a neih hi an nu le pai hnenah lengin, “Nan fanu hi nupi ah ka rak nei ke, nan siang maw?” tiih a va dil khiaukho ruangih a neih mi an si lemlo ding. Khalai sanah doawknak a um ringring ruangah siangpahrang thiltithele le cakvakdeuh cu an kiangkap siangpahrang dangdang in an tlawn theu.

Thu Tin Phur Vol. I

Solomon kha siangpahrang hmuahhmuah lakih ropibik ti a si sapbai ih, siangpahrang dangpawl in in do pang ding ti an phan ruangah le dotu an neih khalih an lam tang dingin an fanupawl an neihter ti a si. An sim vivodan ah cun a nupi 700 pawl lakih a tamsawn cu a duh hrimhrim ruangih a neih hnakin siangpahrang dangdang in remawknak dingah a hnekih an hnek mi an si ti a si.

Hi zawnte cu Solomon in Pathian dan a pahbalnak pakhat khal a si. Isarel miphun si lo, hnam dang pathian be mi nupi nei lo dingih a ti cu mang nawn loin Moabmi, Amonmi, Faraw fanu le mi dangdang a nei vivo ih, khapawl kha Solomon cun a duh (*a cai*) zet hai ti khal kan hmu. A duh tuk lem lo, a hnekih an hnek mipawl cu an mothar zan ti lo cu an umkhawm tuk nawn lo ding tiih zum a si.

A nupipawl lakih mi hrekkhat cu anmah kiltu Solomon ih ralkap le anmah riantu mipa dang thawn an cangsual theu ti Solomon khan lehhnupi ah cun a thei leh ih, nasa zetin a hrem hai ti kan thei. Siangpahrang fanu, rak uirepawl cu an dawisuak ih, anmai' ram lamah a kuat tlung ih, a rak ihpitupawl khal siangpahrang thupek vekin thah an si ve. Rak uire na-na-na cu a nupipawl lakah naupai ziangmawzat an rak um.

Tulai vekin thiamnak (*thimnakah, DNA*) a rak um hrih lo ruangah an nau neih thu ah an lakah buainak le thucuhawknak a suak theu. Siangpahrang fapa le an ro co ding thuhla khalah buainak a um deuh ringring. Solomon ih nupi le nusunpawl lakah Faraw siangpahrang fanu *Namah* ih hmin lawng rellang a si theu. Anih hi fala hmeltha le pianmawi tiih rel a si theu.

Thu Tin Phur Vol. I

Cucu 1 Sansiarnak 8: 11 ih “Solomon in a nupi, Izip siangpahrang ih fanu” a ti mi kha a si ih, a duhbik ih, a kiangih um ding khalih a kawh tambik khal a si. Zan ih a ihpi ding lawng si loin Faraw fanupawl lak khalah hmeltha le piancuan mawi a si ruangah siangpahrang inn ropi sungih cangvaitu ding khalah a duhbik mi a si hmang.

Khatlam zawngah cun a nupi hmuahhmuah lakah Solomon ih nun hruai sualtubik, Pathian nung biaknak ihsin milem pathian be dingih hruaitubik a si. A duh bik mi a si ruangah hi nu in a ti mi pohpoh cu Solomon, siangpahrang ropi cu a nem duaido theu. Solomon in Pathian a tlansan ti thu profetpawl in an theih tikah amah nunsim dingin an feh theu nan a nupipawl in Solomon cu tan an rak lakpi theu ih, ziangti hmanin an ti thei nawn lo.

Thil dangdang ah cun an thu a rualaw thei lo nan, Solomon thlemnak dingah cun a nupipawl cu an thu a rualaw thei nasa. Solomon nunsimtu ding an rat can khalah “Siangpahrang in inn sung luh rem a ti lo,” an rak ti theu ih, a khawnbawl le profet-pawl cu beidawngin an kirsal theu. Cuticun siangpahrang Solomon cun Pathian phatsanin, a thinlung cu a si lo lamah a pial. A lalram cu a tlusia ih, Pathian phatsan nun cun leitlun tlang sangbik ihsin Solomon cu a hnukthla ruairo ti Baibal ah kan hmu. Ziangtluk miropi le dinhmun sang an si hmanah Amah dodaltu le phatsantu cu Pathian in a hnukthla ti Solomon ih nun ah fiangten kan hmu.

%%%

HLAWM HNIHNAK: HARHDAMNAK

Bung 5

SIBAWI HMAN MI NATNGAINAK

(Stethoscope)

Franch Ram, *Neeker Hospital* ih nauneihsak pindan ihsin nunau nute pakhat cu nau nei dingin a aukio ciamco. Cu nute cu a thau ti menih daih lo khawpin a thau perper.

Cuitlunah cu nu cu

lunglam nat nei a si ding ti an zum. Amah kilkhawitu bik sibawi khal kum 35 mi a si ih, a hmin cu Rene Theophille Hyacinthe Laennec ti a si. (*Linnek* tiin kan ko mai ke).

Dr. Linnek cun harsatnak a nei thup, cucu ziang a si tile, a kilkhawi mi mina ih lungtur ngai a duh ih, tingaihsak dang a theih lo ruangah a hna cu mina ih awm parah retin a lungtur cu a ngaisak. Asinan, damlo zoh rero mi cu a thau tuk ruangah cuti mai in a lungtur a thei thei ngaingai lo.

Cutiin laklawh zetih a um laiah Linnek cun thu dangpi a ruat, nauhakpawl ih cawktepuahnak thilri cu a mitthlam ah a hung lang. A nauhak laiah thirpum, a

Thu Tin Phur Vol. I

khatlam ihsi ɽawng mi kha a khatlam ihsi rak ngaiin a aw a thumdeuh tivek tla a vun mangsuak dukdi. Cui a thil ngaihtuah suah mi cu tuini tiang hmantlak in a rung cang suak ngaingai. Dr. Linnek cun cahnah a la ih, a khatlam femten, a khatlam kaupi in (*kadawh* pianhmang vekin) a tuah ih, a femnak lam cu mina ih awm parah ret in, a kauhna lam ihsin a hna in a rak ngai. Cutikah minanu-ih lungtur awn cu a hlan hnaki ring zet in a thei thei thlang. Hi a thil tuah mi hi tuini ih sibawipawl le mina zohtupawl ih an hman mi, natngainak (*stethoscope*) cangsuaktert u ah a cang.

Cui mina a tuamhlawm ɽheh veten Dr. Linnek cun cahnah tuah mi hnaki ring sawn, minapawl lungtur ngainak ding, a saulam letmah 10, a tumlam letmah khat tluk a si mi zanthing, lole, rua a tuah. Awm ih si lungtur zohnak a si ruangah a hmin ah *stethoscope* tiah hmin an sak. Grik ɽawng *Stetho* ti cu awm tinak a si ih, *scope* ti cu *zohnak* tinak a si. Hi mi a tuah hnu cun mina thawthawt le an lungtur zohnak ah ɽangkai zet in a hmang thlang. Dr. Linnek in hi mi a hman hnu cun sibawi dangpawl hnakin mina thawthawt le an lungtur cu fiang zet in a thei thei thlang.

Kum 1818 February ah Dr. Linnek cun hi a thil hmuhsuah mi thuhla hi sibawi zir laipawl hnenah a hmaisabik a tlangthan ih, cui a thusim mi hmuahhmuah cu 1819 ah cabu in a ngansuak. Asinan, hi a thil hmuhsuah mi hi sibawi dangpawl in an rak lawmin, an sunsak duh lo nasa. Hi thu cahram a ngan mi tla cu sibawi ropi (*professor*) pakhat tla cun, “Nat ngainak

Thu Tin Phur Vol. I

dingah ‘hna’ kan nei ko ual, nan hna ciar kha hmang ko uh, thil dangdang thawi hman a tul lo,” tiin aw a rak suah ciamco.

Culaiah Amerikan sibawi pakhat cun a fehnak kipah pavua a keng vivo ih, mina thawthawt le lungtur a ngai zik tinten cui pavua cu mina awm parah retin a hna in a ngai ciamco theu. Ziang a va si khalle Dr. Linnek ih thil tuah mi hi nuamteten a larso vivo ih, phun dangdang in an run tuah bet vivo. Hna khatlam lawng tla in a ngai ih, a netnakah tui kan hmuh mi hna pahnih ngaiin, mina parih ret mi a hlumte an run tuahsuak.

Hivekih tuah a that thu le tuah theih a si thu zingzawi hmaisabik cu Britishmi Nicholas Comis a si. Dr. Linnek ih cabu a suah hnu, kum 10-nak (1829?) ah hi ruahnak hi a sarsuak. A run tuahsuaktu ngaingai lawngte mi dang an rung si. British sibawi Arthur Leared le New York ih George Philip Cammann cun pakhat le pakhat theiaw cuang loin Nicholas ih hmuh mi (*design*) vek tuah tumin an zuam veve. An zuamnak cu an hlawhtling ih, 1856 ihsi cun tui kan hmuh mi natngainak hi hman a si thlang.

Lehnhu ah Austin Flint in a tlaksamnak zawn tete a run bet. George Philip Cammann cun hi thil hi sibawi le mina tuamhlawmtu hmuahhmuah ih neih tengteng ding a si ruangah a tam thei bikih tuah dingin tuahsiannak khal a ham duh lo. Cuitlunah 1852 ihsin hi natngainak hi leitlun pum ah hman a si thlang.

Linnek cu 1781 February 17 ah France Ram, Guimper Khua ih suak a si. Kum 6 a ti ah a nu cun TB natnak in a thihsan ih, a pu (*a nui’ u*) tei hnenah a um. A pu ih khiihmuh vekin sii lam thiamnak zirin a hlawhtling vivo. Culaiah a hringtu, a pa cun sii lamih feh cu a rak

Thu Tin Phur Vol. I

duhsak lo, calai le zhung lamih fehter a duh sawn. A pai' duhnak thlunin culam ah a feh; asinan, a lung a lut thei thlurthlo lo.

A hna ihsin a suaksal ih, sii lam thotho ah a feh; sibawi hna a tuan. Linnek cun natngainak a tuah hmaisabik cu a sunlawih nasa ih, a tupa hnenah laksawng ah a then. A pekzawngah "laksawng sunglawibik, a tupa hnenih a pek theisun a si" thu a sim phah. Hi natngainak a tuah mi ruangah cuap le lunglam tha lo tampi an theih phah ruangah, a sidawr ah cun cuvek lam natnak neitu tampi in an buk ringring.

Mina a tuamhlawmnak ihsin TB nat a kai ve. Amai' tuah mi, natngainak in a ngaiaw ih, a nat umtudan a thei thei. Culaiah cun TB tuamhlawmnak ding sii hmuhsuah a si hrih lo. A natnak thei-aw cingin natngainak tuah hmaisabiktu Dr. Linnek cu kum 45 a kim kum, 1826 August 14 ah TB natin a leitlun nun a suahsan.

Thu Tin Phur Vol. I

%%%

Bung 6

EKINN

“Ekinn” kan ti mi hi Mirang cun *toilet, latrine, W. C (Water Closet) lavatory, restroom*, tiin phun dangdangin an ko. Cui Mirang tawngfangpawl cu pakhat teten kan zoh asile, an rak bangaw lo hai ti kan hmu thei. *Latrine* ti mi cun inn sungih dailennak a sawh ih, *Water Closet* ti cun tidai tawih mi a sawh ih, *Toilet* ti cun tidai caih ekinn a sawh thung. Ekinn hi minung cangkan/lo tahnak pawimawh zet pakhat a si.

Hminsintlak thil pakhat cu General Aung San le a hohat mi ralkap 30 (Palţan 30) kha Japan Ramih ralkah an va zir tikah a hmaisabikih an rak zirh mi cu ekinn thuhla (*toilet training*) a si. Ralkap 30 rak zirhtu Japan ralbawi cun ziangti’n ekinn an hmang ding ti a rak zirh. Cutikah ekinn hman thiamlopawl cu nun an sim ih, an kawh ih, an hmnsin hai.

Thu Tin Phur Vol. I

A ngaingai ah cun *toilet* ti cu Mirang ṭawng ih hramthla khal a si lo, French ṭawng *toilette* ihsi ra a si. A sullam cu ‘hnipuan mawitete’ tinak a si. Kum zabi 17-nak ah khan French falapawl cu hnipuan mawitetepawl lakhawmin, dawr ah a ṭhit an fial ṭheu. An ṭhitngah tikah cui falapawl cu thlengawknak pindan ah lutin, an hnipuan thar cu an hruk sin ṭheu. Cutiuh hnipuan hruh sin dingih an kawh cu *toilet call* tiah an ko.

Cui an thlengawknak pindan cu *toilet* ti a si thung. *Toilet* ti cu *ekinn* tinakih a hmang hmaisabiktu cu Amerikan-pawl an si. Culaiah England-pawl thung cun ekinn cu *W.C. (Water Closet)* tiin an hmang. Khuahlan thil hlun hawltupawl cun ekinn an hmuh hmaisabik cu Scotland Ram ah a si ih, an zumdan ah cun tuihlan kum 4,800 ihsin ekinn an rak hmang thawk ding ti an zum. Asinan, cui an ekinn cu tidai tawih le caih thawi hman mi si loin, ekinn menmen a rak si hrih.

Culaiah, cuvek ekinn cu mi hmuahhmuah in an rak hmang lem lo. France Ram ah cun an bel le khokheng siava sungah an daileng mai ih, cuti’n an duhduh ah, lamzin par hmanah, an hlawn mai ti a si. Curuangah, French acozah cun lamzin thiangfai dingih lamzin hna ṭuanpawl in tidai thawn ni tin an khawlh. Cuvek boruak ruangah a si hmang, kum zabi 5 ihsin 15 sung kha France Ram ah sungdawknat a tlung ringring. Asinan, cui natnak cu cutiuh an dailen mi duhduhnak ih an hlawn ruangih cang a si ti an thei lo lawlaw.

Bawi Jesui’ suah hlan, kum 2000 hrawngah khan Nisuahnak lam ram Crete Ram, Knosses Khua ah a hmaisabik tidai tawih ekinn an hmang thawk. Asinan, hridai-ih dirh si loin, a tawihih tawih ekinn a si lai.

Thu Tin Phur Vol. I

Tulai-ih kan hman mi, hrihdai caih le hmeh mi ekinn cu 1596 ah Englandmi John Harrington in a tuahsuak hmaisabik. Cui a hmuhsuah mi ekinn cu Elizabeth Lalnui' hrangah a hmaisabik a tuahsak.

Cui a ekinn tuah mi cu a pal ding zanthing phah mi hnuaiyah ekkuang a ret ih, tidai ih hawrh dingin tidai caihnak hridai thawn a thluah. Ekkuang sungih ek, le bal dangpawl cu tidai in a tleuh thluh mai nan, tulai bangin ek luannak ding *pipe* hman a si hrih cuang lo. Ekinn khur sungah an tla thlurthlo men. John Harrington ih tuah mi ekinn hi Richmond Lal Inn (*palace*) lawngih hman mi a si ih, tidai a duh tam tuk ruangah cutlukin a lar lem lo.

Kum 1775 ah nahzi tuahtu Alexander Cumming cun ekinn cangkangdeuh a run tuah. Anih cun titawihnak lawng si loin ek rimsiapawl hung kai thei nawn lo dingin *pipe* tiangin a thluah thlang. Kum 1800 hrawngah *pipe* lam thiam, Thomas Crapper cun tui kan hman tambik mi, hridai-ih caih le hmeh ekinn a run tuah. Kum 1920 ih si cun ram thansonak ihpiangah inn an sak hnuhnu cun tidai tawih, lole, hmeh mi ekinn cu um lo theih loah ruatin an tuah cih tengteng.

Ekinn thuhla kan rel laiah ekinn hman ding cahnah tuah thu khal vun rellang lawlaw sehla. Hi cahnah hi America, New York khawmi Joseph C. Gayett in a tuah ih, 1857 ah an hmang hmaisabik ih, *dula* nat a kham nasa ti a si. Cui au-aw ruangah a thil tuah mi cu a hlawhtling nasa ih, nasa zetin a zuarsuak. Fun khat ah cahnah 500 a um ih, fun khat cu *cent (pia)* 50 in a zuar. Gayett ih hnatuan cu a hlawhtling nasa ih, 1880 hnu ah phe i cun nasa sinsinin a hlawhtling. Spain cangan thiam

Thu Tin Phur Vol. I

pakhat cun ekinn le ekinn cahnah parih a hla phuah mi hi kan thu cemnetnak ah kan tarlang ke, hiti'n a ti:

Milai thuanthu ih thil mankhungbik pakhat cu ekinn, tidai tawih le hmeh theih ih an tuah mi hi a si. Hivek ekinn hmang phahin kan nunphung in khaisang ih, nun danglam le nunnuam ah in hruailut vivo. Ekinn neih that a thupit tuk ruangah *United Nations* cun November 19 hi “*World Toilet Day*” (Leitlun Huap Ekinn Ni) tiin a rak puang.

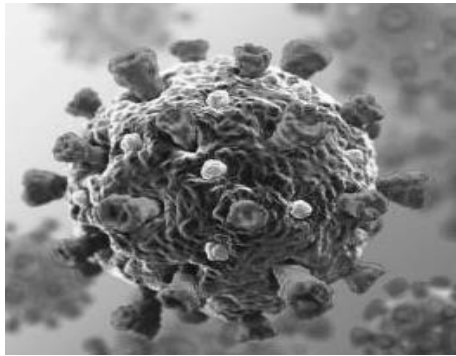
Ekinn dinhmun thanso vivodan

^^^

Bung 7

PULHNAT RAPTHLAKPAWL²
(*Pandemic*)

Tulaifang leitlun thlaṭem ko a tuahtu COVID-19 ruangah ti-ti-e-aw le thuhla tampi a um nasa zo, a dik a um vekin dik hnai lo, phuah cawp vivo mi khal a tam zet. *Coronavirus*

Disease ti cu a tawinakin *Covid* an ti ih, 2019 ih si suak a si ruangah *Covid-19* tiin hmin bun a si.

Leitlun Harhdamnak lam Pawlkawm (*World Health Organization-WHO*) khalin COVID-19 hi hringmi zate sawnawk thei mi nat (*pandemic*) a si tiin 2020 March 10, zan nahzi 11:13 ah a than. Zingzawitupawl ih an

---

²Hi thu hi *Chin Deirel*, March 2020 le *Vankau Arsi*, December 2020 ah suah zo a si.

Thu Tin Phur Vol. I

reldan vek asile Leitlun Ralpi Vawi II-nak hnuah hitluk ih rapthlak pulhnat a tlung dah lo an ti.

Ṭawngfang sullam: Hiti ih pulhnat a hung thlen cun kan rak theih dah lem lo mi, kan theih hmanah kan hman lar lem lo mi ṭawngfang *pandemic* ti le *epidemic* tivek tla kan theih phah vivo. *Pandemic* cu Grik ṭawng pahnih – *pan* = *zaten* ti le, *demos* = *minung* tinak a si ih, a sullam cu hi nat hi minung zate, ram pakhat ihsin ram pumpi (mi zate huap) leitlun pumpi tiang sawnawk theih natnak tinak a si. Hmun hnih-khat vial simaw, ram malte vial simaw, lole, mi malte vial simaw lawng suanaw thei natnak cu *pandemic* ti nawn loin, *epidemic* ti a si thung. Hivek natnak rapthlak zetzet hi vawi tam nawn leitlun in a rak tuar zo ih, a thawngza tel nunnak a laksak. Kan Baibal sungah ṭum thum/li laiah pulhnat a thlen thu kan hmu.

San thuanthu sungah CE 165-190 ihsi thawkin leitlun ah pulhnat rapthlak zetzet vawi 20 lenglo a rak thleng zo. Cui thuhlapawl cu tawiteten kan zoh hnik ding. Simdan le reldan bangaw lo a um thei ih, tui kan ngan vek lo deuhih rak thei kan um pang khalle a ruahdan thiamaw sehla. A hnuaiih thu laknak (*source*) kan tarlang mi le *YouTube* sungta lak mi a si.

1. Antonine Plague (165-180): *The Near East* ihsin Italy Mualfawr (*peninsula*), Rom Ramuk sungah an phurluh mi a si ih, nasa zetin Rom a rak nuai ciamco. Mi hrekkhat cun hi nat hi Parthia thawi an doawk ṭum ih an rak tlun mi a si titu khal an um. Minung nunnak a lakdan cu mak tak a si. Minung million 5 (5,000,000) tlukin an thihpi. Hi natnak hin Rom Ramuk sung minung, hmun thum then, hmun khat tluk an thi tinak a

Thu Tin Phur Vol. I

si. Hivek nat thotho hi 251-266 ah a thleng lala ih, *Plague of Cyprian* an ti, Rom Khawpi ah ni khat ah mi 5,000 an thih ni tla a um ti a si.

2. *Justinian Plague (735-737)*: Emperor Justinian ih lal hna a ban hnuih an phuah mi hmin a si. A nathrik cu *Yersinia pestis bacteria* an ti. Mi tampi in culai san minung hmuahhmuah ih 10% tluk cu hi natnak ruangah an thi an ti. *Middle East* ihsin Europe Ram lamah a darh vivo. Lal Justinian khal hi natnak a rak kai duak ve nan, a damsals ti a si. Hi pulhnat hi a rapthlakhbik pawl a si men thei, mi 30,000,000-50,000,000 karlak an thi, cucu an ram mipum hrek tluk a si.

3. *Japanese Smallpox Epidemic (735-737)*: Japan Ram ihsi pawksuah a si ruangah hi hmin an putternak san a si. *Japan hmaihuh* ti khalin an ko. Minung 1,000,000-2,000,000 in an thihpi, cucu Japan Ram minung hmun thum then, hmun khat tluk an si.

4. *Black Death (1346-1355)*: Leitlun ah hivekih mipi pulhnat tlung lakih a rapthlakhbik ih rel theu mi cu Europe Ram ah kum zabi 14-nak (1347 - 1351) ih rak thleng *Black Death* kha a si. A nat hmin cu *Yersinia pestis bacteria* an ti. Europe mipum 2,500,000 tluk an thi. Hi nat hin kum 4 sung (1347 - 1351) a awh. Mina taksa (vun) a dum ruangah “Thih Dum Nat” an tinak a si.

A hramthawhna tak cu *Central Asia* ihsin a si nan, 1343 hrawng ihsin Europe le Africa lam feh sumdawngpawl in an phurh a si ding ti a si. Hi pulhnat hin minung nunnak lawng si loin tilva le ramsa a phunphun in an thihphah nasa. Hi natnak hi *Justinian*

Thu Tin Phur Vol. I

plague nat thawn a bangaw zik. Leitlun huap ah hi natnak hin minung million 75 (75,000,000) nunnak a la.

5. *Aztec Epidemic (1519-1520): New World Smallpox Outbreak* ti khalin an ko. Hi nat hi atu ih Maxico ah a tambik. Spanish lawngpawl in *yersinia pestis bacteria* nathrik cu Maxico ih an tlun mi a si ih, hi nathrik hi ziang a si ti theih a si lo. Minung million 5-8 (5,000,000-8,000,000) tluk an thi.

6. *London Plague (1665-1666)*: England Ram ih pulhnat thleng a vawi thumnak le netabik pulhnat raphthlakkik a si. China Ram ih rak um zo pulhnat pakhat ih si darh vivo a si. Hi khal hi zinghnam dum in a putdarh vivo mi a si. London khawmi, 100,000 in an thih phah; cucu London khaw minung 20% tluk a si. Hi natnak hin kum 1750 tiang a aw h ti a si.

7. *The Great Plague (1738-40)*: Hi pulhnat in a nuaibik rampawl cu Serbia, Hungary, Romania, Ukraine, Croatia, Austria an si. Ziangzat teu in an thih phah ti theihfiang a si lo nan, 50,000 hrawng an si ding an ti.

8. *Cholera Pandemics (1817-1824)*: Hi nathrik, *Yersinia pestis bacteria* hi India Ram Kolkata ah hmuhsuah hmaisabik a si ih, cuisin India Ram pum le Asia Ram lam khalah a darh vivo. Hi pulhnat hin minung 1,000,000 nunnak a laih, Indonesia Ram Java vial ah mi 100,000 tluk an thi ti a si. Kum 1817 ihsin 1975 sung vial hmanah *Cholera (tihri)* pulhnat tum sarih rori a rak thleng ih, tum khat a thlen ah a million telin an thi.

Thu Tin Phur Vol. I

9. *The Third Plague (1855):* Hi nat hi China Ram *Chin Dynasty* san laiah Yunan ah hmuhsuah hmaisabik a si. India le China ah a luarbik ih, mi 12,000,000 tluk an thi ih, India Ram sung lawngah 10,000,000 an thi. Natnak sawnawknak bik cu *zinghnam* le *rannung hli (ui, zawhte)* lawng ih neih mi *hrik* phun khat a si.

10. *Yellow Fever (1648-1800):* Hi hrik, *Yellow Fever Virus* hi Africa Ram ih hramthla a si ih, sumdawng veivakpawl in Europe Ram ah an phurdarh. Cuisin America le Central America lamah a darh vivo. Hi natnak hi *kawngsang* ihsin kai-aw vivo a si; mi 100,000 - 150, 000 karlak in an thih phah.

11. *Russian Flu (1889-1890):* Hi nat hi H²N² (*Hemagglutinin 2, Neurominidasel 2*) nathrik (*virus*) ruangah a si ih, leitlun huapah mi 1,000,000 tlukin an nunnak an hloh phah.

12. *Spanish Flu (1918-1920):* *Spanish Flu* hi 1918 March ah Camp Funston, Kansas ih US ralkap training nei laipawl lak ihsi hmuhsuah a si. Kum 1918 October ah cun leitlun pumhuap in a darhzai man, thla 18 sungah leitlun minung hmun thum then, hmun khat tlukin hi nat an kai. Thla 16 sungah minung million 50 (500,000,000) tlukin an thihpi. India ah million 17, USA ah 675,000 le UK ah 200,000 an thi.

A hmaisai hrik H¹N¹ (*Hemagglutinin 1, Neurominidasel 1*) kha 2009 ah cun *Swine Flu* (vawk tlangrai) thawn a rawiaw. Pulhnat tlung tampi lakah *Spanish Flu* hin mi nunnak a la tam tuk ih, san thuanthu ah pulhnat rapthlak bik lakih siar tel a si. Hi nathrik hi *vawk* ihsi hmuh mi a

Thu Tin Phur Vol. I

si an ti. WW I ih mithi hnakin *Spanish Flu* ruangih thi an tamdeuh ti a si.

13. Asian Flu (1956-58): H²N² nathrik ih si suak a si ih, 1957 February ah China ih an hmuhsuah mi a si. Hi kum sung rori ah Singapore, Hong Kong le USA tiangin a fang vivo. Leitlun minung million hnih tluk, USA ah cun 70,000 in an thihpi ti a si.

14. Hong Kong Flu (1968-69): Hi nathrik hi H³N² tiih theih a si ih, 1968 July ah hmuhsuah a si ih, USA ah a kangkai vivo. A suahnak ram hmin pucawiin *Hong Kong Flu* an ti. Leitlun huapah mi 1,000,000 hrawng an thi ih, USA ah 34,000 an thi.

15. HIV/AIDS (1980-tutiang): Hi *AIDS pandemic* hi Africa Ram, Congo ih si puaksuak a si ih, *Chimpanzees* (*zawng*) phun khat ih si ngah mi a si. Kum 1966 le 1972 karlah ah USA ah a darhzai ciamco. Hi nat karhzainak cu *sex* hman diklo ruangah a si tiih rel a si ih, *Central Africa* ihsin kum zabi 19 cemzawng maw, 20 thawhtir hrawng ih si larso a si. Kum 1976 ah a natnak dik tak hmuhsuah a si.

A nat an buai pi thawk, 1981 June 5 ihsin 2018 sungah minung 25,000,000-35,000,000 hrawng an thi. Hi natnak hin buainak nasazet a suahpi, sakhaw lakah thuelawknak a suahpi. Thimnakah, nat khamnak dingih *condom* hman thu ah ruahdan a bangaw lo nasa. Minung hizat an thih ruangah leitlun mipum cu 1.6 million ah a tlaniam sutsi rori ti a si. Hi natnak tuartu hmuahhmuah hi kum 2020 tiangah mi 75,000,000 hrawng an si.

16. Small Pox: Hi zawng hri nat hi Austria ihsin a thawk ih, Austria mipum a hrek (50%) tluk an thi.

Thu Tin Phur Vol. I

Ziangtik ciahin a thawk ti theih a har zet. Kum zabi 3 (BEC) ihsin Izip Ram lam ihsi rak um zo a si pei maw ti a si. Asinan, Europe Ram lamih a langsar ciamco cu kum zabi 18 a si nan, 1977 October lawngah langhnganin a karhzai ciamco. Million 500 tlukin hi natnak an tuar; kum khat ah mi 400,000 tluk an thi ih, kum zabi 20-nak ah cun million 300 tluk an thi. WHO in hi nat damternak sii an hmuhsuah kum, 1967 ah cun million 15 hrawngin an tuar ti a si ih, 1980 ah cun WHO in hi natnak a doneh thu a puang.

17. TB (Tuberculosis): Hi nat hin cuap lam a khawihbuai bik. Kum 2018 ah khan leitlun minung then li ih then khat cun TB nat an tuar ih, 2017 ah khan million 10 lenglo in nat an nei ih, million 1.6 in an thih phah. Mithi lakih 95% cu ram cangkang ihsin an si. Kum 2000 ihsin TB nat nei an tam deuhdeuh ti a si.

18. Swine Flu Pandemic (2009-2010): Hi nathrik, *H¹N¹ Virus* hi 2009 ah Mexico Ram ah vawk ihsi pawksuak a si ih, a kum lala ah USA a thleng lohli. Kum khat sungah leitlun huapin mithi hmuahhmuah hi 200,000, USA ah 12,000 an kim ti a si. Hi nat hin nauhak le mino lam a bat cuang ih, a thi mi lakah 80% cu kum 65 hnuailam mi an si.

19. Ebola Pandemic (2014-2016): Kum 2013 December ah kha West Africa, Guinea ah a hmaisabik hmuhsuah a si ih, Liberia le Sierra Leone ah zamrang zetin a darh. Minung 28,600 in nat an tuar ih, 11,325 in an thih phah. Nigeria, Mali, Senegal, USA le Europe lam khalah a zai vivo nan, cutlukin a thi an tam lem lo. Hi natnak hi palap ihsi suak a si ding ti a si.

Thu Tin Phur Vol. I

20. COVID-19: Leitlun pumpi deuhthaw ih tuar rero lai mi *COVID-19* hi a si. Kum 2019 sungih hmuhsuah a si ruangah Covid-19 tiih an kawhnak san a si. Kum 2019 December ah khan China Ram, Wuhan Khua ihsi puaksuak a si. China ihsi keuhsuak si hmansehla, March 13 ah WHO cun Europe cu Covid-19 bu khuarnak hmunpi thar a si ti'n a puang.

Hi cahram ngan lai (February 20, 2021) ah cun ram 220 ihsin mi 66,211,027 in hi natnak an tuar ih, mi 1,523,551 an thi zo; mi 45,797,676 an damsals. Nat tuartu ram 220 sungah USA cu a tambik an si ih, hi nat kai mi 14,772,535, mithi 285,545 le damsals 8,658,882 an si. Kan Kawlram hi dinhmun 68-nak kan si ih, mina zaten 141,735, mithi 3,196 le damsals 131,249 kan um. Covid-19 a thlen lonak ram hi leitlun ah ram 10 lawng an um ti a si, cupawl cu:- *Palau, Micronesia, Marshall Islands, Nauru, Solomon Islands, Tuvalu, Vanuatu, Samoa, Kiribati* le *Tonga* rampawl an si.

Kan umnak leilung le minung hin simkhawl cia khal theih lo, zumlopipi'n hmuh lo a hmu, tawn lo a tawng rero a si hi! Pawngpa tihih tih ciamco khal a sawt lo, ngam ciamco khal a t'ul fawn lo. Kan zumnak thlahthlam loten, kan hnatuan le thil tha kan tuah mi khal daithlang loten, "Bawipa, leitlun minung le leitlun pumpi hi run damter aw; kannih cu micak lo le thazang der mi kan si" tiih thlacamnak thawn kanmai lamih tanlaknak ding cu a cangtheitawp in tan la cio uhsi.

Thu Tin Phur Vol. I

Ms Tri Novia Septiani in Covid-19 pulhnat ruangih a thihsantu, a pasal dingih a hual mi Dr. Michael Robert Merampe, a tah lai: Jakarta, Indonesia, June 5, 2020

Bung 8

SIDAWHNAK ҘHIM (Hypodermic Syringe)

Dr. Charles Gabriel Pravaz

Kan hmuh le hman rero mi a si ruangah danglam khalin kan thei lem lo khal a si men thei, sidawhnaк Ҙhim an tuah mi hi

tulai thilthiam tampi lakih danglam zet le Ҙhahnem zet a si kan ti lo thei lo. Sidawhnaк Ҙhim an tuah hlanah cun mina an tuamhlawm tikah si ei ding lawng an pe a si ko

Thu Tin Phur Vol. I

ding. Cutikah taksa le thisen sungih si an thun hnak cun a tuan a cah ding zatin a cak thei lo ding ti cu a fiang. Cun, tui kan hman tam zet mi, nathrik thahnak le malaria sidawhnak khal a um hrih lo. A sii cu um khal sehla, natnak kilkhawinak ding hrangah cun san an tlaih lo phah ding. Curuangah, sidawhnak thim an tuah mi hi sii lam thu thawi pehpar mi, thuhla tampi lakih hmintsintlak zet pakhat a si.

Hivek thim hi tuah hnik sehla ti khawruahnak a ra suahnak hmaisabik cu rul (*snake*) thuhla ruangah a si. Rulpawl hin minung, lole, thil pakhat khat an cuk tikah an kaa sung ihsin an tur an suah theu. Cucu an lu sungih um an tur bawmte ihsi an suahter mi a si ruangah rul lu le rul tur cu an sihcihaw ringring. Rul vulhtupawl in rul an kaih tikah a tur bawmte sungih a tur an lasuak hmaisai theu. Palang fate sung tivekah an khawl ih, cui an tur an lakngah hnu ah cun mi an cuk khalle a na nawn lo, minung khal an siatsuah thei nawn lo. Hi thuhla an zingzawi rero tikah sii lam thiam, tilva sibawi le mithiam dangdangpawl in sidawhnak thim hi tuah a tha ding tiin khua an ruat thawk. Asinan, cuti lolhli mai cun an tuahsuak thei ve ce lo.

Tikcu thar a rung her suak; cui tikcu cu 1853 kum, a ram cu France a si ih, a minung khal France mithiam, tilva sibawi a si. Kum 40 a ti ihsi nasa zetih a rak zuam thup mi cu a kum 60-nak ah thil thar a hun tisuak zik ngaingai thlang. Cui a thil thar suahpi ding mi hramthawhnak khal cu amai' to mi rang ihsin a si. A hmai rori ah a rang cu khur thlohthlo in a um, tilva sibawi a si vekin ziang a cang si pei tiih thatei a zoh tikah *Aneurysm* ti mi natnak phun khat a rak nei hi a si.

Thu Tin Phur Vol. I

A rang thisen sungah sii phun khat thun lo theih loih a um tikah sithunnak ðim te a rak tuah mi cu a hmang thawk zik ngaingai thlang. A kehlam kut in a rang vun cu a sawk ih, a vawrhlan ih a ken mi a ðimte cun sii cu a thunlut zurzo ngaingai. ðim a lut pekte ah cun a rang cu malte a thir dukdi nan, zianghman a cangvai nawn lo; cuticun nathrik thahnak sii cu a rang thisen sungah cun an lut nguahngo.

A thinlungte cun “Nathrik thahnak cu ka rang thisen sungah a lut cu sikhaw, ziangha a bang vivo ke aw” tiin a dam beisei si, helhkam si in a inn lam a pan. Ni reilote sung cu ni tinten a rang dinhmun cu a zoh cingcing. Ni tam a liam man hlanah a rang cu a dam verver tariai ih, cak thelthel in a hung um. Sibawipai’ lungawidan cu sim le reldan ding khal thiam a har zet, a lung a awi tuk rori. Hihi leitlun ih sidawhnak ðim tuah hmaisabik le hman hmaisabik a si. Hi ðim tuahtupa cu Frenchmi, Dr. Charles Gabriel Pravaz (1791-1853) a si. “Sidawhnak ðim hmuh veten mitthlam ah Dr. Pravaz a lang,” tiah an ti phah ðheu.

Dr. Pravaz cu France Ram khawte pakhat ah 1791 ah khan a suak ih, a pa cu sibawi a si. A senlai ah cun a pai’ keneh thlunih sibawi ðuan lam a rak tum lem lo, cuhnakin, *maths* lamih mithiam hleice si dingin a zuam ciamco. Asinan, cui a tumtah mi cu reilote sungah phun dangpiin a rung thlengaw. A kum a hung kim tikah Napoleon ralkap ah a tla ve ih, cuisin a feh tumnak lamzin ihsin lamzin dang ah a pial lohli. Ralkap lakah hriamhma pu le damlo tapi a hmu vivo ih, cupawl tuamhlawm le sii pek cu a ti ding hrimhrim ah a ruat.

Thu Tin Phur Vol. I

Asinan, sii lam thiamnak zianghman a nei lo, cuitlunah, sii hlum vial a pek ruangih mina bese tuk an thih phahdan, na tuk rori, natsawng vun dawh ih sawng mai ding kosawh, na an tuar cuahcodan le thi awm lo khal tuamhlawmnak a that lo ruangih an thih phah thupawl in a thinlung an khawih zet. A mitthlam ah cupawl an cuang ringring ruangah rei nawn hman khua ruat loin sibawi hna zir dingin a thinlung a thleng vukvi mai. Nat tuamhlawmnak ah sii hlum lawng pek hi a remcang thei lo tiin a taksa le thisen ih thunluh vurvo a that thu hin a thinlung a neh zet.

Cutikah sidawhnak thim tuah ding hin a phunphun in Dr. Pravaz cun a zuam ciamco. Hiti a zuam thawknak hi kum 40 a kim ihsin a si ih, kum 20 sung khalah beidawng loin theihtawp suahin a zuam vivo ih, a netnakah (kum 62 a kim kum) 1853 ah a rang par ihsin hlawhtling zetin a tuahsuak nerno thei a si cu! Hi mi a tuahngah veten sidawhnak thim hi leitlun hmun tin ah a darh vutvo ih, a tuahtu Dr. Pravaz ih hmin khal a darh cak nasa.

Sibawi tampi in an minapawl tuamhlawmnak ah sidawhnak thim hi an hmang vutvo thlang. Asinan, hilai ah hin sii an dawh tikah nathrik (*bacteria*) a lut thei ti an rak theithiam hrih lo ih, sidawhnak thim an hman tikah nathrik an rak lut ve ciamco ih, an buai nasa. Mina tampi cu an dawh hlan hnakin an bese ciamco. Cutikah, sibawi tampi in Dr. Pravaz cu nasa zetin an simsia, an sawisel ih, an mawthluk ciamco. Cupawl hmuahhmuah a tuarnak thinlung naa thawn 1853 ah a thih phah riangri.

Thu Tin Phur Vol. I

Dr. Pravaz ih thih hnu, reilote sungah sibawi pakhat in a run tuah tikah cun sidawhna^h thim cu sibawi hmuahhmuah in an run hmang leh ciamco. Dr. Pravaz ih tuah mi sidawhna^h thim cu tui' kan hman mi vek cu a si hrih lo hmang, cu mi hnuah mi tampi hrang hman theih, tui kan hman mi piancuan hi an run tuah bet vivo.

Tufang ah cun vawi khat hman ding lawngin tuah a rung si vivo. Ziang a si khalle hi sidawhna^h thim tuah thei ding hi thil awlai lo zet a si ti kan thei mai ko ding. Kum 20 sung rori a hliakhlai ih, vawi 157 a hmansin hnu lawngah minung taksa le thisen thunnak ih hman theih ding sidawhna^h thim a rung cangsuak thei hi Dr. Pravaz ih zuamnak ruang rori a si ti cu zohman in an el dah a zumum lo.

Culaiah, a thinnatnak dingih rak sawisel le mawhtluktu sibawi tampi an rak um khal kha minung umtudan ding hrimhrim kan ti ding maw, lole, mah hmuah in tuah thiam si loin, mi tuah le hmuhsuah mi sawisel hmang hrimhrim an rak um ve theu kan ti ding ha ke! Cangan thiam hminthang Dale Carnegie in, “Uico thi cia hi zohman in an sit dah kel lo,” a rak ti vekin thil tha le thil thar tuah lo sehla zohmanin an sawiselin, an fak lo ding nan! Ziangkhalle thil tha le thil thar tuahsuaktu tamsawn cu sawisel kai lo le relsiat tawng lo an um lo titluk ah ruat sehla pawm a rem bik ding a bang.

Thu Tin Phur Vol. I

Sidawhnak thim hmangin taksa, hmun dangdangah a tuldan vekih dawh a si thlang

%%%

Bung 9

LAKPHAK FE

(Thingpi fe)

Lakphak Hnah

Lakphak (Zinuician)

Lakphak lam relnak tawngkam hi kanmai' (Lai) irawm suak cun kan nei fumfe lo a bang. *Khawfi* simaw, *lakphak* kan ti khal asile hnam dang tawng kan lakluh

Thu Tin Phur Vol. I

mai mi an si totho. Tui kan ngan tum mi khal hi Kawlpawl in lakphak hnah ihsi an tuah mi *yenui cian* (*Myanmar Tea*) an ti mi, Laimi tampi in “lakphak” kan ti ih, hmun hrekkhat ah cun “thingpi/thingpi sen” ti khalin an ko mai. Kan ram sungah cun Shanram le Kareanram ah an cing tambik ti a si.

Leitlun ah lakphak in hmaisabiktu cu China mipahunpawl an si ih, Bawi Jesui’ suah hlan kum 2,800 hrawng ihsin an rak in thawk zo ti a si. China-pawl lakah lakphak hin thuanthu a nei ih, tawiten kan vun zoh ta duak ding. Khuahlan laiah China Ram ah sakhaw lam rawngbawltu China phungki pakhat a rak um. Cui phungki cun kum kaw sung rori it lo, sing loin sakhaw dan serh ih a nun hmang dingin a tiamkamaw, a tiamawk vekin a um ngaingai ti a si. Asinan, kum thum a kim tikah cun a tuar nawn loih a itthat tariai. A hung t̄hang tikah cun amah le amah “hivekih misantlai lo maw ka rak si” tiin a thin a heng tuk ih, a mitvun a hlep ih, a hlawn. Cui a mitvun a hlawnak leilung ihsin thinkung fate a hung keuh. Cui thingkung fate cu thil dang si loin *lakphak* kung hi a rak si. Phungki cun cui lakphak hnah/hang kan in tikah a ih a hmu thei nawn lo ti a si.

Thungai maw, phuahcawp ti cu zohman ih theih ban a si nawn lo nan, thu fiang kan hmuh mi cu China-pawl hi lakphak in hmaisabik mipahun an si ti cu a fiang zet. China sangtu ah cun Japan-pawl an si ih, China Ram ihsi an ram ih an lakluh hmaisabik cu CE 800 hrawngah khan a si. Kum zabi 13-nak ah cun Japan Ram hmun tampi ah lakphak kung an cing in, lakphak an in nasa zet zo.

Thu Tin Phur Vol. I

Europe Ram thung ah cun tuihlan kum 300 hrawng ihsin an in thawk. Kum 1657 ah Dutch miphunpawl in Europe Ram ah an lalut hmaisabik. Kum zabi 17-nak ah cun England-pawl cu lakphak in nasabik miphun ah an cang. Asinan, culai ah cun milian le miupapawl lawngin an in thei. A san si bikih an rel mi cu an phurhnak lam a hlat tuk ruangah a phurh man le tawlrelnak a khungkhai tuk ruangah a si an ti. Tui dinhmun ih kan rel asile *pound* khat cu *dollar* 500 tluk a si ruangah mizaran kut ah cuthlukin a thleng ban hrih lo. Kum 1770 hrawng ihsin Saklam America khalah lakphak fe hi a thleng thei ve.

Kawlram ah cun lakphak hi inn tin deuhthaw ah neih a si thlang ih, innleng doawk ah le sakhaw lam thil khalah a tel loih um theih lo tlukin an hmang nasa. Culaiah *Pagan* San lai ah cun lakphak hnah hi a ei-ih einak cang an rak thiam hrih lo. *Pagan* San laiah cun kawlhra, bawnthur, kawrkhati, hmakphek kawng huarhi, kuhsi hnah, thawphat, thurban, hmakphek tumpipi, vainim, hlamhmai, mipee, hnuhnun le aaluu tivekpawl hi an rak um hrih lo.

Hipawl hi *America Continent* ihsi suak an si ih, Europe lamih an phurh phahah Kawlram khal a thlen phah ti a si. Kum zabi 14-nak hrawngih ngan mi ca pakhat ah cun Kawlram sungih Shan miphunpawl hin kum zabi 14-nak ah lakphak hnah einak cang an thiam zo ti a si. Zabi 16-nak ah cun Shanpawl ihsi thawkin Kawlrammi tapiin lakphak fe an in in, an ei nasa zo ti a si.

Lakphak hnah ah hin dat pahnih, *caffeline* le *theophylline* an tel ti a si. Cui dat pahnih in cahnak huham an neih mi cu thluak lam hrangah cahnak thazang pe thei an si. Curuangah, lakphak kan ei, kan in

Thu Tin Phur Vol. I

tikah ihhmuh a suak nawn lo, a hleicein kum upa lampawl hrangah a theih theih cuang. Lakphak hnah ih thiltitheinak ruangah kum upa lampawl cu an ih a hmu thei lo, an taksa a zangkhai, malte lawng an ih khalle an zianghman a pawl lo; cuitlunah, tu le tu an thangfim cingcing ti a si. Cuitlunah hi dat phun hnih hin thawthawtnak lam tiangih thatnak a thlen thei ruangah awmpit le awmhnawk nat hrang khalah an hmang.

Cuitlunah hi dat pahnih hin lungtur a cahter ruangah lung lam tha lo kilkhawinak khalah an hmang bet vivo. Cun, lakphak hin ruh le tha a cahter ruangah milekpawl hrang khalah thil tha zet a si. Thil danglam zet pakhat lala cu lakphak hnah hin zun lam hrang khalah thatnak a nei thotho ih, zunthawh harsapawl in lakphak hi an ei/in nasa theu. Cun, lakphak hin kaileng tha a cakter, zun a fimter ih, taksa pumpi khal a zangkhaite; tu le tu zun a suakter ih, zun khal a fimter. Lakphak hin rawlei kaa khal a thawter tiih rel a si theu.

Khatlam ah, Kawl thufim dan takah “lakphak” hi “tam tuk in le tih a nung ih, a tawkfangte ih hman asile damnak sii tha” a tling rori. Naute hnawifawh nei lai nupawl in lakphak an in/ei tamdeuh asile naute in an nui pawhteti ihsin *caffeine* dat an neih tam phah ih, naute an itthat hiahhi thei lo, a hleicein an kut vawrhlan ih an pawm tikah an ihthat thei lo a luar cuang ti a si.

Thu Tin Phur Vol. I

Lakphak hin thir dat a hip hlo thei ti a si ruangah rawlkhawh vetei lakphak in tam tuk asile kan ei mi rawl sungih thir dat kha a hiphlo thei ti a si lala. Cuti a si ruangah, lakphak hi tam tuk in asile thir dat a hiphlo thei ruangah tha a mal phah thei. Curuangah, rawl khawh

ihsi nahzi khuai tluk hnu lawngah lakphak hi in/ei ding ti a si an ti.

Hi ruahnak ihsin tlawngta tampi in ca an zoh tikah an

Laphettauh

ihhmu thei lo dingin lakphak le *laphettauh* (lakphak bawl) an in/ei theu. Cucu *caffine* ti mi dat pakhat ruangah ihhmuh suak thei loin an duh cencen ca an zoh thei. Asinan, cet pakhat khat cawl lo rorih kan hman ah cun a cet kha a sa tuk ding ih, a siat phah thei. Khawl hman a siat phah thei ahcun minung thluak sinsin cu khawl bangih thir le dar ih tuah a si lo tikah kan siat phah rupri thei. Minung thluak cu cawlter man loin lakphak in simaw, *laphettauh* ei simaw ih, hman ringring a si tikah cazirnak pindan ah simaw, camibuai tuahnak hmun ah simaw, cangsual rupri pang a awlte. Cuvek dinhmun a thlen hnuah cun siat ruprinak a thleng thei. Cazir mi zate deuthaw thei nawn loih hngilh rupri thluh khal thil cang thei a si. Curuangah, u le nau, tlawngtapawl telin, lakphak le lakphak hnah ih tuah mi

Thu Tin Phur Vol. I

laphetauk khal luar tuk loin tangkai ding tawkih hman a thupitzia hi cing ringring thei sehla a tha zet ding.

Ei-in hawlnak tlakin Lakphak fe an cing ih, an tawlrel

%%%

Bung 10

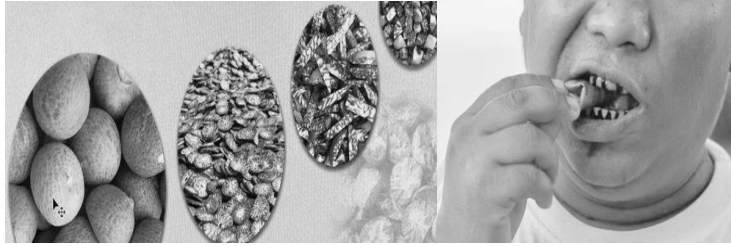
KUAM (KUVA)

*Siraw Lo Dingin Hrial Cia Aw*³

---

³*The Mirrior Daily*, June 6, 8, 2018 le *Internet Website* dangdang ta remkhawm mi a si.

Thu Tin Phur Vol. I

Kuam le A Eitu Dinmun: Tui na umnak kiangkap ah khan ziang dawr ha tambik ti na ruat dah ngelcel maw? Thatei na vun zoh le ruah asile, kuam le kuak a phunphun zuarnak dawr a tel ko ding. “Ziangruangah kuam le kuak zuarnak dawr a tambik?” tiin hun ruat bet awla, thil dang a si zum a um lo, kuam *ei/thial le kuakfawp* an tam tuk ruangah a si ti na thei mai ding.

Kuam hin thuanthu saupi a nei, ahleicein Asia Thlanglam, Pacific Tikulhpawl le Guam ih an rak hman thawknak cu kum 2,000 tluk rei ah a rak si zo. Cuticun san khat hnu san khat an thlahsawngaw vivo ih, leitlun minung zatek 10-20 tlukin kuam an ei ti a si. Leitlun Harhdamnak Pawlkawm (*WHO*) ih hliakhlaidan vek asile tu ah hin *million* 600 hrawng in kuam an ei an ti. Kuam cu thinlung cawktho theitu le mihip theinak, *nicotine, alcohol, le caffeine* sangtu ih ret a si.

Kuam ei thangpawl cun phun thum -a thlum, a pak le a kha a um an ti. Kuam an tuah mi hrekkhat ah cun kuam rah, thung, fangci vek phun, *aahmui, ung sungmu*, thurban ti tivekin a phunphun an rawi ih, a thaw zet an ti. Zatek 90 tluk cu zureu ih hut mi kuhsi hnah, *aahmui, thung*, kuam rah le thil hmui tete an hmang ti a si. Kuhsi hnah hi *cigarette* vekin dat phun dangdang 4,300 tluk rawi mi a si ruangah minung nunnak a siatsuah thei.

Thu Tin Phur Vol. I

Kum 2017 ih an hmuhsuah vek asile leitlun ah kuam tuahsuak tambik ram panga an hril mipawl cu a hnuailam vek an si ih, kum khat sungih kuam an tuahsuahzat *tonnes* ih siarin hivek hi an si. India -723, 000, Myanmar - 147, 524, Indonesia – 136, 837, Bangladesh - 119, 039 le Taiwan - 102, 165 tla an si.

Tlawng cazirnak ih an rak telh dah vek asile Kawlpawl hin kuam hi an rak sunlawih nasa ti a lang. Anawraṭha Siangpahrang sanlai ah khan laksawng an pekawk tikah kuam hi an rak telh. Sunsakawknak le sunlawihawknak laksawng dangdang lak khalah kuam hi mi upa le mi sunglawipawl hnenah an rak pe tel theu. Ṭhimnakah, tlangval/fala pakhat in a fala/tlangval thil pakhat khat a pek tikah kuam a pek tel hnuhnu cun a duh ngaingai tinak tluk a si. “Kaa sen tlengtlengih kuam keu cu a mawi lo” kan ti men ding nan, fala in a kaa sen tlengtli ko a tlangvalpai’ pek mi kuam a keu cun a tlangvalpai’ ngaih cu a ṭha hlunhlo. Cuvek thocho in fala khalin a rak ruat ve.

India, Thai, Cambodia, Lao, Vietnam le Asia, ramdang-mipawl hi kuam ngaina cuang an si. Hipawl lakah Kawlram mipawl cun kuam an sunlawih cuang maw si ding, mikhual an dawnsawnnak khalah an hmang nasa. Fala lenkhawmnak khalah falapawl cun an tlangval cu kuam in an duhsaknak an langter theu. Fala ih rak do mi kuam keu phahin tlangval in an inn lam panih a tin tla cu a di a riam thei zet. Cuitlunah an pathian hnenih thawinak an hlan mipawl lak khalah kuam an telh theu. An fate hrangih hlanawknak (*sinpiuh pucui*) ih an hman mi thilri a phunphun lakah kuam an telh ahcun malsawmnak dawng cuang ding vekin an thei. Kuam an

Thu Tin Phur Vol. I

ngaisan le an uarnak thu hi hla khalin mawi zetzetin an phuah bet nasa an ti.

Hi kan rel mipawl hi a tlangpi vial lawng a si ih, cipciar le thuksin ih, hliakhlainak tampi hmuh ding a tam zet lai. Curuangah, kuam cawimawinak thu le hla a phunphun an rak suaipi. Asinan, tu ah cun harhdamnak lam mit ihsin kuam cu ÷ihnung zet, harhdamnak siatsuah thei, nasa zetih nun siatsuah thei a si ti an hmusuak thlang. Kuam cu nun siatsuahtu thil ÷ihnung zet a si ti an ausuaipi thlang.

Mihip Thei, Mi Siatsuah Thei: “Ziangruangahsaw hitlukih kuam ei an tam?” ti thusuhnak hi let hnik bang sehla, a awlsambik cu *mi a hip thei ruangah* kan ti lohli ko ding. A tlunih kan sim zo vekin kuam ih ÷hial cih mi kuhsi ah khin mihip/suai theinak dat a um ti a si. Tawkfang nawn ei hnuhnu cun cui dat cun mi a lem ih, ei loih um theih nawn loin mi a cuai ciamco thei. Cuicin ah cun bansan a theih nawn lo a rak si, a tlai man zo.

Cun kuam eipawl in, “Kuam ei hi zianghman hnaihnaawnak um loih keu a rak theih lala; hnañuan phah khalah, ÷awng phah khalah, lole, lamlen phah khalih keu a theih ruangah tikcu a heukhauter cuang lo,” an ti ÷heu. Curuangah, kuam eitupawl in an ei cante lawngah si loin an hnam nun rori ah an lalut ti tlakin an ei. Ka rualpi pakhat in Kawlram sungah Karen unaupawl lakah kuam ei an tambik ding, an hnam nun ah a phumaw deuhthaw tiah i sim dah, a dik ngai maw, ka thei ban lo. Leitlun huapin harhdamnak lam hnañuantu tampi in kuam in mi a siatsuah theidan thei in, kuam donak dingah a phunphun in an cangvai.

Thu Tin Phur Vol. I

Taiwan cun kum tinte Kuam Khamnak Ni (*Betel Nut Prevention Day*) hleice an puang.

Taipei Khawpi sung tla ah cun kuam ti phut an hmuh mi pohpoh cu tlawngta an si le tlawng ihsin an dawih, hnañuan pakhat khat nei an si le an hnañuan ihsin an dawisuak. Kum 2012 ah khan WHO cun *Pacific* lamih kuam ei luar tuk cu rehter dingin a ùansuahdan ding (*action plan*) a khawkhang. Mi a siatsuah theidan lam kan zoh ahcun kuam hi “a tirta ihsin rak keu lo lawlaw sehla a ða” ti kan hmu mai ding. US ih *Cancer Prevention Research* cun kuam ih mi a siatsuah theidan an hmuhsuah ruangah nasa zetin a dodan ding an ngaihtuah. U.S. *Food and Drug Administration (FDA)* hnuaiih *Poisonous Plants Database* ih hmuhsuah mi thawn kan relkawp vivo ding. Siatnak a thlen thei mipawl:

- *Mawinak a siatsuah*: Kuam in minung mawinak a siatsuah hmaisabik cu “ha” a si. Kuam ruangah Pathian pek milai mawinak phun khat, havar mawi thlerthlite cu meihawl vekah a canter ih, nuamteten an eise vivo; a netnakah cun ha ða le mawi kosawh, an vung kiak rupri ko lo maw! Culole, hapawl cu ngel ðengðeng in an um ih, zoh a mawi lo nasa. “Mawi” hmuah duh thothoin, kuam ei mi tampi in an ha cu an rawtfai tum rero nan a theih nawn lo. “Kuam ei in ha a ðangter” tiin a khuh mawinak an hawl nan, a rak si ngaingai lo.

“Ha” lawng hman a si hrih lo, a eitui’ kaa sen hiamhiam le hani sen tlengteng hmuh cu zawi hrang khalah zohmawi a si a zumum lo nasa. An mawinak a siatsuah tivial hman a si lo, an zahumnak khalin a tlakniam pah. Rualpi pakhat pheih cun, “Pastor, lole, mi upa pakhat

Thu Tin Phur Vol. I

khat kuam keu phahih thu a rel ka hmuh cun ziangvek thu tha a rel khalle ka sungah a lut thei nawn lo,” a ti rori. A eitui’ hrangah cun anmai’ thuthu a si ko nan, a rak zohtui’ hrangah cun zoh mawi lo a tling rori.

- *Hnipuan*: Kuam in hnipuan mawite zoh mawi lo koin a tuahdan cu zate theih a si ih, rel bet khal a tul lo ding. Cuitlunah, inn le building mawimawi a bawrhbahter ih, zoh mawi lo ko a tuah thluh. Kawlram hmun tampi ah kan inn le pindan mawitete siatsuah le mawi lotertu bik cu kuam ti sen tlengtleng hi a si. Hihi kan ram zahumlotertu pakhat a tling ding ti’n ka ruat.

- *Harhdamnak a siatsuah*: FDA cun kuam ei hin kaa sungah khensa a um thawk ih, hrawmhrawk lam tiangin a lut thuk vivo thei ti an hmusuak. Biang sunglam, hani le lei, rawl dawlnak hrawmhrawk, pumpi le thin lam tiangin a siatsuah thei. Sibawi tampi in an rel bet mi cu kuam hi kaa ihsin kuam dat cu taksa dang ah an lut vivo ih, taksa tek dangdang ah a thenthekaw vivo ti a si.

Cancer a suah lawng si loin minung taksa then dangdang khal a siatsuah vivo. Thung le kuam ruangah hani le lei ihsin sangkhar tiangin khensa an to awl zet. Lunglam natnak, thisen sang le taksa ruang pumpi a hrek lawng natnak tiangin a thlen thei. Cun, thisen feh a fumter thei, mit a rauter thei ih, thluak khal a mumal nawn lo thei an ti. Thawthawt har, zun lamzin harsatnak le nunau hrangah cun sul khensa a umter, naupai hrangah naute tiangin a hnaihrawk thei ih, nau innkaa khanse awltei ngah a theih ti a si sinsin. Hrekkhat hrangah cun nau nei thei nawn lo tiangin sul lam cahlonak a thlen. Culo talle an neih mi naute cu an damcak lo, an rihsak lam (*weight*) khal a tlaniamter.

Thu Tin Phur Vol. I

• *Thluaklam buainak*: Cutiin thahri ih a vah vivo thei ruangah thluak lam a hnaihnaawkih lungcimih tluk thutthi khal a awlte. Hi natnak hi thin le kaileng lam tiang a buaiter ruangih um theu mi a si. Thisensang nei, lunglam tha lo le pumpi lam thalopawl tla cun kuam hi ei lo a him bik an ti.

Kuam thuhla relnak ka hmuhban tawkah cun a thatnak lam hnakin a siatnak lam an rel tamdeuhin ka hmu. Curuangah, siatnak siarlo, thathnemnak dang nei lo kuam thawi theithiamaw lo lawlaw dingin tuisin hrial cia sehla kan dam phah tengteng ding. Sumpai hrimhrim a hehdan hi na tuat ve dah ding ti ka zum.

Kan inn kiangih kuam dawr neitui' i simdan (Dec. 27, 2020) vek a sile a tlangpithuin kuam ei tamsawn cun ni khat ah khawr 20 tluk an ei a ti. A kuam zuar mi cu khawr khat ah K. 50 a si ih, ni khat ah khawr 20 ei bang sehla, Ks. 1,000 man a si ding ih, zarh khat ah Ks. 7,000, thla khat ah, Ks. 28,000, kum khat ah Ks. 336,000 kum 10 ah cun 3,360,000 tluk a lakin a cem ding tinak a si. Curuangah, kuam hi cu “siraw lo dingin a tirte ihsin rak hrial lawlaw ding a si” ti ruat phahin kan inn sawng 5-nak lam panin ka kaiso vivo.

%%%

Bung 11

Thu Tin Phur Vol. I

LUNGMIH SII

Mina tuamhlawmnak ah Lungmih Sii hi a rak remcang zet

Lungmih sii tuah hlawhtlinnak cu santhar sii lam thiamnak hrangah lungawium zet hlawhtlinnak ropi pakhat a si ti cu thudik a si. A hlan kum zakhat lai liamzo ah cun ha thlawng ding tivek, taksa sung pakhat khat tuah ding tivekah mina cu ihkhun parah a kut le kepawl cang thei lo dingin savun hri in an ɽawntar.

Lungmih sii simaw, hit sii simaw, hman tel loin duhtawkin an at mai ɽheu. Mina cun ziangvekih a nat khal le a rak tuar cuahco men, a nat tuk le a lawk a tal rero. Mina hrekkhat cu an dam phah laiah mina tamsawn cun a naa tuar thei loin an thih phah rori. Curuangah, sii lam thiampawl in san khat hnu san khat mina an ah (*operation*) laiah natnak rak thei lo dingih tuah theitu ding sii a um pei maw tiin nasa zetin an hawl.

An hmuhsuah hmaisabik mi lungmih sii cu *bing* (*opium*) hi a si. Cui *bing* cun minung hrangah thil pali a thlenter. i) Natnak a demter. ii) Nauneih tikah natnak um loih neihter a theih. iii) Sungdawkw hrangah sii ɽhabik pakhat

Thu Tin Phur Vol. I

a si. iv) Awmna (*khuh*) a demter. Asinan, *bing* hin tlaksamnak dangdang a rak nei ih, a thatlonak bik pakhat cu malte hip menin hip cingcing dingin mi a lem thei. An pek mi sii a tamdeuh pang le thawthawtnak lam a siatsuah thei ih, thih phah a awlte. Curuangah sii lam thiam pawl in *bing* cu lung mih sii ah an hmang ngam lo.

Bing theih an hmuhsuah mi lungmih sii dang pakhat cu *ether* an ti mi, thli phun khat a si. *Ether* thli thuhla cu kum zabi 8-nak hrawng ihsin sii lam thiam pawl in an rak thei cia zo. Asinan, lungmih sii ih a ra thlen theinak ding cu kum rei zet hnuah a si. Zabi 16-nak ih sii lam thiam pakhat Paracelsus in *ether* thli cu artepawl a pe. An ihthat men lawng si loin natnak khal an thei nawn lo ti a hmusuak. Asinan, Paracelsus cun a tuah bet nawn lo lala. Cutin *ether* thli thuhla cu mithiam pawl in an run hngilh lala thlang.

Kum 1772 ah Mirang thil thiam Priscilla in *nitric oxide* tiih kawh mi thli phun khat cu a hmusuak lala. Cui thli cu a dang *nitrogen oxide*-pawl vekin mi a thihter thei ti an hmuh ruangah zohman in lungmih sii ah an hmang ngam lo lala. Cui lai hrawngih mithiam hminthang dang pakhat, Sir Humphry Davy cu amah le amah lungmih sii pe-aw in a hniksak (*test*)-aw lala.

Cutikah, *nitric oxide* cun lungmih sii pek mi, mina cu hnihsuak dingin a tuah thu le natnak pawl thei lo dingin a tuahsak thei ti a hmusuak lala. Sir Humphry Davy in cui *nitric oxide* cu hnihsuahnak thli (*laughing gas*) a si ti'n hmin a pe hngehge. Asinan, cui lungmih sii hmang cun taksa an at ngam hrih lo. Lungmih sii hmang thawktu hmaisabik cu Amerikan sibawi pakhat, Dr. C. W. Long a si. Doctor Long cun Vane Vale ti mi rualpi

Thu Tin Phur Vol. I

pakhat a nei. Cui a rualpi ih dunglam zang parah bawp pahnih a um. Vane Vale in cui bawp cu ah a duh, a nat ding le a tih lala si. Culaiah Doctor Long in lungmih sii a hmuh thu le natnak a um lo thu cu Vane Vale cu a sim.

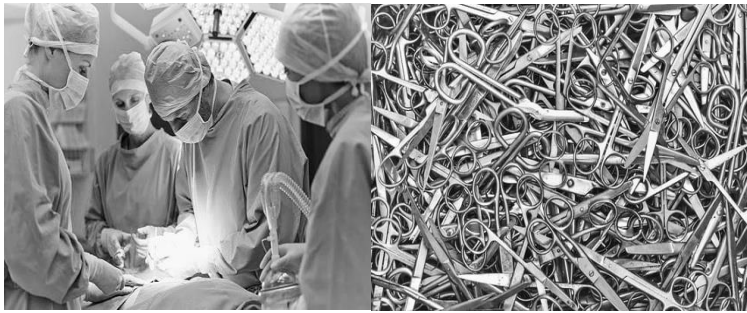
Cutikah Vane Vale khalin a bawp cu lungmih sii hmangih at dingin a lung a kim. Cuti'n 1842 kum March ni 30 ah Dcotor Long in Vane Vale ih dunglam zang parih um mi bawp pahnih cu lungmih sii hmangin a ahsak thei. Asinan, Doctor Long cun a hlawhtlinnak cu 1849 tiang a rellang lo ruangah zohman in an rak thei lo.

Kum 1844 ah Amerikan mi haa lam thiam sibawi (*dentist*) Doctor Horus Way in *nitric oxide* hmangin mina pakhat ih haa cu na loten a thlawngsak. Asinan, cui haathlawngnak khal cu mi ih theih lo in a rak si thotho. Mipipawl hnenih lungmih sii hmangih a hmaisabik a attu cu haa sibawi, Doctor Morton a si. Kum 1846 ah Morton in *ether* lungmih sii thuhla cu thuthang pakhat ah a tarlang. Morton ih thuthang cun mi a hip zet ruangah Massachusetts Sizungpi in mipi mithmuh ah at dingin an sawm.

Cuti'n Morton in lungmih sii a pe ih, taksa ahthiam Doctor Warren in a at thung. *Mister Abbot* timi ih hngawng parih bawp cu mipi hmaiah na lo rori in a ahsak thei. Cutin Morton cu leitlun ih a hmaisabik lungmih sii hmangih a ahsuak thei thu cu mipi hnenah a theihter. Culai can, 1834 ah Germanmi, thilthiam sibawipawl in *chloroform* ti mi lungmih sii phun khat an tuahsuak lala. Kum 1853 ah siangpahrang sibawi, Doctor John Snow in Victoria Siangpahrangnu ih nauneih tum ah *chloroform* lungmih sii hmangin nau a

Thu Tin Phur Vol. I

neihter thei tikah lungmih sii thuhla cu leitlun hmun dangdang khalin an theih phah vivo thlang. Cui can ihsin thawkin lungmih sii thiamnak cu san khat hnu san khat ra thangso vivo in, tuvek dinhmun a ra thleng thei a si hi!

Mina ahnak room le an hman mi thilripawl

%%%

Bung 12

KUAKFAWH LE CUAP *CANCER*

Thu Tin Phur Vol. I

Khuakkhu cun *kattaza* dumpi vekin Cuap a tuam thei

“Kuakfawh in cuap *cancer* a thlenter thei” ti mi ʔawngkam cu thudik a si. Kuak kan ti tikah sikawng hnah zual mi kuak, sipawlik, sipyin, lole, kuakngai, sikret le kuhsi dangdangpawl ihsi suak mi tibur le khaini khalin cuap *cancer* a cangter thei thocho. Sii lam thiampawl ih an sim ʔheu mi cu leitlunah hin *tisin duak* le *teh duak* hrimhrim lo ding thil dangdang lakah kuak hi a pakhatnak a si an ti. Kuak khu ah sii phun dangdang 4,300 luan lai a tel ti a si. Cupawl lakah minung siatsuah theibiktu cu *nicotine* tiih kawh mi *kattaza* a si.

Casiartupawl khalin nan vahuah tikah nan phanat ah *kattaza* a bet ti nan hmu ve ʔheu ko ding. Phanat ih kawp mi *kattaza* cu na hlawn (na khawh) duh asile thir zum, lole, funghreu zum tivekih na karh ciamco a ʔul. Cuap ah *kattaza* vek a si mi *nicotine* a kawp ahcun ziang thawn hmanin khawh theih a si nawn lo. Cuap thlisuahnak cu *kattaza* in a erhbet ih, an kham thluh tikah thawthaw thei lo, awmhnawk le pit in, a netabik ah thih a si mai. *Nicotine* ih hnaʔuandan cu hivek a si, wawi thum hrawng hipngah cun mi a suaiter thei mai.

Thu Tin Phur Vol. I

Curuangah kuak, sikret le kuhsipawl cu fawh zawngsang hnuhnu cun mi a suai ih, fawh lehsal duhnak a hring tengteng. Kuam ih an telh mi kuhsi khalah *nicotine* a tel thotho ruangah kuam khalin *cancer* a thlenter thei thotho.

Sikawng hnah zual mi kuak, sikrik tivek, kuak phunphun fawh, kuam ei, kuhsi hmawm tipawl hi minung that theitu natnak ñhning, cuap *cancer*, thinlung thihri a femter, wawi le khat ih thinlung thahri cawl dukdi, taksa zeng, cuap thli suahluhnak dup, kaa, lei, rawl luhnak hrawmhrawk, thli luhnak, zun inn (*phu*) *cancer* le a dang *cancer* a phunpun, ke thu, kut thu nat; mipapawl hrangah nupi thawn nuam ti theilonakpawl a cangter thei. A thupi bikah kuakfawh cu cuap *cancer* thlenter tu nambat pakhatnak, a tawh kaitu bik a si.

Kuahfawh ruangih cuap *cancer* natnak a thlenter thu an theih thawknak cu tui hlan kum 250 hrawngah khan a rak si. Kum 1761 ah cuap ah *cancer* a um thei thu cu sii thiampawl in an rak hmu thawk zo. Asinan, cuap *cancer* ih umtudanpawl cu an rak theifiang ngaingai hrih lo. Cuap *cancer* ih umtudanpawl cu 1810 hnu lam lawngah an theifiang. Kum 1878 tiangah khan cuap *cancer* nat tuar an rak um lem lo ti a si. Kum 1878 ih a cang mi *cancer* hmuahhmuah ih zatek pakhat (1%) lawng cuap *cancer* a si an ti.

Asinan, cuap *cancer* natnak cu kum khat hnu kum khat a ra kai vivo. Kum 1878 ih 1% lawng a um mi kha 1918 ah 10%, 1927 ah 14% tiang a ra kaiso vivo. Kum 1930 ih suah mi *Spring Handbook of Special Pathology* cabu sungah cuap *cancer* natnak a ra karhzainak san cu Leitlun Ralpi Vawi Khatnak (WW-I) thawn an

Thu Tin Phur Vol. I

pehtlaihaw thei ti'n a ngan. WW-I-nak ih a ziang mi bik in cuap *cancer* a thlenter ti thuhla hmuahhmuah cu cabu sungah an tarlang lo. Cui cabu sungah cun cuap *cancer* natnak ra kaisonak cu thli a bawrhhlawh ruangah, cetzungpawl an thanso ruangah, mawtawpawl ih meikhu suak, WW-I laiih thlikhu an hman tam tuk le kum 1918 ih natnak phun khat, *tukkui* tivek ruangih cangthei a si pei maw ti cun a tarlang nan, kuak thuhla cu catluan pahnihte lawng a ngan tel.

Kuakfawh ruangah cuap *cancer* a cangter ti mi thuhla cu leitlun ah a hmaisabik phuanglangtu cu Germany sii thiam Doctor Fritz Lickint a si. Anih cun WW-I laiah khan ralkappawl khan ralram an feh tikah kuak an fawp ih, cuisin cuap *cancer* an neih thu a tarlang. A ruahnak cu German Ramih Hitler ih Nazi Party-pawl in an pawm ih, ram sung hmuahhmuah ah kuak dokalhnak cu nasazetin an tuah ciamco. Curuang khalah a si thei, neta lam mipawl in kuak donak cu tui hlan reilote, 1980 ih si khan a thawk ti a si. Asinan, cui kuak dokalhnak cu ram dangpawl ah a karh thei lo.

Kum 1884 April 30 ah James A. Bon Nack ih din mi sikrik (*cigarette*) cetzung in ni khat ah sikrik ting khat le thawngkul hrawng an suah ih, sumpai hawlnakah an hmang thawk. Kum 1892 ih meitalh a ra suah thawknak khal cu sikrik fawptupawl hrangah awlaitei kuak an thlah theinak dingah a si. Cuticun leitlun ah kuak, sikrik fawptu an karhzai vivo thlang.

Kum 1940 a thlen tikah cun cuap natnak cu *cancer* hmuahhmuah natih a pahnihnak a si. Culai canih a pakhatnak *cancer* natnak cu pumpi *cancer* a si. Cuti'n cuap *cancer* natnak cu a karhzai vivo nan kuakfawh

Thu Tin Phur Vol. I

ruangih cang mi a si ti cu an thei hrih cuang lo. Kum 1950 hrawngah Mirang sii thiam pahnih, Austin Bradford Hill le Sit Richard Doll tei hohat mi pawlkawm pakhat cun zingzawinak tam zet an tuah hnuah kuak le cuap *cancer* hi thuk zetin an pehzawmaw ti an hmusuak. Culawng si loin kuak ruangah thawthawtnak lamzin natnak le thinlung lam natnakpawl a canter thei thu khal an hmusuakin, an tarlang bet vivo.

Kum 1964 ah America ih sibawipawl pawlkawm in sikrik kuakfawh in cuap *cancer* le dang *cancer* a canter thei thupawl an hmusuak vivo ti thu an tarlang bet. Tuini Kawlram ah *cancer* ruangih thi, zate ih then thum, then khat cu kuak thawn an pehtlai-aw. Casiartupawl khalin minung siatnak nasazet a petu kuak hi nauhak lai ihsin hrial thei tengteng dingin zuam cio uhsi. A fawp rero zopawl khalin a zamrang thei bikih bansan tum ve sehla. Ziangahtile, thatnak in petu si lo, natnak le thihnak in thlentu, kan ral thnungbik a si hi!

Cuaingah hnuhnu cun kawmkerte khalah an fawp tento

%%%

Bung 13

Thu Tin Phur Vol. I

KUAK FAWH LO NI⁴ (World No Tobacco Day)

Leitlun Harhdamnak Pawlkawm (WHO) cun kum tinte May 31 hi “Kawk Fawh Lo Ni” (World No Tobacco Day) tiin a puang. Leitlun pumpuluk ah kawfawp lo dingin tidan a phunphun hmangin kuak donak an langter. Kum tin thupi an nei ih, 2020 ah khan “Cetzung ihsi an tuahsuak mi kuak le nicotine lakih minopawl an him theinak dingih khamsak” (Protecting Youth from Industry Manipulation and Preventing Them from Tobacco and Nicotine Us) ti a si.

Leitlun pumpi ah hi thupi hmangin cangvaihna a phunphun neih a si. “Kawk Fawh Lo Ni” an hman tinten thlalang kuat mawite sungah *rose* pangpar mawi ret mi zuk (*symbol*) an hmang ringring.

Tur a si mi kuak: Kuakfawh hi a fawptui’ hrang lawngah si loin kuakkhu a rak hip bantu mi dangpawl tiangin an harhdamnak nasa zetin a siatsuah thei. Mi

---

⁴*The Mirror Thuthangca, 2017 May 31 ni ih Dr. Aung Htun (Harhdamnak le Lehnak lam Vuanzi Zung) ih ngan mi le Internet Website ta remthat mi a si.*

Thu Tin Phur Vol. I

pakhat in kuak a fawh ahcun a kuakkhu in a kiangkap minungpawl cu ka kuakkhu rak hip tengteng uh ti phun khi a si. Kuakkhu sungih dat (*chemical*) 4,300 lakih 2,250 cu minung harhdamnak siatsuah theitu an si ih, cui lakih 43 cu *cancer* nat thlen theitu an si.

Curuangah, kuak kan fawh tikah kan fawh veten simaw, lehnu deuhah simaw, kan harhdamnak a siatsuah ti kan thei mai ding. Kan theihawk lohli lo hmanah kan sunglam ah a rak khawlaw ih, a rei hlanah an langsuak thotho. Ahleicein, cuap lam ihsin bu a khuar thawk ih, thazang a cak lo vivo; a rei deuh tikah harhdamnak cu nasa zetin a siatsuah ih, thihnak tiangin a thlen theu.

Kuak in harhdamnak a siatsuahdanpawl

Kuak menmen, *sipawlik*, *sikrik*, *kuakpi* fawh le *tibur hmawm* tivekpawl in ziangvekin minung harhdamnak a siatsuah, kan vun zoh hnik ding.

- Lunghri a biter, vawilehkhatah lungphu a cawlter dukdi, lephiat (zeng) le cuap a thlingter.
- Cuap, kaa le dangkua, lei, dangfir, phupawl ah *cancer* an to thei, cuitlunah, kutke a hit in, a thi thei
- Mipa an si le nupa karlak nun hlimnak famkimten an co thei nawn lo, a zeng lanta (*impotent*) thei.
- Kuakkhu hip ruangah kum kim lo naute an thi thutthi thei, naute awm-na le tang-na an nei thei, an raibur thei ih, an cuap a thling thei.
- Kuakfawptu lawng si loin kuakkhu rak hiptu pohpoh in a tlunih natnakpawl an nei thei.
- Naupai in kuat a fawp asile nausiat, thla kim loih nausuk, kutke kim loih um, lole, suah vetei thih, *pound* kim loin an cefer thei.

Thu Tin Phur Vol. I

- Suahdan kelin a suak a si hmanah a thandan a dik thei lo tlunah nat phunphun an nei thei.

Kuak le kuksi ih tuah mi pohpoh hi minung harhdamnak a siatsuah lawng si loin, kiang le kap hmuahhmuah khalah siatnak phunphun a thlen thei ruangah a si, ram le miphun zate thansonak dawnkhamtu a si an ti!

WHO in 2017 May ih a suah vek asile kuak le kuksi hman ruangah leitlun ah hin mi 7,000,000 tluk kum tin an thi ti a si. Cu mi lakah kuakfawp ve lo, kuksi khal tham ve lo, mi kuakkhu an rak hipngah ruangah mi 800,000 an thi tel ti a si. Leitlun ah kuakfawp le kuksi tham minung *billion* khat lakah 80% cu sumpai lalut mal, lole, ram picang ih rel lem lo ram minungpawl an si.

Kawlrang sungih kuak le kuksi hmandan dinhmun

Harhdamnak le Lehnak lam Vuanzi Zung hohanak in, *Myanmar Demography Health Survey, 2015-16* ih an hmuhsuah vek asile kum 15-49 karlak, mipa 32% in sikrik kan fawp ih, 14% in sipawlik an fawp. Sikrik fawp minung paruk lakah pakhat cun ni khatah zual 10 hnakh mal lo an fawp. Kawlrang nunau, kum 15-49 karlak mi 95% cun kuak le kuksi an tham lo thung; 2% hrawng lawngin sikrik le sipawlik an hmang. Cuvek mipawl lakih kum 40-49 karlak mi 95%, nunau 18% cun kuam an keu ih, mipa 5 ah 2, nunau 5 ah 1 in ni khat ah kuam khawr 10 tlunlam an keu ringring ti a si.

Kawlrang sungih kuak le kuksi kan hmandan hliakhlai rero tikah nunaupawl hi an kum a upat tikah sikrik, sipawlik, lole, kuakte an fawp ih, kuam an keu deuhdeuh ti hmuhsuah a si. Mipa lam thung cu kum 20-

Thu Tin Phur Vol. I

29 karlahkih kuakfawp cu 37-38%, a tlun lam kum 40-49 lakah 21-22% tlukin an hmang ti a si.

Kuak le Kuhsi hmandan tlangpi

Kawlram sungih kuak le kuhsi hmangpawl hi thatei vun hliakhlai tikah khawpi sung hnakin khawte lamah kuak le kuhsi ihsi thawkin kuam khal an hmang tam cuang ti hmuhsuah a si. Karen Ramkulh ah nunau sikrik le kuak dangdang fawp 10%, Rakhine Ramkulh ah 11% le Chin Ramthen ah 15% (a tambik) ti a si. Mipa an sile Tanintari Ramkulh ah 51%, Pegu Ramthen ah 28%, Sagaing Ramthen ah 12% an si. A tambik cu Rakhine Ramkulh ah a si ih, mipa 79%, nunau 50% in kuak le kuhsi an tham ti a si.

Kawlram sungah kum 13-15 karlak tlawngtapawl an zingzawinak (*Global Youth Tobacco Survey, 2001*) vek asile phun 7-10 lakah kuakfawp 10.2% an um ih, 2007 ah cun 4.9% ah a tlaniam. Asinan, hiti hin a tlaniam vivo thei ta lo, kum khat hnu kum khat a kaisangsal lala ti a si.

Kawlram sungih cangvaihnakpawl

Tu-ah cun kan Kawlram ah Harhdamnak le Lehnak Vuanzi Zung hohanak le WHO tangtlangin kuak, kuhsi le kuam khamnak ding dan thar phun ruk tuahfel a si zo. Khamnak ding cangvaihnak lakih langsar pakhat cu kuak thuhla tlangzarhnak (*advertisement*) *signboard* tar nawn lo dingin, *radio* le awsuahnak dangdang khalah kuak thuhla fakmawi nawn lo dingin le sizung, tlawng le mipi umkhawmnak hmun ah kuak fawhlonak ding hmun ti khal catar (*signboard*) tar nawn lo dingih relrem a si.

Thu Tin Phur Vol. I

Kum 2003 ah WHO hohanak ih tuah mi ram pumpi huapin *convention* an tuah ih, kuak le kuhsi hmang nawn lo dingin thukam an tuah mi khalah Kawlram in October 23 ah khan lungkimnak hmin a thu ve; cucu 2004 April ah nemhnggeh a si. Kawlram cu hi lungkimnak lethmat thutu lakah a ram 11-nak a si ruangah leitlun ah kan hmai a hngal zet. Kum 2006 ah cun Kawlram sungah kuak le kuhsi hman thu ah dan felfai zet tuah a si. Cuitlunah cozah in kuak le kuhsi thawi sumhawlnak a tuahtu pohpoh hnenah siah (*tax*) lakdan ding khal felfaizetin a tuah ih, *Thupek No. 116/2012* hmangin thupek khal a suah.

Thansonak siatsuahtu a si ruangah kan dotlang pei. “Kuah Fawh Lo Ni” ih a tumtah cu tui damlai minungpawl le a ra lai ding minungpawl kuak ruangih nat siava tuar lo dingin le kuakfawplopawl khalin a khu an hip ruangih siatnak le damlonak an tawn thei ruangah kiang le kap khalah kuak le kuakkhu um nawn lo dingih dotlang dingin a si. Rampi thansonak siatsuahtu kuak, kuhsi ih tuah mi a phunphun, *kuam, raja, khaini, compound* le a dangpawl khal um lo dingin dotlang uhsi!

Tumtah mi

Ram mipi zaten, kan rampi le minung zatei kan thansotlang theinak dingah kuak le kuhsi hrimhrim hloral dingin kan thantlang pei uh. UNO member rampawl in 2030 ih an hmuitin mi, *Sustainable Development Goals (Thansonak Hngelhngyet Hmuitin)* tihlawhtling dingih an zuamnak ah kuak donak hi a pawimawhbik ih an ret mi a si. Cun, kuak le kuak lam thil zuarnak dawr hrimhrim khal karhzai nawn lo dingih

Thu Tin Phur Vol. I

kham le ramthen tete ihsin ram pumpi ah mai titheitawk in kuak donak nei vivo dingih khawkhan a si.

Mi hmuahhmuah kan tel ve theinak lamzinpawl

Kuak le kuak lam thil hrimhrim doneh ding hin mipi thotho kan tul. Tlunlam ihsin ziangvekin nawraw khal sehla, mipi vantlang kan tankhawm lo ahcun a thathnem ding zatin a thahnem thei lo. Kan zatei kan dotlang lawngah kan neh thei ding. Ziangtinha na rak tel ve ding!

- Kuak le kuhsi in mi lem theinak (*caffeine*) a neih ruangah a tirta ihsin tham lole fawp loin um lawlaw mai aw. Sikawng simaw, kuam simaw, *raja* simaw khal a hmawmin hmawm sin detdo aw hlah, a lo lem pang ding.
- Nu le papawl in kan fatepawl kuak le a hnawihnih kan rel mipawl tham lo dingin an nauhak lai ihsin thaten finkhawi ding.
- Mai insung hrimhrim ah kuak hmuh ding um lo ko tuah thei sehla. Mi inn ah kuak kan fawp duh a si khalle naupai lai le mi dangin a khu an hip banlonak hmuni fawh a tha. Kan lennak tei insang kuakfawp lo an si sapbai ahcun fawp lo lawlaw thei sehla a thatik.
- Na rak fawp zo a si hmanah bansan a theih laiah bang lohli aw. A tul asile, harhdamnak lam zung khalah a tul le bawmnak na dil thei. Kuakfawh bansandan thatik cu “fawp nawn loih ban mai khi” a si. Cuti bang thei mi tampi an um.
- Kuak le kuhsi lam hrimhrim a that lo thu mipi vantlang hnenah simaw, na rualpi hnenah simaw, na kiang le kap minungpawl hnenah simaw, simthei theu aw. Milemsiah thiam, kan ram tumbik KUAH!

Thu Tin Phur Vol. I

%%%

Bung 14

NATNAK PHUN 96

82

Thu Tin Phur Vol. I

Hi *natnak phun 96* ti mi cu Kawlpawl ih ruah le zumnak a si ih, natnak 96 an ti khal kan thei theu ding. Asinan, nitlaknak lam sii thiampawl cun cuvekin natnak hi a phun a phunin an thleidang cuang lem lo.

Leitlun Harhdamnak Pawlkawm (WHO) ih hmahruainak in ram tampi ihsin “Nat Thleidannak” (*International Classification of Diseases – ICD*) ah natnak hi phun 14,400 hrawng a um ti’n an thleidan thei thu an than.

Kawl sii cabupi sungih an ngankhum vek a sile, kan leilungpi a rak thawhpek hrawngah khan minungpawl cu hitluk in natnak phun tampi an rak nei lo. Culai ah cun phun thum lawng an nei ti a si. Cui natnakpawl cu i) Rilrawn, ii) Thil pakhat khat duhnak, le iii) Kum upat nat ti lawng an si.

Okka Karit siangpahrang san ah khan khuavang sazapawl in ramsapawl an thawi, an nunnak lain, an sa tla an rak ei. Cu mi ihsin natnak phun 96 a ra um ti’n a um. Natnak phun 96 khal cu vawi leh khatih ra suak hluhli cu an si lo, malteten, nuamteten an ra karhzai vivo ti a si. Cuti an karhzai vivo tikah 96 tiang an karh ruangah natnak 96 a um an tinak a si. Natnak phun 96 cu pakhat khatten siar bang sehla, 96 ngaingai kim loin

Thu Tin Phur Vol. I

a hnuailam ih nat dangdang phun 32 tiang an siar thei theu.

1) Mit nat, 2) Hna nat, 3) Hnar nat, 4) Lei nat, 5) Taksa ruangpum nat, 6) Lu nat, 7) Hnar kaw nat, 8) Kaa sung nat, 9) Ha nat, 10) Khuh nat, 11) Cingirh, irh le awmpit (*asthma*) nat, 12) Hnar sung bawk nat, 13) Tak saa nat, 14) Khawsik nat, 15) Biang nat, 16) Luzing nat, 17) Thi thawh le thi luak nat, 18) Pum sungih thli um (pum sawng) nat, 19) Ti-hri sungdawk nat, 20) Phar nat, 21) Hnai sen khuar hma, 22) Taksa dum seksek le thek nat, 23) Vun rocar nat le cuap that lo ruangih khuh nat, 24) Thak nat le ring-uam, 25) Thakpherh pi le thakpherh ciar, 26) Thakpherh te le thakpherh ro, 27) Kut zaphak le ke zaphak khingcat nat, 28) Santen, 29) Zunthlum nat, 30) Khadi dawk nat, 31) Taksa thling le phaw le, 32) Tawka kaw hma tla an si.

Kawl sii thiampawl cun natnak phun khat a ra suahnak cu thil pathum -khak, thinhnit le thli pawl an fel lo ruangah a si ti'n an ruat. Curuangah natnak pakhatnak, mit nat cu khak fel lo ruangih mit na, thinhnit fel lo ruangih mit na le, thli fel lo ruangih mit na tiin phun thum ah an then bet.

Cuvekthothoin, natnak pahnihnak, hna nat khal cu khak fel lo ruangih hna na, thinhnit fel lo ruangih hna na le, thli fel lo ruangih hna na tiin phun thum ah an then bet. Cuti'n, natnak dangpawl khal phun thum ah then bet vivo theih a si. A tlunlamih tarlang zo vekin phun 32 a si. Curuangah a tlunlam ih kan tarlang zo vekin phun 32 cu khak, thinhnit le thli natnak hrampi pathum hmangih kan vun then bet ahcun $32 \times 3 = 96$ a si ih, natnak phun 96 a ra suak. Cun, natnak phun 98 titu an um ve. Cucu

Thu Tin Phur Vol. I

a tlunih natnak 96 tlunah natnak phun hnih an vun bet. Cui phun hnih cu khawse pawlh nat, dawí (*pa yaw ga*) le ke tin le kut tin ih kheuhnak ihsi natnak ra suak an si. Hi natnak phun hnih cu khak, thinhnit le thli ruangih cang an si lo ruangah 3 ih zaih mi natnak 96 sungih an telhlonak a si. Natnak phun 96 khal hi Kawl sii thiam hrekhat in natnak hmin phun dangdang in an tarlang thu theih a si.

Curuangah, casiartupawl khal in Saya U Thu Kha ih ngan mi, *Thukha Hmatsu le, Myanma Swe Sung Kyan (Burmese Encyclopedia)*, Vol. 14 ah natnak 96 cu bangaw loin an ngan ti siar bet theih a si. Cun, tulai ah mina kha “koe se chauk yawga” (natnak 96) in a na an ti tikah a natnak cu a tlun ih kan rel mi 96 a kim taktak tinak si loin, “a natnak a tam tuk” tinak a si.

Kum upat thlang cun mai natnak dinhmun tah ringring a tul

%%%

Bung 15

Thu Tin Phur Vol. I

THINNAU NAT (*DEPRESSION*) THAWIDAMNAK⁵

Thinlung lam natnak: Natnak thu kan rel veten kan thinlung ih um ringring cu taksa natnak a phunphun an si ih, thinlung lam natnak hi kan rel tam tuk lem lo. Milai cu *taksa*, *thinlung* le *thlarau* tiin kan rel ringring

ih, *taksa* cu hmuh theih mai a si nan, thinlung le thlarau lawngte hmuh theih an si lo, an umtudan lawngte taksa ah a lang theu.

Curuangah, thinlung le thlarau cu then theih loih sihcihaw an si ruangah thinlung/thlarau umtudan in taksa cu nasa zetin a danglamter theu. Thinlung lam a dam lo ih, tuar thei nawn lo, thinnaunat (*depression*) an tuar cun thih khal an ñih nawn lo. Zingzawitupawl ih an hmuhsuahdan vek asile mahte thataw ih 25% cu thinnau nat ruangah a si an ti. Thinnau nat umdan tlangpi cu hipawl hi an si.

- Zianghman si lo vekih theihawknak
- Nunman nei nawn lo vekin an um
- Helhkam nei, ñih mi nei vekin an um ringring, zianghman si lo vekih theihawknak an nei
- Zianghman ruah mi fumfe an nei lo
- Thu tlangpi ñhencat lam khalah an luala

---

⁵Sara Lindberg ih ngan mi “*Can Counseling Help with Depression*” ti cahram ta lak a si.

Thu Tin Phur Vol. I

- Mi dang zawi theinak an nei lo, an thin a tawi
- Nunhlimnak ngaingai an nei thei lo
- Mah le mah ngaihsanawknak an nei mal
- Thiamlo an coawter ringring
- Phur le cak mi ngaingai an nei thei lo
- Anmai' sungkua le mi dang thaw khalin umtlang vialvo an paih lo, anmahte um an hril sawn

Thinnau nat nei khawpin harsatnak na tuar dah maw? Mi tampi in a san dangdang ruangah thinnau ti tlak tinharnak kan nei theu. Mi hmuahhmuah hrangih tuarthiam harbik le nabik cu “thihnak” hi a si. Mai suahsempi, hringtu nu le pa, lole, mai kawppi (*nupi/pasal*) hun then tla cun zawi fa hmanin “dimten an tuar dah lo” a theih lo. “Nupa tangthen” sinsin cu “taksa hrekkhat sahthlak” vekin an tahthim theu.

Tuarnak nasa zetih a cim mi, putar pakhat khalin sibawi hnenah, “Sibawi, ka thin a nau in kan bei a dawng tuk, a damnak sii i pe thei kem?” tiah a sut dah. Sibawi cu “a lau” vukvi ih, “Ka pu, cuvek sii cu ka nei ngelcel lo, sakhaw rawngbawltu (*pastor*), lole, thinlung lam sibawi (*psychiatrist*)-pawl pan awla, ka lo duhsak,” tiah thurawn a rak pe. Asinan, a lung a kim thei lo, “Ka thinlung kekkuai hi sakhaw lam rawngbawltupawl in in damter thei ding na tinak maw? Hivek nat hi mi tampi in kan tuar ti ka thei ko, zovek hnen ka pan khalle ka dam thei ka zum lo; curuangah, ka tuar nuamdeuh dingin sii pakhat khat tal cu i pe aw,” tiin a dil thotho. Si rori, hringnun lamtluan hi nawmnak a um vekin tuarnak in kan nun a hnaihawwk ringring. Tuarnak hrekkhat cu tuar menmen theih an si laiah, a hrek thung

Thu Tin Phur Vol. I

cu thinlung kekkuai ding khawp le nunnak khalin a siat phah thei ding khawpih na an si thung.

Hivek tuarnak hin umngaihnak thei loin mah le mah thahawknak tiang a thlen theu. Hnemawk thiam khal thil har zet a si. Pastor lala khalin a member-pawl hivek canah hmemnak thu tampi an rel nan, anmai' nunnak ih a thlen taktak tikah cun an tuar thiam ve lo nasa.

Thil dang tampi lakah thinnau nat thawidamdan tha pakhat cu “thil pakhat khat tuah/ṭuan” hi a si. Zianghman ti loih to cuahco men le thinharnak lam thu rori ruah ahcun a zual sinsin thei. Sihni (*lawyer*) pakhat khalin lungngai, lusunpawl a hmemnak awkam pakhat cu hiti'n a si. Nunau an si le, “Ekhai! Khati khan to cuahco hlah uh, cangvai hnik uh, zial tla hnawt uh, thil tla sawp uh, lole, nan hnipuan tlek le belh ṭulpawl suahin, belh ciamco hnik uh,” a ti.

Mipa an sile, “Hreitlung tla lasuakin, zanthing cek hnik uh, nan hmuan lamah hnaṭuan ding pakhat khat hawl hnik uh; cule, nan thlanhri putin, bang ko ṭuan uh,” tiah a fial hai theu an ti. Hi tidan hin an thinnaunak le beidawngnak a thawidam theh lo ding nan, ziangmawzat cu a bawm ding ti a zumum. Ziangvek thinharnak kan nei a si hmanah beidawngin, kan tha kan thlah lanta ding a si lo, cuvek cun thil tha lo tampi a hringsuak sinsin thei.

Cuhnakin, rualpi kan hawl ding, kan rualpi hlunpawl tla kan cukhasal ding ih, anmahpawl thawi nawmnak hawl ding a sisawn. To men cercer lo ding, lamlen ding, tidai bual ding, rang to ding, lole, lehnak pakhat khat leh ding a si. Cutik lawngah thisen feh a dik thei ding ih, taksa pumpi a zangkhai thei ding. Amahlawngte, mi tampi in

Thu Tin Phur Vol. I

an thinnawmnak dingah zu le rittheih thil dangdang an in phah ih, a tha lo zet. Zu an rit sung vial a vun sawng khal a si thei, an hung fim leh tikah a hnakih luarsawn in an thin a har sinsin thei. Culaiah an theih lo sungten zu in an taksa a rak siatsuah rero fawn.

A dang pakhat an rel theu mi cu *thinlung thlahphawihawk* hi a si an ti. Hi tidan rak eltu le duhlotu cu an rak um ve. Thinlung ikfik tukih um hnakin “tah thluahtlo mai” tla a thasawn. Zianghman supawk um loih tah mai hi a thawidamnak phun khat a si thei. Culaiah, ti-tuk lawmmam ih tah cu tisualawk pang a awlte. Tu le tu tah leuhleuh khal a tha cuang lo, thil ziangkim hi a tawkmawite a um theu.

Mai duh mi a thentu, thinlung kekkuai mi tampi hnen ihsin an tuardan, an beidawngdan le hnem an tuldan in simnak ca tampi ka ngah. A liamcia thilpawl in nun a khawih ringring thei ruangah an rak fehtlangnak hmun le ram khalah an feh duh nawn lo, rualpi hlunpawl khal an hmuh duh nawn lo thu tivek tla an ngan tel. Asinan, hivek khawruahnak cu ka pawm thei lem lo; ziangatile, thinnau nat thawidamnak dingah umdankel tei um hi a thupi tukin ka thei. Thinhar can le mangbang canah “ziangmawtivek ih um ciamco” khi damnak ding si loin, siatnak ding a sisawn. Umdankeltei um tum a tha.

Thindamnak dang pakhat, a thabik tiih rel mi cu Pathian thu in a si. Pathian ih thumawk le a laireldan pawmthiam tlukih hnemawknak tha a um lo. Ziangkim (*thihnak telin*) hi Pathian lairel a si ti kan pawm thiam ih, a hnen ihsi hnangamnak kan dil ahcun in hnem tengteng ding. Lawrence in, “Pathian thei in, a lairelnak hnuaiyah tangdawrtei kan um ahcun hnangam daihnak cu kan co

Thu Tin Phur Vol. I

tengteng ding,” tiah a ti. Pathian duhdan ih thumawk ding kan ti tikah Pathian laireldan, minung umtudan le thih hnu ih kan umdan ding tiang ruah bet a tul. Khristian hrangah cun kan “thih” hi kan cemnetnak si loin “kan nun hramthawhnak” a sisawn ti tla ruah ding a um. Kan thih hnuah kan tawngaw leh ding ti hi kan hnemawknak tha pakhat a si. Thih hnulam nun thuhla hi Khristian sakhua lawngih zirhawk mi a si lo, sakhaw dangdang le mifimpawl khalin an pawm ve mi a si.

Thimnakah, khuahlanlai mifim pakhat William James le Socrates khalin an zum ve. Socrates pheii cun, “Miṭha le midik parah cun tui kan nunlai khalah, *thih hnu nun* khalah siatnak a thleng hrimhrim lo ding,” tiah a ti hngehnghe. *Radio* ihsi hlasak thiam zet Mary Margaret cu a duhdawt zet mi a nu in a thihsan thutthi. Mary hi a nu thawi duhdaw-aw zet, ziang an tuah khalih thluahna-aw ringring an si ruangah a tuar nasa, a thinlung le a nun pumpi a khawih nasa.

Zan khat cu amahte a nu ngai duahdo in a it. A hung thanghawi tikah a ihkhun kiangah a nu rak um vek rori in a thei. A hmu thei lo nan, a kiangah a nu um roriin a thei ih, a hna a ngam zet. “Ka nu cu kumkhaw nunnak ah a um zo ti ka thei nan, a duh tiktik ah ka hnenah a ra thei ko,” tiah a ti. Ka rualpi pakhat, *engineering* hna kum reipi tuan cu thil ziangkim hi a sangsangtei khawkhan thiam, thinlung fumfe nei le mizaidam, duhnung zet a si. Zan khat cu bese zet in a na ih, a lung-aa tiangin a na tiah sibawi in *fawn* in in rak sim. Ka va tlan ih, biak khal a theih nawn lo, a lungturte lawng a phu detdo. Sibawi khalin tingaihna dang a thei nawn lo. Kei khal cun ti ding dang ka thei lo, a hrangih thlacam ti lo cu! Ka thlacam khal cu a sawt cuang lo

Thu Tin Phur Vol. I

vekin ka thei, zanvar cuti'n a um duahto ko. A thaizing khua a hung van cun a mit a hun meng t̄ento ih, kan ai a puang deuh, a lungturpawl khal a kelten an feh thlang. Ni tam a liam man hlanah a hung t̄awng thei cuteh! Hiti'n thu a hun rel.

Itthat vekih ka um sung hmuahhmuah kha a mak danglam zet mi thil t̄ampi ka hmu. Ziangvek cekci an si ti cu ka rel thiam nawn lo. Cuisin hmun hlapi vekah ka va thleng. Cutawk khal cu a rak nuam nasa. Khatlukih a nuam mi hmun le ram khal ka hmu dah lo. Meisa eng a phunphun ih sunen vekin a eng pempem. A sungih umpawl cu pakhat le pakhat an duhdaw-aw ngaingai, an lakah buainak a um hrimhrim lo. Khavek hmun le khawsakdan kha vawi khat hman ka hmu dah lo.

A rel bet vivo: “Ka thi cing zik teh a si pei maw, maw, ka thi rero zo saw ti khal ka thei lo,” a ti. Cuihnu ah phur ememin, “Ziangruangah saw ka dam sung hmuahhmuah kha thih t̄ih rori ka rak um, thih cu t̄ih ding a rak si lamlam lo,” a ti lala. Cutikah, kei cun, “Tu ah hin ziangti'n na um, hung nunsal na duh maw? Sibawi cun na nunsal theinak ding lamzin a um tuk lo a ti si! Dam na duh maw?” tiin ka sut. “Kei ka hrangah hin thih le nun in sullam an nei lo. Lungfim loih ka um sung hmuahhmuahih ka hmuh mi hmun le ram, le duhdawtnak boruak nuam zet kha cu tuhmanah ka ngai zo e,” i hun ti. “A lung-aapi'n maw i biak, a lungfim keukeuin, maw, a suangtuahnak men ha a rel rero?” ka theithiam ciah lo. Asinan, hivekih umpawl ih an hmuh mi an reldan ka theih t̄heu mi thawi ka ruahsal tikah rinhlelnak pakhatte hman ka nei lo.

Hivek phunin Korea ih hnaṭuantu pakhat in a nui' hnenih ca a kuat mi ah, kum 10 lenglo rei zo ih a pa thawi an umtlang thu a ngan tel. An umnak ram

Thu Tin Phur Vol. I

nawmzia khal kaa le ca ih ngan theih ding a si lozia tiangin a nu a sim. Hivek thu hi tulai leitlun mithiampawl (*scientists*) lakah zum theilotu an tam zet. Culaiah, thih hnu nun le cui nun nawmzia theitu le pawmtu khal *scientists* sungkaw lak khalah an um ti kan thei.

Thimnakah, lektrik thilri tuahsuak hmaisabik Thomas Edison a besiat laiah amah tuamhlawmtu sibawi hnenah Thomas ih nupi in, dim thekthoten, “Ziangkhalle tingaihna a um nawn lo a bang; asinan, khatlam ral cu hihnakin a nuam tuk ko lo pei maw, cutawkah hahdamten a feh tum si ko ding,” tiah a ti. Thomas ih damlai ah hivek thu an reltlang maw cu thei ban hlah. Asinan, hi a tawng mi hin ziang a langter tile “thihnak hi minung cemnak a si lo, thih hnu ah nun a um lai,” ti a langfiangter zet.

Kum rei nawn laiah khan *misionari* pakhat cu Pathian thu theih hrih lonak (*ramthar*) ah Thuthangtha simin a um. Cutawkw minungpawl cu an rura ngaingai, mithah le hringsa ei khal pawl an ti lo. *Misionari* cun kum tawkwang zet a umhnawh hnuah an hotubik cun, “Sazapa, na ra thlen pekte ih thilumdan kha na mang lai maw?” “Mang lai e, ka rat pekah cun nanmahpawl hin in pel rero, a bur a bur ih nan rat tawkw, mi tampi nan rat tawkw; thah in tum theu kha a si lo maw?” tiah a let.

Thu Tin Phur Vol. I

Hotupa cun, “A si rori, a dik tuk, vawi sawm sahra lo thahdan ding kan ngaihtuah nan, lo thatsuk loin tutiang na um a si hi,” tiin hni phah nawnin a ti. *Misionari* cun, “Asile, ziangah saw in rak thah lo, ziangvek thil danglam saw nan hmuh?” tiah a sut bet. “Tu ah cun rualpi tha kan si zo ih, lo sim men sehla. Thah kan lo tum tinten kan kehlam le vawrhlam ah *a tleu zukzo mi* a um ringring ih, kan ñih tuk; kan lo tingam lo rori a si ko,” tiah a ti.

Thinnau tuk canah thinnawmnak hawlin zu an in ðheu

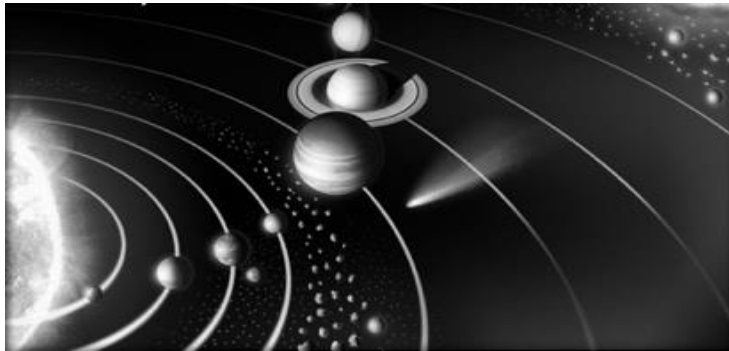
%%%

Thu Tin Phur Vol. I

HLAWM THUMNAK: RUNRAM THU

Bung 16

NI HMIN LE ZUNGPIT NI

Nithla siarnak (*calendar*) hi Bawi Jesui' suah hlan kum 700-800 (cucu 1700-2800 BEC) hrawng ihsi khan Rom miphunpawl in an rak hmang thawk. Rom-pawl ih hman mi calendar ah cun March ihsin December tiang, thla 10 lawng a um.

Cui thla 10 sungah cun ni 31 nei thla 4 a um ih, ni 30 nei thla 6 a um thung. Curuangah kum khat sungah Ni 304 lawng a um. Cun, zarh khat ah ni 7 si loin ni 8 a um. Izip-pawl ih calendar cu phun dangpi a si lala. Cutawkah cun zarh khat ah ni 10, thla khat ah zarh 3, kum khat ah thla 12 a um. Curuangah kum khat ah ni 360 a um tiih pawm a si.

Hi calendar-pawl hi Bawi Jesui' suah hlan ih an rak hman mi an si. Jesui' suah hnu kum zabi 4-nak Lal

Thu Tin Phur Vol. I

Constantine cun ram tampi ah nehnak co in, thuneihnak a hun la. Curuangah a hmin hmanah, *Constantine the Great (Constantine Miropi)* tiin leitlun thuanthu ih hmnsin a si. Constantine Miropi cun CE 312 ah raldonak nasazet sungah a lut. Cui doawknak ah cun Constantine cun Khristianpawl in an ngaisan emem mi Khraws ruangah nehnak a co phah tikah, Khristian sakhua biain a nun a thleng. Amah lawng si loin a kuthnuai ram hmuahhmuah cu Khristian sakhua pawm dingin a nawr hai.

Curuangah, CE zabi 4-nak ah cun Europe Ram pumpi sungah Khristian sakhua cu kau zetin a darhzai vivo. Khristianpawl zumdan ah cun Semtirnak cabu sirhsan in ni 1-nak ah Pathian in sun le zan a tuah, ni 2-nak ah, lei le van, ni 3-nak ah, tlang le mual le tidai, ni 4-nak ah, Ni le Thlapi, ni 5-nak ah nga, vate, ramsa phunkim le ni 6-nakah cun milai le inzuat sumhnam hmuahhmuah a tuah ih, ni 7-nak ah cun daiten a cawl tiin in sim.

Constantine Miropi cun a tlunih Baibal thu cu tha a ti ih, a lungkimpi ruangah Calendar a tuah tikah zarh khat ah ni 7 umin a tuah. Cuitlunah, hna tuan nawn loin Pathian rori a cawlh cu thluntlak a si tiin zarh khat sungih a ni sarihnak cu Cawlhni tiin a hmnsin fawn. Cawlhni nana-na cu zianghman tuan loih cawlh men a si. Curuangah, kum zabi 4-nak ihsi thawkin zarh khatih a ni 7-nak cu Cawlhni (*Sunday*) tiih hmnsin a si lanta.

Ni khat hnu ni khat hmin an pek tikcu laiah cun vanlam thil in an nun a luahkhat nasa, cupawl cu Ni, Thla, Mars, *Mercury, Jupiter* le *Saturn* pawl an si. Cupawl cun kan leilungpi hi an helkual nasa ih, leitlun thil umtudan tampi an ciahneh tiin Rom-pawl in an ruat. (Kan

Thu Tin Phur Vol. I

fiangdeuhnak dingah Mirang ʔawngin kan ngan mai ding).

Sunday ti **Ni ih Ni** (*Sun's Day*) tican a si ih, cui ni ah cun thil ziangkim hi Ni in a ukneh thluh tinak a si.

Monday ti cu **Thlapi ih Ni** (*Moon's Day*) tinak a si ih, cui ni ih thil thleng hmuahhmuah cu Thlapi in a ukneh thluh tinak a si.

Tuesday ti cu **Tiw ih Ni** (*Tiw's Day*) tican a si. Tiw (Tiu) cu raldonak ih nehtu pathian a si. Hi pathian hi Norway miphunpawl in an bia ih, ral an do tinten an lamah a ʔang tiin an ruat. Tiw cu Latinpawl ih pathian *Martis*, Mirang ʔawng ih *Mars* thawn a bangaw. Cuvek ni ah cun Tiw (Mars) Arsi in a uk ti a si.

Wednesday ti cu **Woden ih Ni** (*Woden's Day*) tican a si. Woden pathian cu thli parih thuneitu, thli pathian a si. Cui pathian cu Mercury thawi sihcihaw mi Norway-pawl ih biak mi pathian a si.

Thursday ti cu **Thor ih Ni** (*Thor's Day*) tican a si. Thor pathian cu Woden pathian ih fapa a si ih, khawri le ʔektla le, nimthla lamih hotupa bik a si. Hi pathian hi vanʔhatnak le malsawmnak thlentu pathian a si ih, cui san laiah cun an rang le an inn par tivekah Thor pathian ih lim an ret ʔheu. Hi pathian hi Jupiter (Zawltling Arsi) thawn an sihcihaw tiin an zum.

Friday ti cu **Frigga ih Ni** (*Frigga's Day*) tican a si ih, Frigga pathiannu ih ni tinak a si. Anih hi *Woden* pathian ih nupi, Thor pathian ih farnu a si. Hi pathian hi duhdawtawknak lamih thuneitu le insungsang kilkhawitu a si. Frigga pathiannu hi pathian nu hmuahhmuah lakah ni 7 sungah *Friday* hi amai' ni ih ret

Thu Tin Phur Vol. I

le lawm a si. Anih hi Rom-pawl ih Venus (Nganbawm Arsi) pathiannu thawn an thinlung a hmuaw zet ti a si.

Saturday ti cu **Saturn ih Ni** (*Saturn's Day*) tican a si ih, *Saturn* pathian cu Rom-pawl ih thlaicinnak lamih an pathian a si. *Saturn* cun amai' hrin mi a fatepawl cu a ei thluh ih, a fapa 3 lawng an tang tiah an rel theu. Curuangah, Grik le Rom-pawl cun *Saturn* cu pathian sualral a si an ti ih, an ÷ih zet theu.

A rem deuh lo khalle *Lai kumsiar thawhnak* thu tawite vun ther hramhram sehla. Paul Za Nei Bil ih ngan mi, *Chin Miphun Suahkehdan* cabu sungah hiti'n kan hmu:

Kan Chin kumsiar hi 1050 BCE ihsin a rak thawk zo. Hi kum hi Siangpahrang Chinlung le a fapa Chin ihsin siar thawk a si ih, CE 2020 ah hin kum 3070 a kim. Mongolia san ihsi kan siar ahcun Mongolia san cu 2500 BCE in a rak thawk. Cu mi ihsi kan siar ahcun kum 4520 a si thlang. Kawlpawl hi CE 650 lawngah an rung lut ve thung.

... Cangantui' ruahdan ah cun Kawlram ih kan luh kum, CE 460 ihsi siar thawk hi a thianghlimbik ding ti'n a ruat. Kum 2020 ah hin (2020-460) kum 1560 kan ti a si cu! Curuangah, 2020 cu Chin Miphun Kumsiar, *Chin National Era: CNE 1560* tiin kan siarso thei thlang ding a ti.⁶

%%%

---

⁶Paul Za Nei Bil, *Chin Miphun Suahkehdan*, ed. Mang Herh (Yangon: Amazing Love Publishing, 2020), 170.

Thu Tin Phur Vol. I

Bung 17

KAN LEILUNGPI A DAM LO⁷

Kum tawkfang zet ih si khan mithiampawl in kan leilungpi hi a kel a awh nawn lo, kilkhawi that a tul ti thu an rak tlangaupi zo. Kum zabi 20-nak cemzawng lam cun cui leilungpi siat rero cu milaipawl mawh a si ti thein, thateih kilkhawi dingih fawrhawk le zirawk

an rak thawk. Pathian thuthiam lak khalah cui thu cu ngai pawimawh a si vivo.

Kum 1967 ah san thuanthu lam thiam pakhat, Lynn White Jr. ih thu ngan mi (*essay*) le a hnu (1985 ah) Jurgen Moltmann ih *God in Creation* ti an ngan mi cu Pathian thu lam ih si zohin kan leilungpi le a sungum ngaihsak dingih mi thinlung sangka awngtu an si. Cuticun Pathian thu zirnakh hi thu (*ecology*) hi thupi ih ret vivo a si. Kan Laimi lak khalah Rev. Dr. Joel Za Hlei Kap (CCIT Principal) cu *Ecology Subject* ah *Doctor of Theology* (Th. D) ngah kan neihsun a si.

Zirsangpawl cun a sung thu an theih tam tikah a tihnundan le minung hrang khalah siatnak nasazet a thlen rero thu an hmufiang sinsin. A thei lo hrangah cun,

---

⁷Hi thu hi *Meifar Mekazin*, June 2014 ah suah a rak si zo, remthatsal mi a si.

Thu Tin Phur Vol. I

“Thingkung pakhat na hau ruangah na parah siatnak a thleng ding”, va ti bang sehla, zohman in an lung lo ding ti tluk a si. A theithiam le ruat ban khal an mal ding, kan Laimi (ahleicein Falammi) lakah Rev. Thang Tin Sum hi hivek lam cabu ngan hmaisabiktu a si ko ding. “*Hriamhmapu Kan Leilungpi*” (*A Wounded World*) ti cabu cu Mirang in siseh, Kawl le Lai tawng khal in a let vivo. Hi cabu sung khalah kan leilungpi umtudan, zirthiapawl ih an hmuhsuak mi sirhsanin malte kan zoh ve hnik pei.

Nikhua A Humhe Deuhdeuh (*Global Warming*): Ni (*Sun*) cu tleu siseh, a hlumnak le cahnak hmuahmuah ih hrampi a si. Curuangah, mi hrekkhat cun Ni cu biaktlak a si an ti ih, an be rero; Ni pathian betupawl (*Sun worshippers*) an ti. Asinan, kannih Khristianpawl cun Sam cangantui’ a sim vekin Ni cu Pathian sersiam mi pakhat a si tiin kan pawm (Sam 19:5-6).

Hlanlai ah cun kan leilungpi cu Ni in a hel an rak ti ih, tu-ah cun leilungpi in Ni a hel ti a si thung. Cui heraw rero cun sun le zan a hring suak. Ni cu Pathian sersiam mi pakhat a si vekin “ruahpi” vekin khui ram hman thleidan um cuang loin bangrep ten a sa. St. Francis of Assisi cun Ni um ruangah Pathian hnenah lungawithu sim phahin Ni cu “ka unaupa” tiah a ko.

Khua a hung thal, tlawng a pih hnu tawkfang, a hleicein Lairawn ah, cun hmun le hmun ah zawi suh mi lai bangin thlanzapnak (*zahphekete*) keng phahin, “A hlum tuk aw! Hlum nan ti ve maw?” tiih suhawk rero theu a si. “Kum dang hnakin tuikum e a va luar cuang ha!” kan ti-aw thul. Cuti reltlang le a daih tla a rung daideuh khal a si thei. A daih cuang lo khal le khawhlum tuar nehndan

Thu Tin Phur Vol. I

phun khat, asilole, nitlak nawmnak tal ah a cangih, a tha tho. Si e, kannih lawng a si lo; kan leilung umtudan lam zirthiampawl khalin an ti ve ko. Kum khat hnu kum khat a hlum vivo ti an hmusuak. Hlumnak bulce um lo in a ram pumpiin (*leitlun pumpi*) ih a hlum hutho deuhdeuh ruangah *Global warming* an tinak khal a si thei. Ni in naa tukin a satnak a suah ruangah a si pei maw? Ziangruangah Ni a sa deuhdeuh ih, khua a hlum deuhdeuh a si pei?

Ram Lianpawl Kuthnu (*Greenhouse Effect*): Sim zo bangin hi lei parih um mi hmuahhmuah hrangah cahnak (*energy*) le a hlumnak (*heat*) cu Ni ihsin kan ngah ti cu el ding a um lo. Asinan, ram hrekkhat (*ram lian le neinung deuhpawl- industrial society*) ah Ni hlumnak an ngah zat an duhtawk lo tikah an khawl ciamco. Cuisi in thaw hlum (*heat*) le Ni tha (*energy*) cu an hmang suaksal theu.

Cu mi cun khua dai tuk nawn loin a tuah ih, an duh vekin an um phah thei. Cuticun ram tampi in kum zatelih *gas* (*carbon dioxide*) an khawl ciamco tikah Ni ih kan ngah mi hlumnak cu nasatukin a bet. Cule neta lamah cun harsatnak a thlen phah lala; cucu a si *greenhouse effect* an ti cu! Ram lianpawl ih kuthnu a si. Hivek lam zirthiampawl ih an sim vek asile, 2025 ah cun 1 *centigrade* a hlumsin ding ih, kum zabi 3 a liam ah cun 3 *centigrade* a thleng teng teng ding ti a si.

Kan dung kum *million* 2 ih a hlum hnakin a hlum ding tinak tluk a si. Kannih cun cucu kan theithiam tuk lem lo ding nan, ram hrekkhatih vur tlangpipi zup vivo khin a fiangter thei ke maw! Cutiuh vur an zup tikah tipithuanthum tidai khal a kaiso lo thei lo. Kum 10 vivo

Thu Tin Phur Vol. I

ah tipithuanthum (*sea level*) hi letmah 2.5 a ðang ringring ti a si. Hiti a si ahcun ram tampi, tipithuanthum hnakin niamih umpawl hrangah cun ðih a nung thlang ti a si. Thlaicinnak le ei-in hawlnak dang tiangin a hnaihnaawk vivo ding. Mithiampawl thiamnak a sang vivo nan, khatlamah kilkhawi dan le a cawihawtawk (*balance*) dan ding an thiam nawn lo tinak tluk a si. Milai fimnak cu tawpcin nei a sizia a fiang sinsin.

Thli a Bawrhlawh (*Air Pollution*): a sun a zan, motor le cet a phunphun le *greenhouse gas*-pawl ih an suah mi thlisia ruangah kan hip ðheu mi zilthli thiange cu thli bawrhhlawh ah an cang thlang. Ram a ðhangso ih, cetzung a phunphun a um ih, motor le rilthei a tam poh le thli a bawrhhlawh deuhdeuh ding tinak a si.

Ni hlumnak lawng si nawn loin *gas* khu le rim le ra in boruak a hnawhkhat thlang. Kanmai' ram khawpi Yangon rori hmanah a theih theih tuk zo. Tuihlan kum 4-5 le tui dinhmun khaihkhin theih a si. An sim bet mi cu cutiuh boruak a bawrhhlawh tikah khawdur tiangin a bawrhhlawh ih, khawdur ihsin suak ruahpi khal a thiange nawn lo, *acid rain* a sur thlang ti a si. *Acid rain* an ti ðheu mi hi rit theih thil (*drugs*) pakhat khat an hman vekin a hranpatei ruah sur tinak a si lo.

Acid rain ti cu *gas* (*dat*) dang dangdang, *sulphur* (*kat*) le *nitrogen oxide* tivekpawl thli ah a tel ruangah ruahpi thiange si nawn loin siatnak thlen thei thil a tel mi pohpoh relnak a si. A tawinakin sim sehla, boruak a bawrhhlawh ruangah ruahpi khal a bawrhhlawh tinak tluk a si. Cui *acid rain* cun siatsuah mi a nei maw tiin sut sehla, “a tam tuk” tiih leh ding a si mai.

Thu Tin Phur Vol. I

A pakhatnakah, *Sulphur* (kat) le *nitrogen oxide* ruangah minung thawthawtnak lam a hnaihnaawk ti a si. Pahnihnakah, thingkung le hrampipawl in reilote sungah nasa zetin an siat phah thei. Thimnakah, 1982 ah khan England Ram ih *Forestry Commision* kha Germany Ram a tlawng tumih a hmuh mi cu *acid rain* in ramngaw kaupi a siat zo ti a si.

A hnakum (1983) a tlawngsal tum ah cun 40% tlukin a siat bet a ti. Germany Ram lawng si loin Europe Ram le ram tampi *acid rain* in a siatsuah mi hi a nasa tuk zo ti a si. A pathumnak cu tidai a thianghlim nawn lo tikah nga ihsi thawkin ti sungih umpawl hrangah um theih ding a si nawn lo. Thimnakah, Norway Ram sungih tili 13,000 km tlukih kau-ah nga an um thei nawn lo ti a si.

Leitlun ih tiva hminthang le mawimawi-ih an rel mipawl ah tisung umpawl in umnak an co nawn lo. Tidai thiange ti mipawl khal in tlak an si nawn lo, tidai bawrhhlawh ah an cang theh thlang. *Acid rain* in a siatter theu mi thil dang cu milai taksa ah hmasia a phunphun a suahter. A hleicein vun natnak a phunphun le natnak dang tampi a thlen thei. Vate le cucik-kharbawkpawl tiangin a siatsuah thei ti a si.

Leilung Tuamtu Ozone a Pawp (*Depletion of Ozone Layer*): Ni ihsin a suak mi, a satnak nasazet rak khamtu a um ih, cucu *Ozone* thuah (*Ozone Layer*) an ti. A tlunih kan sim zo mi *carbon dioxide* le *methane* (thil kangcak thei mi tam tuk a suah tikah *ozone layer* in a tuar thei nawn lo ih, a pawp a si ding tiin 1974 ihsi khan rinhmainak a um. A rei hlan, 1984 ah cun South Pole zawn hrawngah *ozone* thuah (van) a pawp taktak a si ti an nemhnget. Kum 1990 ah cun hmun tampi ah, kau

Thu Tin Phur Vol. I

pipi-in a pawp vivo ti hmuhsuah a si. *Ozone layer* pawp hin Ni sa a nater lawng si loin vun natnak le nat dang, HIV/AIDS tiangin a punzai phahter ti a si. Cuitlunah, mitna a tamter ih, kiang le kap, thingkung hramkung nasa zetin a siatsuah ti a si lala. Cutiuh tuamtu le dawnkhamtu pawp a kauh vivo ruangah a ni-ni, a kumkumin Ni cu a sa vutvo lo thei lo. Kum 1990 kha a hlumbik kum a si an ti ih, an zingzawi vivo tikah khawhlumbik kum an timipawl cu tunai kum 11 sung ta lawnglawng an si thlang.

Ram a Phul Vivo (*Deforestation*): Kan Baibal rampawl ah cun thingkung sang pipi (*sidar* tivek) pawl cu cahnak le huham hminsinnak phun khat a si. Sam cangantu phei cun sidar thing le miṭṭha a taṭṭhim hngehnghe. Khatlamah, ram le zanthing ṭṭaṭṭha an siat, an hau ih, an ur kang tivek thu an rel tikah hnam le miphun siatralnak lam sawhih rel a si ṭṭheu.

Thingkung sunlawizia a lang. Thingkungpawl hin anmah le tawkte ciarin an hram hrangah tidai an hip ih, thingkung a tum poh le a hip tam tinak a si. Curuangah thingkung le hrampipawl hin leilung hningterin, an mawiter. Thingkung, hramkungpawl hi minung le nunnak nei mi hmuahhmuah ih an nunnak thaw, *oxygen* suahsaktu bik an si.

Khatlamah minungpawl ih kan duh nawn loih kan thawtsuah mi *carbon dioxide* thli cu thingkung hramkungpawl nunnak a rak si lala. Pathian in phun khat le phun khat hlawmawtawn dingin in semsuaṭṭ ti a lang. Nikhua a rung rei deuhdeuh ih, thingkung cu sumdawnnak le duhduhih hman hluahhlo ding phunin minung thinlung ah a um. Cui thinlung cun ramngaw,

Thu Tin Phur Vol. I

tupi le ramtha kaupi cu phul ah a canter theh thlang. Cetzung a phunphun tuahnak ah le sumdawnak ah nasa zetin ramngaw an thiat ciamco thlang. Europe Ram hrekhat, Wales, Spain, tipawl tla khi a hlanah cun thing le mau ih kulhpit bepbep mi an rak si nan, tu ah cun phul kawlhpi an si thlang an ti. Cui rampawl lawng a si lo, Asia Ram ah le kan ram rori khalah thing kan hau natsat tuk ruangah ram mawi le tha tampi cu phul kawlh lellel, ramsa ziangvek khal um theilonak, thlahler ramcar ah an cang theh a si hi!

Senhri bawr khatte lak duh ah thingkung tumpipi kan hau thlu ruangro men. Cuvek thingkung ngahsal thei ding cun a kum zatel lai hngah a tul ding ti kan ruat ban nawn lo. Hliakhlaitupawl ih hmuhdan vek asile kum khat ah cawhrualin, ram ngaw *hectares million* 17 tluk hrawng cu phul ah canter ringring a si an ti. Yangon Khawlipi sung hmanah Nargis Thlesia a hran hlan le hnu cu boruak a dang tuk tiah an sim theu. Mithiampawl hmuhsuahan cu ret thain, leilung hnawngtertu a mal deuhdeuh, thli a hran tikah phentu thingnim a mal ih, khua a hlum ut-o deuhdeuh ti vial hmanin rel sehla a fiang mai.

Minung kan Pungzai Deuhdeuh (*Overpopulation*): Kan Baibal sungah cun Pathian in milai cu pungzai-ih leilung luakhkhat dingin a semsuah ti kan hmu. Pathian khawkhan vekin tuini tiang kan pungzai rero ko. Naute suak zat le mithi zat hi bangrep hrawngih ruah a rak si dah. Cutikah pungzai tuk lo dingin (*China, Hong Kong, Singapore tivek ram ah*) fate neih zat ding tla an bikhliah ti a si. Asinan, minung thiamnak a karhzai vivo tikah minung dam kum khal tuihlan hnakin a saudeuh vivo. Cun, fate neih ding zat bikhliahnak ram hrekhat

Thu Tin Phur Vol. I

ah ‘cuvek cu thil tha lo a si’ ti hmsuakin, neih tam an khhmuhaw lala. *Third World* an ti mi rampawl ah phei cun mithi zatih a let thum tlukin naute an suak ti a si. Kenya Ram ah minung an pungcak bik ih, cawhrualin nunau pakhat in fate 8 an hring ti a si.

Kum 1999 ah khan leitlun ah minung billion 6 kan um zo, 2050 ah billion 9 kan si thei ding. Cu mi lakah 99% cu Asia, Africa le Latin America mi kan si ding an ti. Minung punzai thu an relih an sim theu mi cu mi pakhat ih a co thei mi ram kauh lam ih si an zoh tikah minung kan tam tikah kan co thei cin ram a bi vivo.

Cuitlunah, leilung sungih dawm kha kum khat hnu kum khat a thul deuhdeuh tikah a hlan vekin tirawl a suah tam thei nawn lo. Cun, milian le thiltitheideuhpawl an hamtam deuhdeuh tikah leiram cuhaw-in kan buai lo thei lo. Kan ram sungih buainak nasabik pakhat khal leiram lawnsakawk thu a si hi! Cun, 1990 ah khan khawpi sung (*urban*) ih um hi leitlun mipum a hrek hrawng an si ih, 2050 ah cun 60% ah a karh ding ti a si.

Ramnungpawl an Cimit (*Extinction of Species*): Ramsa ih si thawkin tlunzuang vate le leipar, lei hnuaiih um mi hmuahhmuah relnak a si. *Acid rain* ruangah siseh, cetkhu ruangah le *gas* dangpawl ruangah ramnung tampi an thihphah. An umnak ramngaw, thinghnem, lungpuk le tidaipawl siatsuahsak an si tlunah a sa ei duh ah minung in heh le heh tiah kan hawl, kan that, kan hamtam tikah kan ei duh lo mi tiangin kan that.

Leilung le minung hrangih thatnak thlen theitu khal ziangvek ramnung an si ti khal thei loih kan um tikah ramnung tampi an cimit zo. Ramnungpawl hi milai

Thu Tin Phur Vol. I

hrangih tuah mi an si ih, kan mamawh tawk cu Pathian pekah kan ruat ko ding. Asinan, kan hamtam tuk ruangah le sumdawnnak ih hman kan duh ruangah kan mamawh hnakih tamih kan dehcawh ciamco hi a dik lo. An hliakhlaidan vek asile leitlun ah hin ramnung phun *million* 10 tluk an rak um nan, tuah cun 1,390,902 (1992) lawng an tang; an cimit vivo lai ding. India Ram ih vate phun tampi cu ram dang ah an vai rero an ti. Pathian awipawl lak hnakin Pathian thei lo, Kawl le Vaipawl lakah vatepawl an ngam/tlangnel theizia tla hi ngaihtuah tham a tlingin ka thei.

Tlangkawmnak: Kan umnak leilungpi hi Pathian in a sersiam mi hmuahhmuah a zoh ciamciam hnuah “a tha” a ti mi a rak si nan, minung duham le hamtam tuk ruangah nasa zetih siatsuah a si ti cu a fiang zet.

Kan duham tuknak, kan hamtam tuknak, tul lo tukih thingkung kan siatsuah, ramnung phunphun kan dekcawk, kan ei duh lo mi tiang cimit theh ko sii kan hmandanpawl tla hi ruat sehla, rim ding tampi kan nei ko ding. Ziangkim (leilung le a sung um) hi Pathian semsuahtu mi an si ih, milai cu a kilkhawitu ding kan si ti thinlung put ringring ding a si.

Kum 1989 ah Germany Ram Basel Khawpi ah Protestant, Roman Catholic le Orthodox Kawhhranpawl in thu an relkhawm hnuih an lungkimtlang mi hi hmingsin a tlak zet: “Hi leilungpi, a neitu Pathian a sinak sungah zumtupawl hi kilkhawitu kan si. Kilkhawitu sinak cu neitu tinak a si lo. Ziang hmuahhmuah semsuahtu Pathian lawng hi a neitu umsun a si,” ti hi.

^^^^

Thu Tin Phur Vol. I

Bung 18

RUA, RUA HI!⁸

Lairawn ih umpawl cun capo thungain, “Ziangha nan hmeh?” tiih kan suhawk le, “rua” kan ti tawk, “vawkte awt”, kan ti tawk, “ar awt/ar bawm/ar cir”, “kho”, “tangta” tivekin kan ti-aw theu. Kan sim tum mi cu *rawtuai* hi a rak si ziar.

Kan ei lawng a si lo, kan inn le lo khal hi rua in in tuam thluh kan ti theinak zawn a tam zet. Thimnakah, kan inn ban (thuam) cu rua, a zial khal rua, a tlun khuh khal rua, a phar khalle rua thotho; kan rawl hmeh khalle rua thotho (*rawtuai*), kan ti-rawl retnak khal rua (tangta) a si tikah thatei vun ruah cun raw dawng sungih um tla kan bang lamlam lo maw!!!

Kum 2009 ah khan Thailand Ram ah a vei 8-nak *Rua* thu ih *Leitlun Pumhuap Tawnkhawmnak (World Bamboo Congress)* cun kum tinte September ni 18 cu *Leitlun Pumhuap Raw Ni (World Bamboo Day)* si seh tiin a nemhnget. Cuti a nemhngeh tikah, a hnuailam thupi then palipawl hi an tumtah mi an si.

---

⁸Hi thu hi *Chin Deirel*, October 2017 ah suah a rak si zo.

Thu Tin Phur Vol. I

- Rua hi cimit lo dingin le lei par thil suak mankhung a sinak kilhim ringring thei dingin.
- Raw cinnak hmun le rampawl, a si lo bikah a mahkel tei hmun ringring thei dingih kilkhawi that.
- Rua ihsi tuah thei mi thil tha a phunphun tamsin tuah thei dingin rua hi tu hnakih tamih cing vivo dingin.
- Khawte lam le raw hmannak hmun rammipawl in rua ihsin eihawlnak thatha an hmuh theihnak dingah le, rua ih thathnemnak an theih sinsinnak dingah.

World Bamboo Congress an hman hnuah cun *raw* thuhla hi nasa zetih relkhawm le titinak khalih hman vivo dingin an tumtah. An thupipawl cu:-

“Plant bamboo (rua cing aw), talk bamboo (raw thuhla rel aw), build with bamboo (rua thawn sak aw), sing with bamboo (raw thatnak hla sak aw), wear bamboo (rua ih tuah mi hruk aw), eat bamboo (rawtuai ei aw), feed bamboo (rua cawm tha aw), walk among bamboo and feel good (raw lakah nuam zetin tlangleng aw” tipawl an si.

Rua hi cin rero a tul lai maw? Kawlram hi leitlun ram hmuahhmuah lakah raw tamnak bik ram, a pathumnak (a pakhatnak India, a pahnihnak China) a si zo ruangah cin bet rero kan tul lai maw tiin an sut theu. A lehnak cu ‘tul tuk lawlaw; ziangatile:

- Cicin ih eihawl ram kan si ruangah kan cicinnak dingih bawmtu thingkung le hrampi an mal deuhdeuh tikah leilung le tidai kilhimtu rua tampi a um a tul. Tivate ihsin tivapi tiang an umdan kelih um thei dingih kilkhawi theitu cu rua hi a si. Thingkung dangpawl hmuahhmuah lakah raw hram hin tidai a

Thu Tin Phur Vol. I

khawlcak bik ih, a kiang le kap thingkung, hrampipawl hrangah a pesawng thei bik ti a si.

- Tlangram khawte le raw um theinak ih umpawl in awlsam zetih an inn le thil dangdang an sak thei lohlinak dingah le an umnak dingih thil tul pohpoh awlaitei an lak theinak dingah rua tampi kan tul lai.
- Tlangram khawte le raw umnak ram ih umpawl in lothlawh le thingphurh ih sumpai an lakluh tlunah rua ihsi sumpai an laklut tam sinsin thei a tul. Rua ihsi tuah thei mi thil dangdang tuahin pumcawmawknak ah an hman phah thei ding. Thimnakah, vawk-awt sakpawl in an simdan vek asile, tui hlan kum 4-5 ih rua khui khat Ks. 300-400/- ih an rak lei mi cu tu ah cun Ks. 700-800 a si thlang an ti. A let rori in raw man a kai zo.

Rua a tam sinsin theinak dingah! Kan ram sungah rua a tam sinsin ih, rua hmangih hnañuan a cah sinsin theinak dingah ãan lakdan ding phun thumin a um thei. Pakhatnak cu a cozah in tha a pek (*political support*) a tul. Rua hi acozah ih humhalh rero mi thingkungpawl lakah a rak tel ve lo tikah raw thuhla ah cutlukin acozah a hrawlhaw tuk lo. Culaiah, rua hman theihnak hmun le ram ah cun inn-lo saknak lawng si loin ei le in lam, sii le vai le hnam nunphung mawitertu khalah ãhahnem zetin rua hi hman rero a si.

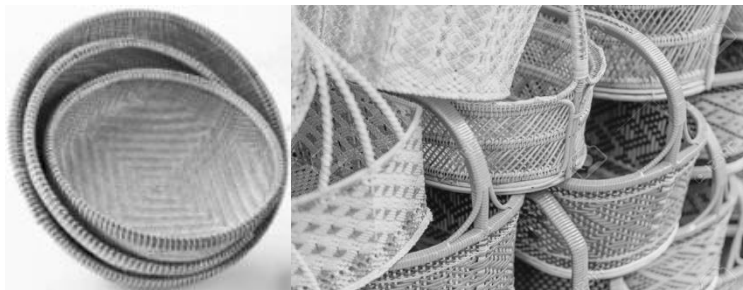
A pahnihnak cu, thu men lawngin support loin sumpai lam khalih a bawm thiam a tul zet. Rua cinnak dingah simaw, a kilkhawinak lam le rua ihsin thil ãhãhã tuahsuak vivo a si theinak dingah sumpai cawih (*loan*) zawngin simaw, a khuan (*tax*) la lo zawngin maw, lole, bawmnak pek hrimhrim (*subsidization*) zawngin

Thu Tin Phur Vol. I

simaw, ÷an a lakpi thei. A netabik ah cun, raw neitu le hmangtu in a hau le a hman lawng thiam loin a kilkhawi ÷at le a duat lam khal thiam phah sehla. ÷ulnak ih rua khui khat vun hauthluk ruangro mai cu minit reilote sung lawng a si nan, hautlak le hmantlak rua pakhat pitling ding cun a kum telin a duh. Kan hau tam poh le a thlawlh theitu ding, a hung keuh rero lai mi ÷atei rak kilkhawi ÷at a ÷ul. Culole, kum rei hlanah an cimit thluh mai ding.

Tlangkawmnak: Tlawr le thingkung ÷a÷a le mankhung dangdang hnakin mipi vantlang, mi zaranpawl cun rua hi kan hmang ÷angkaisawn kan ti le a sual lem lo ding. Inn le thlamte maw pakhat khat kan sak khalle rua in kan sak ih, a ÷awnnak khalah rua thotho kan hmang, kheng le kho a phunphun ah kan tuah, vawk le ar khumnak ah kan hmang, rawl retnak ah kan hmang, inn le hmuan kulhnak ah kan hmang fawn.

Kan ÷ulnakih kan hman lawngin a tawk hrih lo, *rawtuai* cu tidan a phunphun hmangin kan suang ih kan ei, sumpai hawlnak remcang tuk a rak si. Hun ruah vivo cun **RUA** hi kan va hmang tangkai tak ve aw!! A cin, a duat, a kilkhawi le a hman kan cem ringring a ÷ul tinak a si. **RUA, RUA Hi!!**

Rua ih tuah mi khengkho a phunphun

Bung 19

PLASTIK LE KIANGKAP HARHDAMNAK

Plastik a ra suahnak cu kum 70 hrawng lawng a si lai. A hmaisabik plastic cu kum 1960 kiangkapa hrawng ihsin a si. Swedenmi *engineer* pakhat, Sten Gustaf Thulinn in acozah theihpinak thawn a tuah thawk ih, 1965 ihsin *Celoplast Company* in leitlun huapah *plastikpawl* a zuar thawk thlang.

Plastik cu a zangkhai, ken sukso a awlsam, thilrit khai a theih, cuitlunah a man khal a awl. Cuvekpawl ruangah a hmanngu khal kan tam vivo. Tu tla ah cun leitlun huapah plastik kan hman mi hi kum khatah 500,000,000,000 lenglo a kim ti a si. Plastik cu *polyethylene* ti mi sii pakhat thawi tuah a si. *Polyethylene* ih danglamnak cu nunnak cem ti a neih lonak khi a si. Thingkung, minung le ramsapawl cu an thih tikah nuamteten an ziam vivo ih, a netabik ah leidip ah an cang thluh. Phun dangin kan sim asile, leilung ah an cang thluh, leilung thawn hmunkhat ah an cangsal tinak a si.

Thu Tin Phur Vol. I

Asinan, plastik an tuahnak *polyethylene* cu kum 500-1,000 rei tiang siat loin an um thei. Leidip ah ziangtik hmanah an cang thei dah lo. Plastik hrekkhat cu an cawm ih, fatedeuh ah an cang thei. Asinan, cupawl cun tur (*poison*) ih cang thei mi thlipawl an suaah lala. Cui thli cu leilung sungah lutin minung, ramsa le hramhringpawl hrangah *cancer* vek, nat phun dangdang a suahter thei.

Plastik cu leilung sungih an luh tik khalah leilung cu nuamteten an pitter ih, hramhringpawl thansonak nasa zetin a dawnkham. Tirawl suak khal a malter. Curuangah hman nawn lo mi plastikpawl cu lo, hmuan le thlai cinnak hmun ah hlawn lo ding a si. Cuitlunah plastik-pawl cu hnawmbawm sung an thlen tikah zinghnam, thothe, kawngsang le sihte tivek ramsapawl hrangah umnak hmun tha zet pakhat vekah an cang. Cui ramsapawl cu natnak phunphun phurtu an si ruangah plastik cu natnak tam sinsinter dingih thazang petu ah an cang.

Plastik cu duhduhnak ih hlawn men ruangah lamzin ah hnawmhne a tam phah, lihawngpawl ah plastik an khat ih, tidai luang thei lo ko a tuah ih, lihawng a balter sinsin. Plastik cu tipithuamthum sung an thlen tik khalah ti sung um nga, kaikuang, *dolphin*, *whale* ngapawl le cumkhengpawl in rawl ah neihin an rak eingah pang theu. Plastik an eingah ruangah an rawl fehnak zin a pit, a rawl inn sungah plastik a khah ruangah an ril a rawng nawn lo; cutin rawl ei nawn loih an um tikah an thih phah theu.

Cutikvekih siatralnak thlen thei zet, plastik cu meisa ih ur ding a si khalah *dioxin* ti mi tur thli a ra suak. Cui tur

Thu Tin Phur Vol. I

thli cu a cak (*a pin*) zet mi tur phun khat a si ih, a hipngahtu cun *cancer* natnak, nau pai thei lonak, lole, thin lam natnakpawl an ngah thei. Cuitlunah rawl sa le eiin pawl plastik ih khai a si tikah plastik dip sungih um mi turpawl cu a sat ruangah eiinpawl sungah an lut thei. Curuangah tihang, rawl sa tivek eiinpawl cu plastik thawn ken lo a thabik. Cuitlunah plastik tuahnak kaw cu *datsi* hring ih si ngah mi a si. Kum khatih kan hman mi plastik *ton* nga lai tuahnak dingah *datsi* hring dawng ting sawmruk tluk a tul ti a si.

Cutlukih tam *datsi* hring cu plastik tuahnak dingah leihnuai ih si suah rero a si. Curuangah tuisan ah cun leitlun ram tampi in plastik hmang nawn lo dingin an zuam nasa thlang. Ram hrekhatpawl tla cun plastik tuah nawn lo dingin an kham ih, an siannak pek mi khal an phihsak. Casiartupawl khalin plastik ih ral ihsin khamaw dingin Mirang tawngih R pali dan hi thlun thei tum tonto sehla. Cu tla cu:

R: Refuse = *El aw, hnawng aw* ti a si ih, a sullam cu plastik hmang nawn lo dingin el, plastik hnawng tinak a si.

R: Reuse = *Hmangsal aw, tuahsal aw* tinak a si ih, plastikpawl kha hlawn loin, thianfai ih, hmangsal ding.

R: Reduce = *Malter aw, thum aw* tinak a si ih, plastik hmang maldeuh dingin thum aw tinak a si.

R: Recycle = *Tuahsal aw, tuah nawn aw* tinak a si ih, plastik cu phun dang zawngih hman thei dingin le tuah thei dingin zuam aw tinak a si.

%%%

Thu Tin Phur Vol. I

Bung 20⁹

NARGIS THLISIA LE COVID-19

Nargis thlisia ruangih vanduinak tawngpawl,
Pyapon Tiva, Myanmar: 2008 May 8

Kum 2020 March ihsi leitlun hmun tampi fang vivo, pulhnat ùhnung rapthlak, a tawinakih an rel mai mi, *Covid-19* in leitlun pumpi deuhthaw (a thlenlonak ram 10 lawng a um) in hun nuai taktak mai cu zovek khalin kan ùhin, kan khur thlohthlo cio ti sehla a sual lo ding.

Kawlram sungah hitlukih rapthlak vanduinak a thlen hi kan theih ban cinah cun a ùm hnihnak a si hmang. A hmaisai cu 2008 May 2 ih thleng, *Nargis Thlisia (Nargis Cyclone)* kha a si ih, 2020 May 2 kha a kum 12 cam a si. Hi vanduinak rapthlak phun hnih hi hun suangtuah

---

⁹Hi thu hi “*Covid le Nargis*” ti thupi, Maung Khaing Latt ih ngan mi, *A ùi a min*, No. 332 le Sithu Aung Myint ih ngan mi, *From Cyclone Nargis to COVID-19 (English)* thu a remzawngih ngan mi a si.

Thu Tin Phur Vol. I

kawp lo khal a theih lo ih, hi bung sungah hin cozah ih hmalakdan le mipi hrangih òan an lakdan tawiten kan zohin, kan khaikhin ding.

Nargis Thlesia: 2008 May 2 ah khan *Bay of Bengal* ih si ra lut, *Nargis Thlesia* cun Kawlram Thlanglam, *Ayeyarwady* Ramthen tluan hrutin, zangfahnak pakhatte hman nei loin a fehnak lamtluan pohpoh a nuai that thluh; minung 138,000 in an nunnak an hloh pah. Kawlrammi, a hleicein *Ayeyarwady* Ramthen sung mipawl hrangah cun hngilh theih nawn lo ding, siarnak rapthlak a thlen tikcu tiin an hmnsin ringring ko ding. Kawlram sungih nikhua ruangih siatnak a phunphun thleng zo mipawl lakah a rapthlakhik le òhnungbik a si ruangah zohman in an hngilh thei nawn a zumum lo. Culaiih cozah kaitu cu General Than Shwe ih ho mi, Ralkap Cozah an si.

Simkhawl rero a si nan, makah an thla lo: Hivek siatnak a thlen hi, rin-lo-paral ih thleng thutthi a si lo hmang. Nikhaw Tahnak lamih hotu lubik, U Tun Lwin (*Tleicia*), *director-general of the Department of Meteorology and Hydrology* cun Bengal Tikulh ihsin thlesia a hran ding thu le siatnak rapthlak thleng thei dinhmun a si thu Ram hruaitu hnenah fawn in siseh, ca in siseh, a theiher cingcing nan, an hnalengder hman a thleng ban lo a si hmang. U Tun Lwin ih thu cu zianghmanah an siarsak lo ruangah timtuahawknak khal an rak nei lo lawlaw.

U Tun Lwin ih simkhawl vek ngaingaiin *Nargis Thlesia* cu May 2 zan ihsin *Ayeyarwady* Ramthen ihsin a pawk ih, May ni 3 ah cun Yangon Ramthen sungah a lut vivo ngaingai. Ralkap Cozah in an hmnsin vek asile mi

Thu Tin Phur Vol. I

140,000 in an thih phah, 20,000 in hriamhma an tuar ih, inn 700,000 tlukin an siat phah ti a si. *Ayeyarwady* Ramthen sungah minung *million* 11 tlukin hi thlise hrang hi an tuar. Culaiih an rak suah mi *Economic Journal Nargis Diary* ih a hmnsin vek asile siatnak rapthlak a thlen ihsi thla khat, May Thla cem tiangah cozah lam ihsi ngaihsaknak le bawmnak pakhat hman a um lo, ti a si.

Culaiah Ralkap Cozah cun anmai' duhzawngih an tuah mi *Kawlram Dan Hrampi (Constitution)* nemhnghehdan ding lamlam a rak buaipei ciamco. Mithi le mihlo, inn le lo siat, tilva le neih le thinglung dangpawl a cemral ih, ÷ah le aihramnak thawi *Ayeyarwady* Ramthen sung a buai vutvo laiah zarh hnih sungte lawng hngakin, a zarh thumnak ah cun Dan Hrampi nemhnget dingin mipi an nawr ciamco ngaingai.

Nargis Thlisia a hran hnu, a zarh ruknak lam ihsin *Nargis* thawi pehpar mi thuhla maltete a hung suak phahphah. Cui thuthangca lakih langsarbik cu *PONJA* ti mi *Post-Nargis Joint Association* ih suah mi a si ih, *Nargis* tumih thil thleng mipawl hmnsinnak a si. Cui kum thocho, November (*Nargis* thlen ihsi thla ruknak) ah *SIM-1* ti mi *Post-Nargis Social Impacts* cu suah a si. Kum hnih a rei hnuah *SIM-2* le *SIM-3* suah bet an si. Cuihnu ah cabu ÷ha zet pakhat suah a si lala ih, a hmin cu *Posy-Nargis Periodic Review* ti a si.

Hi cabupawl ah hin *Nargis* Thlise hrannak hmunram, mithi zat le a siatsuah mipawl an hmnsin nan, dik le rintlak cu an si hai lo ti a si. Cuihnuah, hmun thum kawmkhawm, *Kawlram*, *ASEAN* le *EU* pawl ih tuah mi *TCG* cun hivekin an hmnsin. Mithi zaten 140,000,

Thu Tin Phur Vol. I

Thlise tuartu 2,500,000, an sunral mi zate kawmin American dollar 4.057 *billion* tluk a si. Ralkap Cozah thusuah mi ah cun mithi, 140,000, hriam tuar 20,000 le inn le lo siat innthawng 700,000 tiin an suah. Asinan, mi tampi cun hi hnakin a tam ding ti an zum.

Bawmnak thleng luhlo, cohlang duh lo: Ram dangdang ihsi hi siatnak rapthlak tuartupawl hrang bawmnak ra thlengpawl cu cozah in a rak el thul, zianghmanah a siar lo thul ih, bawmnak rak phurtu tinbaw le vanzampawl khal Kawlram, ramri ihsin an tlungsal theu. Cozah lamin tuanvo an lak thei lo lawng si loin, cuvek rak bawmtupawl cu an rak kham, an hro, taza an cuai thul tivek a si ruangah mi tampi bawmtu le runtun nei loin an um ih, an thih phah bet rero tiin thuthang theih bet rero a si.

Yangon ihsi *Ayeyarwady* Ramthen fehnak lamzin khal phih bupbi a si. Thungai thu an hmusuak pang ding ti phanah thuthang latupawl khal *Nargis* thlennak hmun ih feh an kham, a fehtupawl cu thawngah an thlak hluahhlo mai. Ram dang ihsi ra bawmnak cu Yangon ah thum tahrat in ralkap in an zemsawng ciammam a si kha!

Nargis Thlisia a thlen ihsi thla khat kim hlan, May thla cemzawng lamah khan *Ayeyarwady* Ramthen sung, khawpi dangdang ih bawmnak pek ding phurtu *truck* mawtawpipawl cu Yangon Ramthen, Hlaing Tharyar Township ah kaih an si ih, an thilripawl thawn Insein *Government Technical Institute compound* ah hruailuh an si. Mawtaw mawngtupawl cu *Ayeyarwady* Ramthen sungih feh nawn lo dingin an hmin khen dingin an nawr. Zangfahnak nei lo, hruaitu hrothak (*dictator*) teh an rak si pang maw aw!

Thu Tin Phur Vol. I

Covid-19 Pulhnat: *Nargis* hnuih Kawlram nasa zetih cawkbuaitertu cu *Covid-19* pulhnat a si. Hi nat hi kum 2009 cemzawng lamah China Ram, Wuhan Khawpi ih ðilva le sa dangdang an zuarnak ih si an hmuhsuah mi a si. America president Donal J. Trump cun China ih si puaksuak a si ruangah “China Virus” a ti. Mi hrekkhat cun ðilva ihsin si loin, China ih tuah hrim mi a si titu khal an um nan, nemhnggeh ngaingainak a um hrih lo. *Covid-19* Pulhnat thlen lai ih Kawlram Cozah kaitu cu Daw Aung San Suu Kyi ih hohat mi *National League for Democracy (NLD)* a si.

Hi thu a than detdo veten Ram Thurawn Upa Daw Aung San Suu Kyi cun mipi theih dingin a *facebook* awn thar mi hmangin thu a than lohli. Cungaingai in, minung 12,000,000 umnak Wuhan ih si suak a si ruangah Kawlram mipawl hrangah cun tuksumza a si ih, a khurhin kan khur thlothlo. China le Kawlram cu ramriaw kan si ruangah China ram sungih hnatuanpawl, tawr le sengin Kawlram sungah cin le dan nei loin an lut cupco. Cungaingai-in reilote sungah Kawlram le leitlun hmun tampi a fangsuak lohli. Wuhan umnak Hubei Ramthen cu hmakhatte ah kharhkhum (*lockdown*) an si lohli ruangah tuini tiangin China kutsuak a si ding tiin rinhlelnak a um ringring.

Europe Ram tampi ah ni tin a thawng a za in an thih pah, natnak kai a ni telin an pung sinsin. Cuticun leitlun ram hmuahhmuah deuhthaw (ram 10 siarlo) Covid-19 pulhnat hin in nuai ciamco. Curuangah mi ziangzat cekci ha thi, ziangvekin ei-in hawlnak a siatsuah ih, ziangtlukin zatlnak kan tawng ti khal relfel a theih hrih lo, ni tin nat kai le thi an um rero lai ruangah! Asinan, thu fiangfai kan sim thei mi a um.

Thu Tin Phur Vol. I

Nargis thlise hrang le *Covid-19* Pulhnat cu hiti'n kan khaikhin thei.

Nargis tum ah kha cun mipi in thuhla kan thei thei lo; mithi zat ihsi thawkin thuhla dang hrimhrim khal cozah in felfaiten a than thei lo (maw, a than duh lo). Mipi cu mawlmangpi-in kan zumhmang thu kan hlawmaw rero men. Mithi le harsapawl bawmtu ding cu cozah huatzawng tuah le an *doral* vekih hmuh an si. Mi hrekkhat tla cu hrem le vuak hman an tawng ti a si ruangah malh theih nawn lo thuanthu ah an cang lanta ding. *Covid-19* Pulhnat thung cu Rampi cozah in mipi hrang ruatin theihtawp a suah ih, natkai tuamhlawmnak lawng si loin, natkhamnak (*vaccine*) tiangin ram dang bawmnak zarah reilote sungah dawl thei mai dingih tawlrel a si. Sii tampi cah thlen a si lawng si loin sii leinak ding sumpai khal tamnawn ralrin cia a si hman.

Nargis tum ah cun Ralkap Cozah khan ram leng cu rel lo, ram sung mi hmanih theihfiang an duh lo sikhaw, *Covid-19* tumah cun *World Health Organization (WHO)* kaihhrainak hnuaiah ram leng mi dangdang thawn theihtawp an suah. Cuitlunah, mipi theih tul mi thuhla felfai cu TV in siseh, *media* a phunphun hmangin an than rero. Mithi zat, nat kai zat, sizung um zat le suak zopawl zat tivekin tu le thuhla an than ih, a va danglam nasa em!

Culawng hman a si hrih lo, ram dang bawmnak cu rel lo, Kawlram cozah rori hmanin tum ziangmawzat mipi harsatnak ruatin bawmnak a phunphun a pe. Mipi hman mi lekthik man khal thla khatah MMK11,500 ciar rori a tum. Kum 50 lenglo an rak siatsuah mi lekthik hri le ban an tuah ruangah reilote sung lekthik a thi duak ti lo cu

Thu Tin Phur Vol. I

lekthik vangah sun le zan, mahte, mai innsang ciarah kan to thei. Khalai san si sehla maw, ziangtlukin ha kan har ding, ruah ban khal a si lo.

Mina tuamhlawmtu ding le kilkhawitu dingah pawlkawm a phunphun ihsin bawmtu minung a hawl, a bawmtupawl parah lungawithu a sim cingcing. Ram sung ihsin milian tampi in sumpai in siseh, thilri in siseh, cozah fehtlangin mipi an bawm. Mitlawmngai le tirhsiang an suak supso mai.

Myanmar Council of Churches (MCC) hohatnak hnuaiyah PCM, Agape-Yangon ihsin **Mai Herolin Lal Hruai Mawi**, Upa F. Nung Sawn ih fanu (Falam), khal *Covid-19* damlo kilkhawinak ah tlawmngaisuahin thla 4 sung (2020 October ihsin 2021 February tiang) pum a pe-aw. Nun zohthimtlak Lainu a tling rori. *Nargis* tumah kha cun mithi, mihlo le inn le lo nei nawn lopawl bawmnak ding hman an hnen thleng loih rak bawksiktu an um thu rel a si theu. Cuitlunah *Nargis* harsatnak tuarpawl hminih sumpai hawltu khal an um ti a si. Sakhaw lam hruaitu hrekkhat rel hlawh khal an um phahphah.¹⁰

Covid-19 buainak sungah cuvek theih ding a um lo, boruak a danglam nasa. Minung ruangah maw,

---

¹⁰Biak Lawm Thang, ed. *Khristian lam Hmuhtu*, Kum 10 Kimnak, vol.1 (Yangon: Living Word Literature: Grace Printing House 2019), S.V. “Pathian Hnaṭuantu le Lennak” by Biak Lawm Thang, p. 142.

Thu Tin Phur Vol. I

uktupawl ruangah henha, siatnak tawndan le ngaihsakawkdan hi a rak bangaw lo thei nasa. Hitih NLD cozah le kan pi, Daw Aung San Suu Kyi rori tan a laknak hi Pathian in mal a sawm a si ding, Kawlram minung *million* 54 sungah a tum hmaisai le neta kawmin Covid-19 ruangih thi mi 2,973 (2021 January 18) lai lawng an si. Hivek cozah kan nei hi thihhlohnak rapthlak phenah lungawithu sim ding kan nei.

Cozah hlun le thar khaikhinnak dingah teh a si pei maw, hivek vanduinak dangdang hi uknak dangdang hnuaiih a thlen ti tla ka ruat. Miṭha, midik le tlawmngai umnak ram cu ziangtiklai khalah a ding ringring ding.

Covid-19 nat khamnak (*vaccine*) cu kan ram khalah a thleng cupco mai, ziangtikah dawt kung maw!

PART FOUR: CET LAM THIAMNAK

Bung 21

VANZAM PHURHNAK LAWNGPI

Navv's Nimitz-Class Carrier

Vanzam phurhnaak lawng tumpi hi Mirang ɽawng cun *Aircraft Carrier* ti a si. Hi lawngpi hi a tum ih, a rih tuk ruangah leilungtlun ah hin 100 hman a um hrih lo ti a si. An hman thawknak hi kum 50 fang hrawng a rei. Kan theih zo vekin vanzam cu Wilbur Wright le Orville Wright tei unau hnih in an rak tuah, 1903 ah khan a hmaisabik an zam, a hmin ah *Wright Flyer (Rait Zamnak)* tiin an ko. Leitlun Ralpi Vawi 1-nak tiangah khan raldonak ah vanzam hi an rak hmang hrih lo.

Asinan, 1911 ah khan vanzam mawng Eugene Fly in *Pennsylvania* ti mi lawng menmen parah a ɽum hmaisabik. A ɽumnak lawng cu ralkap lawng menmen a si ih, a vung ɽumnak khal thir phah mi zial si loin, thing phah mi zial a si. Ziang a si khalle Eugene Fly cu vanzam lawng parih ɽum hmaisabik cu a si hrimhrim.

Thu Tin Phur Vol. I

Amai' zuamnak le ralthatnak ruangah tuisan ih hman natsat mi vanzam phurhnak lawng tumpipi an tuah phahnak a si. Kum 1914-18 ah khan Leitlun Ralpi Vawi I-nak a rung thleng ih, England cun a ralkappawl thiar suksonak le ralkahnak ah lawng menmen si nawn loin vanzam tumnak ding hrimhrim lawng tuah a tul ti an ruatsuak. Cuisi thawkin *Furious* le *Argus* ti mi, vanzam phurh theinak lawng an tuah. Asinan, cui an lawng tuah mipawl hi an khunkhai tuk ruangah an theh thei lohli lo ih, Ralpi cem kum, 1918 lawngah an theh hnuanghno.

Cuticun 1921 ah cun vanzam pathum phur thei, zanthing phah mi lawng an tuahsuak ngaingai. Cuisiin *England engineer*-pawl cun vanzam phurhnak ding lawng tuah bet vivo dingin a phunphun, a piancuan, a tum le a tet, a phah ding le thu tul dangdang thawn, an tawlrel so vivo. An thiamnak dangdang cu Americanpawl kut ah a thleng vivo ih, Americanpawl in *Langley* hmin bun in lawng hmaisabik an tuah. Hi lawng hi a saulam pi 500 a si ih, a phurh thei zat cu ton 20,000 a si.

Ralpi Vawi II-nak a thawh ah khan cui lawng cu raldonak ah an hmang hrih lo. Lawngih feh ralkappawl kilnak ah an hmang bik. Cuihnupi lawngah lawng par ihsin peng 23 tiang kap thei *bomb*-pawl retin raldonak ah an hmang ih, an thiam vivo tikah lawng par ihsi peng 500 tiang kah theinak an tuah thlang. Cuisi thawkin ralkappawl hman ding le vanzam phurhnak ding lawng tuahin ram khat le ram khat an zuamaw vivo.

Kum 1944 June 19 ih thawk "Philippine Tipithuanthum Doawknak" kha leitlun ih vanzam doawknak hmaisabik a si. Khai doawknak ah khan Japan lam ihsin lawng

Thu Tin Phur Vol. I

tumpi 5, a fatedeuh 4 an tel ih, American lam ihsin lawng tumpi 9 le a fatedeuh 6 an tel. A ni hmaisabik ah Americanpawl in Japan ralkap lawng 326 sungah 219 an kappil. A ni hnihnak ah American tisung lawngpawl in Japan raldonak lawng 2 an kappil ih, nehnak an co. Raldo a reh tikah Japan vanzam 35 lawng a tang.

Ralpi Vawi II-nak a reh hnu cun America le England tuah mi vanzam phurhnak cu a larbik ah an cang. Curuangah, 1950 ih “Korea Raldonak”, 1959-75 ih “Vietnam Raldonak”, 1991 ih “Tipithuamthum Doawknakpawl” ah khan vanzam phurhnak lawng cu nasa zetin an hmang. Ahleicein 1991 ih “Tipithuamthum Doawknak” ah khan Iran lamih feh hmaisabik cu America vanzam phurhnak lawng rual an si.

Vanzam phurhnak lawngpawl ih thathnemnak cu vanzam tumnak ah an hmang ih ram pakhat kah ding si bang sehla, lawng parih ret mi vanzam cun awlaiten a pan lohli mai ih, liamkuan a mal phah nasa. Cuitlunah, hmun tampi ah cun *nuclear* cahnak an hman phah thei ih, *petrol* le *diesel* hman ciamco a tul nawn lo, khuimawkhua in a cem mal nasa.

Ziang a sikhalle tutiang ah hi cun *nuclear* thazang hmang thei lawng tumpipi cu leitlun ah 40 lawng a um ih, cui’ lakah America in 24 a nei; culo cu Britain, France, Russia, China, India, Italy le Spain ta an si thung. Hi lawng tumpipipawl tuah hi a khungkhai nasa ih, kum 5 hrawng an rei theu. Lawng pakhat ih cem zat cu America dollar billion 4 hrawng a si.

Lawng an tuah tikah *propeller* ti mi tidai hlautu tumpipi 4 an bun ih, cupawl herter dingin *nuclear* thazang

Thu Tin Phur Vol. I

suahnak pindan a dangten an tuah. Lawngpi *engine* cu a tum ta rori, 280,000 *volt* a si. Nahzi pakhat ah peng 35 tiang an feh thei. A tlangpithuin, vanzam phurhnak lawngpawl hi mahte kilhimawknak ding ralthuam an nei lem lo, an ralthuam umsun cu an phurh mi vanzam an si mai. Asinan, kiang le kapah ral an um maw, um lo ti zohnak *radar* tumpi lawngte an bun vivo ih, cui *radar* cun peng 300 ta a hmu thei ti a si.

A tlangpithuin vanzam tumnak ding zial an phah mi hi cutlukin a sau tuk lem lo. Vanzam an tum tikah tawp cutci thei mai dingih rak khamnak an tuahsawn. An khamnak ih tawp cutci thei dingin vanzam mawngtu khal an thiam zet a tul. Lawngpawl hi a tum velceng cu tum tak an si. Leitlun ih lawng tumbik, *Nimitz* an ti mi cu a saulam pi 1,100, a kauhlam pi 252 a si ih, *ton* 83,000 a phur thei. Cui lawng mawngsuak dingin hna tumtu mipa le nunau 6,000 an um a tul. Vawi khat phurh ah vanzam 80 a phur thei.

Kum 2016 ah khan a tlunih kan sim mi lawng tumpi hi America in a tuah ih, a cemzat a tam tuk takah America acozah cun vanzam phur thei lawng menmen tuah tla a thasawn ke maw ti tiangin a ruat. Curuangah, ram dangpawl cun hivek lawng tumpi tuah ding cu an lung a lut tuk lem lo. Curuangah, hivek lawng hi neta lamah buainak tisuaktu tla a si pang pei maw ti tla an phang. Kum 2020 cazin an tuah mi vek asile leitlun ah hin *nuclear* thazang hmang thei, hivek lawngpi hi 226 a um ih, 80 cu America ta, 56 cu England ta le 26 cu Japan ta an si ti a si.

%%%

Thu Tin Phur Vol. I

Bung 22

COMPUTER MOUSE

Zung (*office*) hman ding *Personal Computer (PC)* a sua h rualih suak *computer* thil pakhat, kut cih hum ding cu *mouse* hi a si. A piancuan hi zinghnam vekih mei a neih ngiaungi ruangah *mouse* tiih an kawhna a si. *Zinghnam* pakhat hna hman tam kan rel tikah *mice* tiih hman a si nan, *computer mouse* cu pakhat hna hman tam kan rel le *mouses* tiih ngan a si thung. *Computer mouse* ti an hman hmaisabik cu 1946 ah khan a si. Cui kum hrawng cu Leitlun Ralpi Vawi II-nak cem hnu deuh a si ih, ralthuam le thil thar dangdang tuah vanglai tak a si.

Culaiah Britishmi, lawng ralkap lak ihsin mithiam pakhat, Ralp Benjamin cun vanzam kahtlalnak dingah *radar* tuahin, a hniksak rero. Cutikah vanzam kapthla thei ding cun *steering* vek thil pakhat khat hman a tul ti a hmu. Benjamin cun cuvekih hman dingah, thil fatedeuh tuah a tul ding ti hmusuak vivoin, *Trackball* ti mi thil fate a tuah. Cukhal cu a tuah mi hna hman fate sinsin a theih ko ding tiin a zuam sinsin ih, 1947 ah cuvek tuah theinak *license* a dil.

Asinan, ralkahnak lam thilri a si ruangah mipi vantlang theih ah cun rellang tuk lem loin, a thup a thli deuhin a nei men. Kum 1952 ah Canada lawngralkap hna tuan, Britishmi *engineer*, Kenyon Taylor cun a rualpi pahnih,

Thu Tin Phur Vol. I

Tom Cranston le Fred Longstaff thawn *Trackball* vek thil pakhat an tuah lala. Sim zo vekin *Trackball* cu *radar* hrangih tuah a si. Lawng parah cun *sensor* ti mi thutheihnak thilri tampi an ret ih, thuhla a theih mi pohpoh *computer* laimupi ah a kuat cingcing. Cui *computer* cun thu a dawndan vekvekin lawngpi sung hnaṭuantupawl hnenah zamrang zetin a thehdarh vivo. Cuti thu a thehdarh tikah *Trackball* te a hun hmet mai ih, awlsam zetin lawng pumpi ah thu a than lohli thei. Taylor ih tuah mi *Trackball* cu Benjamin ih tuah mi thawn an bangaw zet.

Asinan, Taylor cun a tuah mi *Trackball* neitu sinak a ham lem lo. Ralkahnak lam thilri pakhat a si ruangah a thupten a nei men. Mipi vantlang in duhduhah an hman thei mi *computer mouse* hmaisabik cu Douglas Engelbart (1925-2013) ih tuah mi a si. Kum 1960 hrawngah khan Douglas cun *computer* ih hman theih ding mi thil pakhat khat tuah suak dingin a zuam ciamco. A hun tuah taktak cun zinghnam vekih mei nei ngiaungi, a kaihna hlawh bekbi a si ruangah *mouse* tiah hmin a sak.

Asinan, Douglas in *mouse* a tuah tikah awlaitei a tuah mi a si lem lo. A hmaisabikah hngainak hri tuahin a hna ah a thluah, cuihnu ah a khabe lamah le a biang lamah a thluahsin vivo nan, khui hmanah a remcang thei lo. A netabikah, Douglas cun milai in a kut ih zinghnam a hum vekin, duhduhna ih thawn vivo theih ding *mouse* a tuahsuak ngaingai. A tuah mi *mouse* ah cun a lai ih a hlum lellite hi a tel hrih lo. Asinan, mi tampi in Douglas ih tuah mi *mouse* cu an hmang thlang.

Thu Tin Phur Vol. I

Cui hnu, 1968 October 2 ah khan *Telefunken* ti mi, *Germany computer company* pakhat cun tui kan hmanlai mi *mouse* thar a run tuahsuak tariai. Tuini tiangin hi *mouse* hi leitlun ih hman tambik mi a si. Cui *mouse* tuahtu bik cu German computer thiam hminthang, Mallecrein le a ùanpipawl an si. Annihpawl cun *mouse* cu a fate theipatawp in an tuah thiam vivo.

Kum 1973 ih an tuah mi, *Xerox Alto* computer cu a parih *mouse* an bun hmaisabik mi *computer* a si. Cuisicun a ùangso vivo ih, 1980 ih an tuah mi *Lilith* computer khalah mouse hri an thluah thotho. Kum 1982 ih leitlun huapih hminthang *Microsoft Company* cun *MS-DOS* ti mi *Microsoft Disk Operating System* an tuah mi khalah a tel loih um thei lo tluk a si ruangah *mouse* cu hman a si vivo.

Asinan, tu naite ihsin *mouse* aiah kut ih tawh/tham ih hman theih mai *touch screen* an tuahsuak lala ih, hmun tampi ah cun an hmang nasa zo. Curuangah, mi tampi in a rei hlanah zinghnam piancuan keng, *computer mouse* hi zinghnam vekin hmuh ding um nawn loin an vakhlo hualhi mai pang ke maw an ti!

Bung 23

LEKṬHIK BUH SUANNAK (PAWNG-UU)

Lekṭhik hmangih buh/rawl suannak hi Mirang ṭawng cun *Rice cooker*, *Rice steamer*, *lole*, *Rice boiler* an ti ih, Kawl ṭawngin *Pawng Uu* an ti;

Kawl ṭawng thlunin *Pawng-Uu* ti'n kan ko mai ke aw.

Milai-ih rawl suannak ih hman mi bel le khokheng dangpawl hmandan hi san khat hnu san khat a thlengaw vivo. Kan theihban cinah cun lei bel (*tlak*) ih tuah mi bel kan rak hmang. Hi bel hi *Lente bel* ti tla in kan ko mai; ziangatile, Chin State ih um unau Lente-pawl in an tuah tam bik ruangah hi hmin a putnak a si. Rawl suannak lawng si loin a phunphun, tidai retnak khalih hman theih dingin pianhmang a phunphun in an tuah ih, Laitlang ih um a tamsawn cun hi bel hi kan rak hmang. Lente unapawl parah lungawithu simcawk lo kan nei.

Hivek, leibel hman thawknak hi Bawi Jesui' suah hlan kum 1,250, cucu tuihlan kum 3,270 tinak tluk a si. Cuvek bel pakhat cu British thilhlun retnak (*museum*) ah ret a si. Lekṭhik hman theihnak ih kan hman tam bik mi *pawng-uu* tuah dingih khawkhangtu hmaisabik cu Japanpawl an si. Kum 1927, Leitlun Ralpi Vawi II-nak laiah khan Japan ralbawi in a ralkappawl cu hivek bel in rawl a suanter hai. Ralram ih an feh khalah hi bel an

Thu Tin Phur Vol. I

hman hi remcang tuk lawmmam ih an hmuh ruangah ralkap si lo, mipi vantlang khalin hmang thluh thei dingih tuah an tum. Hi bel sungah hin thlirtluan pahnih ret a si. Rawl (*buh*) kan hun suan zik cun fangfai cu kan khawlh ta ciamciam ih, cui hnuah bel sungah thun a si; cutikah cui thlirtluan pahnih ah cun *lekthik meisa* a lut ih, cu mi sa cun buh cu a hminter a si bik.

Tuihlan kum 10 lenglo ah cun Kawlram ih kan hman mi, tisa sohnak thirkual te thawn an bangaw deuh. Meisa (*lekthik*) hun awn cun buh khal a rak hmin ve mai. Asinan, tlaksamnak a nei; thirtluanpawl an hung sat vutvo tikah duhduh ih khawnthawlnak tuahcih a si hrih lo. Cuitlunah tidai thun ding zat hmingsinnak khal a um lo. Curuangah, *electric shock (lekthik kang sual)* a um thei ruangah ralkappawl ti lo cun, mipi vantlang lakah cun hman ngam a si tuk nawn lo.

Kum tawkfang zet mipi-ih an hman ngam nawn lo hnu, 1945 ah *Mitsubishi* Kampani cun *pawng-uu* phun khat a hun tuah ih, a rei hlanah mi tampi kut ah thlengin, an hmang ciamco. Cui bel sungah cun *thir* si nawn loin *aluminium* an hmang thung. Hi khal hin tlaksamnak a nei lai thocho, buh a hmin le hmin lo theih a theih lo, a hmin le amahte cawl mai ding (*automatic turn-off facility*) an tuah hrih lo. Curuangah, rawl an suan tikah a kiang ihsin a hmin le hmin lo buk ringring a tul.

Zanthing hmangin meikhu vutvo lakih rawlsuan hnak cun a cangkang deuh thocho ti men a si lai. Asinan, mithiam (*scientist*)-pawl cun cuhnakih cangkang le

Thu Tin Phur Vol. I

ṭhasawn tuah vivo
dingin an zuam
sinsin. An tumtah
mi cu fangfai
phun dangdang
suan tikah ziangti
tuah ding, tidai
tam le malih
tuahtan le tikcu (*sik*
le sa) a thlengawk

Pawng-Uu tuah hmaisabiktu
Yoshitada Minami tei nupa (Japan)

vivodan zohih hmandan dingpawl an si. A tawpah cun
tisathawl (*flash*) an tuah vek phunih tuah dingin an lung
a kim.

Cuticun tui kan hmanlai mi *pawng-uu* hi Japan mithiam
Yoshitada Minami in a tuahsuak hmaisabik. Minami ih
tuah mi *pawng-uu* cu thuah thum a si; a hnuai sawng
hnih cu a lenglam ih si ra lut mi a satnak rak dotu ding
pangka (*insulator*) le a sungta bik cu tidai-ih buh
suannak a si thung. Cui *pawng-uu* cu *Toshiba* Kampani
in ṭuanvo lain, neitu sinak khal a nei cih.

Cuticun 1956 December ihsin *Toshiba* Kampani cun
ṭhasin le cangkangsin in an tuah vivo ih, a hlan vek si lo
deuhin sawng hnih – a tlun, rawl suannak le a hnuai
meisa khawnṭhawltu tiin an ret. An thil tuah mi hi Japan
Ram sung hmun tampi ah an thehdarh ih, an
zuarkhawng nasa. Thla malte sungah *pawng-uu* 200,000
hnakih tam an tuah lohli ih, thla 4 sungah cun Japan
Ram sung insang tinah *pawng-uu* hmuh ding a um mai.

Japan Ram sung lawngah si loin Nitlaknak lam rampawl
khalin *pawng-uu* hmangih rawlsuan mi cu thaw an ti
cuang ih, kum reilote sungah Europe Ram hmun tampi

Thu Tin Phur Vol. I

ah *pawng-uu* hi thehdarh a si vivo. Ahleicein buh einak ram, Asia Ram sung hmuahhmuah deuthhaw ah a darhcak nasa. Kum 1965 ihsin *Fuji Electric* Kampani cun *Toshiba* Kampani-ih tuahdan maltete lasuak in (*Semi-conductor*) a tuah thawk ve. Kum 1980 kiangkap hrawng ihsi cun *microprocessor*-pawl hmangin *pawng-uu* phunphun tuah vivo a si ih, tu ah cun buh a hmin cun amahte phitaw mai dingin (*auto-off*) an tuah ih, a suan tuah ta-ih tlansan hlo men khal a pawl nawn lo.

Kum 1990 kiangkap ihsi khan China in a tuah ve ih, awltei a zuar ciamco ruangah China tuah mi in ram tampi a nehkhuh nasa. Kawlram khalah inn tin deuthaw ah hman a si ih, man awltete cuhin China tuah miin kan coka cio a luah tambik ti sehla a soal lo ding. A *that/lo (quality)*-thu ah cun Japan cu *tha* le daihrei bikih hmuh a si lai.

Fangfai ziangvek phun khal, sik le sa ziangvek khalah danglam cuang loih hman theih an si thlang. Cuitlunah, a tuldan vekih a sat/daih tuah thei dingin *digital control* tla tuah bet vivo a si ih, a cangkang sawt nasa. Mai insang ih hman ding lawng si loin mi tampi hrang suan theinak *pawng-uu* tumpipi khal an tuah bet vivo. Leitlun thiamnak *thangso* vivo in, *Microsoft* thawi hman theih, *pawng-uu* khal an um phahphah thlang. Tuihnu ah teh ziangvek *pawng-uu* suak leh lala ke maw! tiin coka lamih rawl suangtu nupawl cun an thlir nasa!

%%%

Thu Tin Phur Vol. I

Bung 24

SIZUNG A RAK DINSUAHDAN

1899 ih sak thawk mi Yangon Sizungpi

Sizung thu le a dinsuahdan hun rel zik tikah milai in kan biak, kan sakhaw ruahdan thawn a rak sihcihawkzia thinlung ah a lang lohli theu. Khuahlan laiah cun milai an damlo tikah an biak mi khawzing pathian thawi hnawihnihawin an ruat mai. Curuangah, an damlo tikah tidan a phunphun hmangin cui an pathian (*ramhuai*) hnenah thawinak hlanin an zingaw mai theu. Kan Laimi lakah cun ramhuai umnak ih an rak ruah mi, thingkung tumpipi, cirh le tlang (*Uikiu Tlang tivek*) lole, hmun pakhat khat ah thawinak an pe theu.

Hmun hrekkhat le hnam hrekkhat ah cun thawinak an va peknak ding hmun hleice (inn) an tuah ih, thawinak an hlan tinten cutawkah an umkhawm theu. A tul ah cun sunzan cutawk ah riakin, damnak an hngak theu. Ramhuai bawibik hnuaiyah ramhuai dinhmun niamdeuh, ramhuai sazama le ramhuai sibawipawl in mina cu sunzanin an tuamhlawm siawm tak a si. Hi ruahnak hi tui kan neih mi sizung umdan vek khi a si.

Thu Tin Phur Vol. I

Hlanlai Grikpawl cun an damlo tikah damtertu pathian an nei ih, a hmin cu *Asclepius* an ti ih, a umnak cu *Asclepieia* ti'n an ko. Cui damnak pathian umnak hmun *Asclepieia* cu Izip le Rom Ram karceh tiva kap ah an sak. Hi ram pahnih ih si damlo, tuahmawhaw le raldonak ih hriamhmapu pohpoh hi hmun ah an ret ih, hahdam zetin an cawlhter theu. Ramhuai *sibawipi* cu hmun fianhrial deuhah daiten a to ih, sii le mina tuamhlawmnak a phunphun, famkimten a ret thluh. Hivekih damnak an hawl le an tuamhlawmawk hi Bawi Jesui' suah hlan kum 291 (2300 BCE) hrawngah khan a si.

Grikpawl ih damnak hawlnak hmun an neih tikcu hrawngah Nisuahnak lam khalin mina tuamhlawmnak hi an rak nei ve nan, Grikpawl tidan thaw cun a bangaw lo deuh. Nisuahnak lam cun sizung dinsuahdan hi *Asoka Lal* thawn a sihcihaw. *Asoka* hi lal a hung si veten raldonak lamah a tha a tho thei zet ih, India Ram hmun dangdang ah tu le tu ral a do vivo. Raldonak ih si hriamhmapupawl tuamhlawmnak ding hmun a tulzia a hun thei mai. Cutikah raldonak hmun kipah hriamhmapu, mina tuamhlawmnak inn a sak vivo. Mina tuamhlawmtu ding khalah mithiam tampi a ret.

Asoka ih mina tuamhlawmnak cu Grikpawl vekin ramhuai lam si loin tui kan neih mi sizung vek phun a rak si ih, sizung umdan ding rak thawhna a si. *Asoka Lal* a thih hnu khalah cui mina tuamhlawmnak cu hman peh vivo a si. CE 400 ah khan Budhist lam calai zingzawi dingin China puithiam pakhat, Fahi Yan cu ke rori-in India tiang a feh. Cui a fehnak ih a hmuhtawn mipawl cu ca in a ngankhum ih, tuini tiang siar theih dingin a um lai.

Thu Tin Phur Vol. I

Cui a ca sungah cun India lawng si loin Sri Lanka tiang a thleng ih, a hmuh mi hriamhmapu, damlo menmen, nu le pa nei lo, nuhmei le cawmtu nei lo pitar, putarpawl tuamhlawmnak a rak um thu tla a ngan tel. Cui hmunpawl ah cun man loin an rak tuamhlawm ih, an dam veten mai inn ciar ah an tlungsal theu. Sii le vai lawng si loin ei le in lam khal man lo rori-ih a cawm hai thu fiangten a ngan cih. Curuangah, tuini ih kan hmuh mi sizung hi Asoka Lal in a taw a rak thawh titluk a si. Sri Lanka ih um *Mahinthale Hospital* building ropi le hlunbik cu tu khalah hmuh ding a um lai.

Grikpawl ih rak thawh mi, Nitlaknak lam sizung umdan cu kum 500 lenglo a liam hnuah cun tui kan hmuh le hman mi sizung pianhmang ih thleng a rung si vivo. Tuihlan kum 1700 (CE 320) ah khan Rom lal Constantine cun a tlunih kan rel mi, damtertu pathian dangdang umih an ruah mi cu thiatbalin, Khristian sakhaw biaknak parah thumawin, sizung din dingin an rak zuam ciamco.

Constantine san a liam hnuah Khristianpawl ih din mi, *foundation* a rung um ih, cu mi cun sizung hi an run din thawk. Cuticun CE 270 hrawngah cun Europe Ram sungah Khristianpawl ih din mi sizung hmuh ding a um thlang. Cui sizung ih danglamnak pakhat cu *pharnat* neipawl khal an tuamhlawm; asinan, an umnak ding hmun hleice an tuahsak. Cui ruahnak cu lasawng vivoin, sizung pakhat ah mina menmen tuamhlawmnak, mi-ahnak (*operation*) le nauhakpawl umnak tiin pindan dangdang tuah a rung si vivo.

Thu Tin Phur Vol. I

Kum zabi 11-nak hrawngih Khristian le Muslim doawknak (*Crusade*) laiah khan Nitlknak lam ram ah cun sizung tam nawn din a si. Kum 1099 ah mina 200 um theinak St. John Hospital cu an run din. Asinan, hi sizung hi mitlam harsatnak nei vial lawng tuamhlawm an si ruangah leitlunih *mit sizung* hmaisabik tiih theih a si. Kawlram sung khalah Bristish-pawl in 1899 kum ah khan ihkhun 342 tlem sizung an sak ih, Mirang kutsuak sizung hmaisabik, sawng thum innpi cu 1905 May 6 ah awn a si. Tuini tiangin cui sizungpi cu hman a si lai, an sak thawh ihsi siar cun kum 2020 ah a kum 121 kimnak a si thlang. Hi sizung hmaisabik hin sizung dangdang a hring suak vivo ih, Kawlram sung hmun tin ah acozah sizung le bulpak sizung tampi an rung ding vivo.

Victoria Hospital, Yangon

Asia Royal Hospital, Yangon

Thu Tin Phur Vol. I

Bung 25

TLANGLENG

TLANGLENG ra suahtan kan rel asile, a tawinak cun *rangleng* ihsi ra suak a si. Khuahlan mipawl cun thilri phurh suksonak ah rangleng hi hman a remcang bik tiin rangleng an rak hmang nasa. Kum tawkfang zet an hman hnuah rang pakhat lawng in leng pakhat lawng hnuk loin leng dangdang pehzawm a tha ding an ti ih, an hun pehzawm. Leng dangdang an peh tam le a sau ih, malte an peh le a tawi thung.

Cuti an hun hman tikah harsatnak pakhat an tawng, ziang a si tile, cutiuh leng dangdang a hnuh tikah an ke a rualaw thei nawn lo ih, an bah phahphah. Cutikah, tidan tha pakhat an hmuhsuah phah mi cu an lengke zawh ding mi, zinte tuahsak sehla, cuticun tlu loin, dingten an feh thei ding ti a si. Cutiin rangleng fehnak ding, lengke zawh ding an tuah vivo. Cui rangleng ke fehnak an tuah mi cu Mirang tawng cun *Wagonway* (*lengke zin*) an ti ih, cucu tuisan ih tlangleng lamzin tuahnak ding hmaithitu ih ruah a si.

Thu Tin Phur Vol. I

Wagonway an hman hmaisabik cu 600 BCE hrawngah khan a si ih, peng nga tluk sau zin cu Grik le Carthage Rampawl ah hmuh an si. Cucu leitlun ih *wagonway* lamzin hmuh hmaisabik an si ih, *Diolkos Wagonway* tia hmin an sak, a sullam cu “rangleng zin” (Kawl-*min zaṭha*) tinak a si. Hivek lamzin hi CE kum zabi 1-nak tiang Grik Ram le Rom Ramuk sungah an hmang. Germany Ram thung ah cun 1550 tiang an hmang lai.

Minung thiamnak a sosan vivo tikah tidan dangdang an hawlsuak vivo. Leilung laikhuar loin, lei parah zanthing tluan, letmah 2/3 a phirin an ret vivo ih, rangleng cun cucu a zawh vivo. Cuvek lamzin cu *tramway* tiin an ko. Zanthing an hman mi cu khua a reideuh tikah a rawprai in a siat thei ruangah, zanthing si loin thirtluan hman a ṭhasawn ding tiin an thleng. Cutiin thirtluan parih rangleng a feh hmaisabik cu kum 1771 ah a si.

Kum 1789 ah khan England mi William Jesep kha rangleng le tlangleng zin tuahnak ih mi thupi zet pakhat a si. Anih cun rangleng ke cu zanthing parah si loin thlirtluan parah si seh tiih ruat hmaisabiktu a si. A khawruahnak hi tuini tiangih tlangleng fehnak lamzin ih an run hman ringring mi a si. Asinan, culai ah cun *tlangleng* si loin *rangleng* an hmang lai thotho.

Khua a rei hlanah England Ram, Scotland mi James Watt (1736-1819) cun tappar ih toh mi, ketli sungih tisa so erh-o a hmuh mi ihsin tisakhu cahnak hmang khawl (*steam engine*) pakhat a hun tuahsuak tariai. Cuvek *engine* hmangin tlangleng khal tuah a theih ding ti ruahnak an hun suaipi vivo. Leng dirtu rangpawl cu umawl thlang dingin khawruat thiam zet pakhat,

Thu Tin Phur Vol. I

England mi thotho Richard Trevithick (1771-1833) cun *steam engine* hmang tlangleng a hun tuahsuak ngaingai. Kum 1804 January 22 cu tlangleng/rangleng thuanthu ih hmingsintlak ni thupi zet a si; ziangah tile, Richard ih tuah mi tlangleng cu thir ton 10, minung 70 le tuai dang 5 hnukih a fehsuah hmaisabik ni a si. Tlangleng cu England Ram ih khua pali ah fehkual in, nahzi 2 sung an mawng.

Kum 1825 ah England mi thotho, *engineer* hminthang George Stevenson ih tuah mi tlangleng cu Scotland Tlangleng Kampani cun eihawlnak tlak, minung to mi tlangleng cu hlawhtling zet in a tuahsuak. A hmaisabik ih a phurh zat minung cu 450 a si ih, nahzi pakhat ah peng 9 tluk an mawng. George Stevenson cu *tuisan tlangleng lam Papi bik a si* tiih hmingsin a si. Curuangah, ram tampi ah tlangleng cawlnak (*rail station*) tampi ah George Stevenson ih zuk (*lim*) hi an tar vivo.

Kum 1825 ihsin reilote sungah minung phur tlangleng hi leitlun hmun tin, ram tin ah a darhzai vivo mai. Hi kum ihsi siar in a kum 52-nak, 1877 May 1 ah khan peng 161 sau, Yangon le Pyay karlak tlangleng zin an tuah ih, awn cih a si. Hi zin hi Kawlram sungih tlangleng zin hmaisabik a si. Culaiah cun tlangleng a feh tinten *engineer* pakhat in a thlun tengteng. Tlangleng hmailam ah tidai thunnak an tuah ih, cui tidai cu a liam le tuah a tul tinak a si ih, *engineer* cun a tuah cih theu ti a si.

Mirang kut sungih Kawlram a thlen tikah ram sung hmun tin ah thilri le milai phurh suksonak ah tiin Tlangleng zin tampi a tuah bet vivo. Ralpi Vawi II-nak thlen hlante, 1940 hrawngah khan peng 2,677 hla lamzin a tuah. Mandalay le Lashio lak tlangleng lamzin

Thu Tin Phur Vol. I

parih Goteik Lilawn (*Goteik Viaduct*) cu leitlun huap khalih hminthang, peng 2,260 sau a si ih, 1913 ah awn a si. Ralpi Vawi II-nak khan a siatsuah ih, 1952 ah tuahtatsal a si.

Ram sung lawngah si loin ram leng thawi pehtlaihawknak dingah 1942 June 22 ah khan Japan-pawl in Kawlram, Thanbyuzayat Khua ihsin Thailand Ram, Bangkok tiang tlangleng zin an laiswak. Cui zin an tuaht laih an tumtah bik mi cu Kawlram sungih um Japan ralkappawl mamawh awlaitei an phurh sukso theinak dingah a si. Hi tlangleng zin tuahnak ah mi 240,000 in thi le thau suahin an tuan ih, mi 106,000 hrawngin an thihpi ti a si. Curuangah, hi tlangleng lamzin hi “Minung Dawkthattu Tlangleng Zin” tiah hmin an sak hngehge.

Tuisan ah cun tlangleng hi tisakhu (*steam engine*) khal hmang nawn loin cuhna ih cangkang, *diesel* le *electric* tha hmangin an tuaht. Tlangleng hrekkhat cu an cah tuk ruangah *cerekmu* tlangleng tivek tiangin hmin an sak phah. Mi tampi in, ram tampi ah thil dang hnakin tlangleng ih khualtlawn hi nuam an ti in, an duh sawn theu. A san dangdang lakah tlangleng hi a man a awldeuh vivo, a cah le a cak tho si, khua le ram cawn vivo phah a theih (vanzam cun khuaram cawn phah a theih lo) ih, duhduh ih tlanlen a theih (mawtaw sungah cun cuvek a theih lo) ruang khalah a si thei.

Kan ram tlangleng lawngte hitihi a si hrih lai ih, tlangleng le zin tuahtat a si hnu lawngah mipi a hip ding ti zum a um. Kum 2012 ah India-mi rualpipawl thawn Yangon ihsin Mandalay panin, tlangleng in kan feh ih, tlangleng that lo thawn, a tlangleng can dik lo

Thu Tin Phur Vol. I

thawn, it lo sing lo deuhthaw in Mandalay kan thleng fangfang. Rualpipawl cun, “Lal, tuihnu ah cun tlangleng thaw cun Mandalay in fehpi nawn hlah maw! Nuam zetih Mandalay thlenter in duhsak ruangah *special room* rori ah in ret nan, a har tuk, zanvar kan tlangleng a bah (*accident*) zik hmang ti thinlung kan nei ih, a har tuk,” tiah in ti. Vawi khat toih zawngsangnak tlak “tlan zulzo mai tlangleng” ziangtikah nei ve kung maw!

Santhar Tlangleng phun dangdang

%%%

Bung 26

THREE DIMENSION

Tuihlanih kan rak hmuh dah tuk lo, thil thar tete lakah zuknung zohnakih hman mi thil thar pakhat cu 3D ti mi, sir thum nei hmuhdan, *Three-Dimension* hi a tel ban ko ding. Tulai ah ca siseh, *journal* siseh, sir thum zoh *video* dangdang (3D DVD, 3D EVD) tivek hmuh ding a tam zet thlang.

Tufang tla ah cun 5D tiang hman a um zo ti a si. TV/Video zohnak lawng si loin inn ceimawinak le thil dangdang khalah 3D hin hmun a luah kau nasazet thlang. Zosaw rak tuah hmaisabik ih, ziangvekin ha a thanso vivo ti hi thinlung ah a um lo thei lo. Kan theih hmaisabik 3D thu hi kan zoh hnik pei.

Hi 3D thuhla kan simfiang hlanah hiti'n tuah hnik aw. Na mehtawk pahnih cu zungpi baw pathum hrawng hla-aw in zawnten ret aw. Cule na vawrhlan mit in na vawrhlan kutzung, na kehlam mit in na kehlam kutzung cu rei nawn zoh aw. Na zoh reideuh cun kutzung pahnih cu zawnaw nawn loin a hmaideuh ih um le a dungdeuh ih um tiin an lang ding. Thungaitei' tiah cun kutzung

Thu Tin Phur Vol. I

pahnih cu hmai khal feh lo, dungkhal sip lo an si. Hitihih a cannak hi kan mit ih in bumnak ruangah a si.

Kan mit pahnih cu pakhat le pakhat *centimeter* 6 (2.5 zungpi bawk) hrawng a hla-aw. Mit pahnih in thil pakhat lawng rei nawn zoh ringring ahcun thluak in zianghman buainak um loin a zoh thei. Asinan, vawrhlam mit in pakhat, kehlam mit in pakhat a zoh asile khui mi sawn thupi-ih ret ding ti thei nawn loin a hmai ih um le a dungih um tiin an thlengaw thluh. Cutikah cui thilpawl cu pawr zet vekin an ra lang ding. Cui thil ih a san lam, a kauh lam lawng si loin a thuklam khal theihtheinak vekah a ra cang. Cutivekih a san lam, a kauh lam le a thuk lampawl cu hmuhdan pathum (*three dimension*) ih hmuh theih a si ruangah cucu **3D** ti ih kawh a si.

Cun *3D film*-pawl an zuk tikah *camera* pahnih an hmanng theu. *Camera* pahnih cu pakhat le pakhat malte hla-aw in an ret ih, thil pakhat lawng an zuk. Cuti an zuk thehah ra suak mi zukpawl cu pakhat lawng vekih cang dingin zuknung lam thiamnak thawn an kawmawakter. Cui zuknung zohtu in zuknung an zoh tikah mitkharh thawn zoh a tul.

Mitkharh khalah mitkharh menmen a si lo, mitkharh khat lamah zuknungpawl cu a rin senih feh dingin an tuah. Curuangah, zuknung rawng cu a sendeuhin a lang. A dang khatlam ah hringdeuhin an lang lala. Cui rawng pahnih zohtlang tikah khui mi sawn zoh ding ti thei nawn loin a hmailam ta le a dunglam ta an ra lang thluh.

Cuti'n 3D hi tu lawngah kan ram ah a lar in a hmin a thang nan hi mi an hman thiamnak cu kum zakhat lai a si zo. Myanmar, Yangon ah 1950 kiangkap hrawngah

Thu Tin Phur Vol. I

3D hman mi *videopawl* an rak piah zo. Cui *video* zohtupawl cun 3D mitkharhpawl kharhin an zoh. Hi 3D zuknungpawl suah pekah cu *stereograph* ti'n an rak ko ih, cui zuknungpawl zuknak cet cu *stereoscope* ti'n an ko thung. Cui thiamnakpawl cu a hmailamih kan sim zo vekin zuk pakhat cu *camera* pahnih ih zukin, pakhat ih kawm lehsal an si. Cui thiamnakpawl cu mipi hnenih thehdarhtu cu Mirangmi *physic* lam thiam Sir Charles Wheatstone a si ih, kum 1832 ah a thehdarh thawk.

Cuisin Europe le Saklam America-pawl ah *stereoscope* cu a lar vivo. TV le radio-pawl an suah hlanah cui *stereoscope*-pawl cu an hlimnak a rak si. Kum 1930 ah American thil thar lam tuah thiam William Gravar le sumpai tawlrel thiam zet, Haroll Grave tei pahnih in ken theih mi *stereoscope*-pawl an tuah. Cu mi cu tulai ih TV *games* lehnak ih hman mi *remote* thawn an bangaw. Zuknungpawl cu TV tul loin awlaiten zoh a theih. Cui thil cu *View Master* ti'n an ko.

Cun, 3D thiamnak ah mepian rawng (*blue*) cu 1891 ah French-pawl in an hmang thawk. Frenchmi thil thiam zet Louis Horron in a sen le a hringpawl bun asile 3D a ra suah thu a rellang. Cun 1903 ah France ih zuknung *company*-pawl in 3D zuknungpawl an zuk thawk. Kum 1920 ah cui zuknungpawl cu America New York Khawpi le khawpi dangpawl ah an suah thei. Kum 1975 le 1982 pawl ah *Viking* ti mi van fehnak vanzam cun Mars ih zuk cu tamzetin a zuksak. Rawng phunkim 3D zuknung lawngte cu American thil thar tuahtu Harvard Lann in a tuahsuak. Kum 1939 ih New York ih leitlun zuknung hmuhsuahnak puaipi ah a hmaisabik rawng nei 3D zuknungpawl an piah. Cun 1952-1955 sungah 3D zuknung 110 lenglo an piah. Kum 1950 kiangkap cu 3D

Thu Tin Phur Vol. I

pawl an hminthan laitak a si. 3D thiamnak cu *cartoon* suainak, cabupawl suahnak, zukpawl le phun dangdang tuahnakpawl ah an hmang.

Santhar 3D thiamnak a phunphun ih pabik tiih pawm mi cu Mirang *physic* thiam Dennis Gabor (1900-1979) a si. Amah cu 3D zuknungpawl zuknakah *camera* hman aiin *laser* cu pahnih ah thenin zukpawl an lang thei ti a hmusuak. Cuitlunah cui 3D-pawl cu ralkap lamih zuknakpawl ah simaw, leilungpi lenglam zuknak ah simaw, *X-ray*-pawl zuknak ah simaw, *ultrasound* zuhnakah simaw hman a theih thu a tarlang. A thiamnak cu 1960 kiangkap hrawngah a hmang taktak thei. Curuangah, Dennis Gabor cu 1971 hrangih *Nobel Prize* laksawng pek a si.

Computer-pawl an lar tikah cun 3D zukpawl cu *computer program software* ah an thun. Kum 1970 kiangkap ihsin *Hollywood* ah 3D thiamnakpawl an hmang zo. Asinan, *computer* 3D ih a hmaisabik zuk mi zuknungpawl cu 1982 ih zuk mi, *Star Trek: The Wrath of Khan and Tron* a si. Kum 1995 ih zuk mi *Toy Story* zuknung cu a hlawhtling zet mi 3D zuknung a si.

Tui kum zabi 21-nak ah cun 3D thiamnak cun innsaknak lamih *design* suainak le *game* lehnakpawl, zuknung, *video*, *DVD*, *EVD* pawl, tidai lamzinpawl ah kau zetin an hmang rero.

%%%

Thu Tin Phur Vol. I

Bung 27

REMOTE CONTROL

Casiartupawl in *FM Radio* kan ngai ðeu ko ding ti ka zum. Inn ah radio awngin *Cherry FM* cu ngai tum sehla inn ih a um mi radio cu *Cherry FM* a suahnak aw *mHz* thawn bangaw dingih rem a ðul. Phun dangin kan sim asile, *Cherry FM* umnak ih ðawn a ðul tinak a si.

Cherry FM ih suah mi awnnak le kanmai' radio ih kaih mi awnnak cu hmun khatteih an tawnawk tik canah *Cherry FM* ih aw cu kan theithei ding. Cu mi ih hram cu *Remote control* ti mi, hlaral ihsin *control* hramthawhnak an si.

Þhimnakah, *Bagan FM* ah thlengin ngai duh bang sehla, radio ih *mHz* cu *Bagan FM* ih suah mi awn thawn bangaw dingih ðawn a ðul. Culawngah *Bagan FM* ih aw cu theih a theih ding. TV, DVD pawl ih *remote control* parah a hmehnak ding tetepawl an um. A hrek hmehnakpawl cun mai zoh duhnak *channel* ah a kaiter ih, a hrekin a ðumtersal. A hrek hmehnakpawl in a aw a ringter ih, a hrekin a dimter. Cui hmehnak pakhat ciar

Thu Tin Phur Vol. I

cun a bangaw lo mi awnpawl an suah. Cui awnpawl cu a thawkih TV, DVD parih um mi hmehnakpawl in *channel* bangaw ah a canter. Aw a bangaw lo cun hna a ÷uan thei lo ding. Curuangah, *skynet control*-nak in DVD cu *control* a theih lo.

Remote control-pawl an suah pekah radio tha awnpawl an hmang nan netalam ah cun a famkimsawn mi *infrasound*-pawl an run hmang. Cui awnpawl in cetpawl ih hna÷uannak cu a cakter. Zin sirih ret mi LED ih thuthannakpawl cu nan hmu ÷heu ko ding ti ka zum. Cui thuthannak *signboard*-pawl cu awng dingin mi pakhat in kai thul, ÷um thulin, a tuah rero asile a remcang thei lo ding. Asinan, *remote control*-pawl an suah thlang ruangah a rak remcang nasa.

Remote control thiamnak cu neta lamah cet awnnak men le phihnak men lawngah si nawn loin mawngtu nei lo vanzampawl, hlapi kahnak *rocket*-pawl, mawngtu nei lo maw÷awpawl tiangin malteten a ÷hangso vivo ih, a hlawhtling vivo. Thlapi par feh leilung leng vanzampawl khalah minung tel loin hlaral ih *control* thei ding tiangin a ra ÷hangso zo.

Hlaral ih *control* thiamnak a ra suahnak cu vawi leh khat ih ra suak a si ce lo. Kum reipi sung can an la ve. Kum 1865 ah James Clerk Maxwell ti mi thilthiam pa in leilungpi cu *electric* awnpawl thawn a um ti thu a phawhrlang. Cui *electric* awn tahnak cu Heinrich Hertz ti mi mithiam pa in kanan (*maths*) lamin a ÷uatsuak. Amah sunlawihnak ah awn tawi tahnak cu *Hz* ti'n an kawhnak san a si.

Cui thilthiam pahnih cun awnpawl ih a hramthawhnak-pawl an phawrhsuak ÷heh hnuah Marconi timi mino te

Thu Tin Phur Vol. I

pakhat in awnpawl cu pehawterin, kai thei dingin a zuam. Kum 16 lawng a si lai mi Marconi cun Maxwell le Hertz ih hmuhsuah mipawl cu thumawknak ah hmangin kum li sung lai hna a tuan rero. Kum 1894 December 12 zan ah Marconi in a ihnak pindan sungih *radio* awnterin, a nui' ihnak khan sungih minung kawhnak darkhing cu a awnter. Cui canah cun amah cu kum 20 lawng a si lai.

Marconi ih hmuhsuah mi cu zianghman si lemlo a bang vek nan, netalam ih hridai tel lo thirhri, radio awnpawl le awsuahnak hnatuannakpawl, *remote control* tiih kawh mipawl tuahnak ding hrangih karbak pawimawh zet pakhat a rak si. Kum 1903 ah Leonardo Quevado timi mithiam pakhat in hlaral ih *control*-nak pakhat cu a tuahsuak. Cui hlaral ih *control*-nak cu *telekino* ti'n a ko.

Quevado cun 1906 ah siangpahrang le mipi hmaiah mawtaw pakhat cu amai' hlaral ih *control*-nak in a mawng hmuh hai. Netalamah amai' tisung feh lawngpi, *torpedo*-pawl khal cu amai' *control*-nakin mawn thei a tum nan bawmnak sumpai' a neih lo ruangah a tuah thei nawn lo. Asinan, a Vawi Hnihnak Leitlun Ralpi laiah cui thiamnakpawl cu kau zetin a ra karhzai thlang.

Tulai sanih TV ih hman mi *remote control* lawngte kum 1950 ah *Zenith Radio Corporation* in an suah thawk. Asinan, cui *remote control* cu TV thawn *wire* hripawl peh cawpih hman a si. Kum 1956 lawngah Robert Adler in tui kan hman rero mi, hridai nei lo *remote control* a tuahsuak ih, tuihlan hnakin a awlsam sinsin. *Remote control* hi thil pipa le thupi tuk lo vek a bang nan, a hnatuan theidan hi cu a mak lawlaw si ko.

%%%

Thu Tin Phur Vol. I

Bung 28

VANZAM SUNG UMTUDAN

Khualtlawnnak leiram: Kan Pathian thu (*Baibal*) sungah leitlun cu kan “Khualtlawnnak Ram a si” a ti vekin khual kan tlawng nasa ti-uh law! Ke, thlirleng, *motor-cycle*, mawṭaw, vanzam le lawng in kan tlawng tambik. Cupawl hmuahhmuah lakih a cakbik cu vanzam a si kan ti cio ko ding. Asinan, a himbik teh ziangha a si ti lamah ruahdan a bangaw lo.

Pathian hnaṭuantu rinsantlak zet pakhat (an nupa in an thi zo) nupi in, “Kei cu, vanzam to cu ka ṭih tuk, cangsual pang um sehla a rapthlak tuk,” tiah a ti. An pa cun, “Ka zum hnakin na ral a va ṭha ve, mawṭaw in *accident* tawng bangaw la, na tuahmawhaw ding, na kutke maw an kiak ding ih, mi banglo hmanah na cang thei; kum reipi na dam bet lai ding ih, a buaithlak tuk ding. Cangsual fingfing ah vanzam ih cangsual cu “a hlihaw vurvo lawlaw sisi” tiah an ti-aw dah.

Thu Tin Phur Vol. I

Keimah rori khal ka to mi vanzam a cang dutdo cun ka thla a ring theu. Kum 2016 ah Philippines ram sung tikulh pakhat Mindanao airport ihsin Manila panin kan zuang. Kan zuan that vanglaih hmakhatte ah kan vanzam cu a tlakin a tla zurzo ih, *passanger*-pawl authawm cu a ring nawn. Mai tokham ciar kan pawk, fehnak zin ih tlu man khal an um. Reilote sung ngaingai a si nan, a vung tan cutcinak cu thukzet vekin ka thei. Cuticun cangsual bet nawn loin amahte a tang cutci mai ih, a feh kelten a fehsal.

Hivek ruangah *pilot* rak tuan dah, bansan zo hnenah vanzam sung umdan le hmakhattei a tlak thutthidan tla, thli sahpi a tawn canah teh tih a nung maw tivekin ka sut ciamco. Thu tampi i sim ih, cuihnu cun ka thlarin a reh rori, manhla ka ti nasa.

Ni tin leitlun huapah vanzam 120,000 tluk an zuangsuak ih, a zuangsuak zat ngaihtuah in, an cangsual mal nasa. Khualtlawnnak ih kan hman mipawl hmuahhmuah lakah vanzam cangsual a malbik ti a si. Vanzam hi ziangvekih tuah a si ih, thinphannak thlen theitupawl teh ziangziang an si, thinphan ding a si ngaingai maw ti hi bung sungah tawiteten kan tarlang ding.

Vate le vanzam: Vanzam zuan laiah vate thawi an pahawk thu theih a si theu. Cutikah vatepawl hi an van a duaisawn theu. Hminsinnak vek asile, vate le vanzam an pahawk tikah 5% hrawng lawng hi vanzam hrangih pawl a si; ziangahatile, vanzam *engine* hi cutivek menih siat mai thei dingih tuah a si lo. Vate kg 3.5 thaw hmanin pahaw pang hai sehla, a siat phah lo. Vate in vanzam a pah ruangah sangka thli le ruah a lut thei ti cu thil thleng dah tuk lo mi a si. Vanzam thlalang hi thlisia le ruahpi

Thu Tin Phur Vol. I

tak zet tuar thei dingin *luminated accronic* tuah thum ih tuah a si. Buaithlak zet thil pakhat cu vate thawi pahaw pang lo dingin vanzam zuan hlanah thaten an zoh ciamciam ta theu. Cu mi hrangah vanzam kampani cun *airport* tin ah sumpai tampi cemin vatepawl dawisuahnak ding an tuah vivo. Tulai ah cun *Bird X Airport Bird Control System* hmangin simaw, vate huatzawng thawmvang ring emem simaw, asilole, thil rimsia pakhat khat hmangin simaw, airport ih vatepawl an dawitlan thluh theu.

Tonak: Mawṭaw ah cun a mawngtui dung zawn ciah hi tonak ṭhabik ti a si nan, vanzam ah cun a neta lam tonak khi a ṭha in, a himbik ti a si. An zingzawinak vek asile vanzam tonak ih ṭih a nunbik hmun cu a lai hrawng khi a si. A hmailam cu malten a ziaum deuh sawn. Hihi vanzam cangsualpawl an hmingsinnak ihsin a dunglam tonak a himbik thu an hmuhsuah mi a si.

Pilot itthat: Vanzam a zuan sung hmuahhmuah ah khin vanzam mawngtu (*pilot*) cu meng keuki ringring dingah na ruat mawsi! A si lamlam lo, thuhla an lakkhawmnak (*poll*) ihsin pilot a hrek hnakih tam hi van boruak ah an itthat theu. Pilot itthat 56% lakah 29% cu an hung ṭhangfim tikah anmah bawmtu (*co-pilot*) khal an rak itthat ve an ti. Asinan, hihi dan pahbalnak a si lem lo, ziangahatile vanzam sungah hin mahte amahte mawngaw thei (*auto-pilot*) a um thluh ti a si.

Zun-pawng tlan mi: Mi tampi theih duh zet pakhat cu vanzam ihsi kan hlawn mi, kan zun le ek hi khuiah an feh, van boruak ah an zamhlo thluh maw, an khawl? an ti theu. Tlun vansang ih zuan sung hmuahhmuah ih hlawn mi zun-ek hmuahhmuah cu a khawlnak a dangten

Thu Tin Phur Vol. I

an tuah ih, airport ih a tum veten cu mi thiartu ding mawtaw (*truck*) in a ra phur ih, a hlawn theu.

Cawlhahdamnak hmun (*the secret bedroom*): Vanzam sung hnatuantupawl hi bangzetih hna tuan rerotu an um laiah a hrek cu an rak cawlhahdam theu. Cupawl cu khuitawkah an um, lole, ihnak hmun remcang teh a um maw? Um e, vanzam sungah pindan, *first class*-pawl tonak tlunah, malte dawnsang deuh hung kai tul, pindan nuam emem a um ih, cutawkah cun an cawl hahdam theu.

Ziangruangah lekthik a mit theu (*light-off*): Vanzam a suah zikzawng le a tum zikzawngah lektik eng an mih (*light-off*) theu hi ziangruangah a si pei? Hihi thil dang a si lo, kan himnak dingah a si. Kan mit hin khawthim lak khalih thil a hmuh lohli theinak dingah minit 10-30 tluk thimter hmaisak a tul ti a si. *Passanger*-pawl in khawthim lakih thil an hmuh lohli theinak dingah a si.

Thimnakah, a san dangdang ruangah vanzam cu tum thutthi tulnak (*emergency landing*) a um pang khal le, zamrang zetin suahnak ding sangka na hmu thei lohli mai ding. A sullam cu lekthik a rak van ringring hnak cun a thim lawk ruangah na mit a van phah ding tinak a si.

Pilot le biang hmul: *Pilot* lakah biang hmul hmuamhmi na hmu dah maw? Na hmu tuk lem lo ding, ziangahatile vanzam cu pi 25,000 hnakih sangih a zuan a tul tikah pilot-pawl cu kaa huhnak (*oxygen mask*) an hmang tengteng ding ti a si ih, cucu thli dang lut thei loih a pih cetcet a tul. Cutiin thli lut thei loih hupaw iam-i thei ding cun an taksa le *mask* karlakah dawnkhamtu pakhat hman a um lo a tul. An biang hmul an zuah sau ahcun a

Thu Tin Phur Vol. I

pit iam-i thei lo ding ruangah, fai vengveng ih an meh thluhnak a si.

Vanzam le tek tla: Tek tla hi ñih a nung nasa ti kan thei cio, a duhnak hmun pohpoh ah a tla mai ih, a tlaknak hmun le minung cu nasa zetin a siatsuah ðheu. Van boruak sinsin ah cun ñihnung zet ding a bang. Vanzam hi tek in a tlak dah maw aw! Mithiampawl ih an hmindsindan vek asile, kum 1967 ih tek tla (*vanzam a tlak*) kha a netabik a si. Tulai ah cun cettiamnak (*technology*) a sang sinsin ih, tek in vanzam hi a hmailam ah simaw, a thlazim lamah simaw, rak tlak pang khal sehla, vanzam mei lamah a liamsal ðheu. Vanzam sung hi tek in pahtlang thei lo dingih tuah a si. Cuitlunah, vanzam ah hin tek donak ding ret an si thluh.

Buai vutvo (*Turbulence*): Vanzam topawl ih ñihbik mi cu vanzam a feh laiih buai ciamco ding hi a si. Vanzam a buai hnuhnu cun vanzam a thingaw hlukhlo ih, tonak tlun ih thil ret mipawl an tla cupco, mei a eng zukzo ih, vanzam cu dinhmun ðha lo lam a pan tinak tluk a si. Mipi authawm le rak celcel in a thlun lohli mai.

Asinan, pilot-pawl ih simdan vek asile, buainak pipa ngaingai lo cu ñih ding a rak si tuk lo, cuvek dinhmun khal pahtlang thei dingih tuah a si. Kan tawnteh tampi hi cu buainak tenaudeuh hlir an si. Cuitlunah, hivek thlisia le vanzam hnaihnawktu umnak deuh hi cu an thei cia ih, a cangthei tawkin an hrial ðheu. Na thinphang duh hlah, na taikhap kha ðhaten khap awla, hnangamten to men aw; reilote sungah a reh leh mai ding.

Pilot-pawl ei-in: *Pilot* le anmah bawmtu (*co-pilot-pawl*) hin ðuanvo danglam an neih veve vekin an ei-in khal an bangaw lo. Hihi thleidanawknak lam si loin

Thu Tin Phur Vol. I

ralrin ruangah a sisawn. Kum 1984 ah khan London ih si New York pan, *Concord Aircraft* ih tuantu le *passanger* mi 120 cu an ei-in ruangah an sung a dawk ciamco. An ei-in mi a rak bangaw thluh a si hmang. Cuisi thawkin *pilot* le *co-pilot*-pawl cu ei-in bangaw lo pek an si thlang.

Bawnthur tisawr (tomoto juice): *German Airline Lufthansa* ih a hliakhlainak vek asile bawmthur tisawr hi vansang boruak ah cun a thaw-in, a tha hleice cuang an ti. Hihi *scientist*-pawl khalin a tha an ti mi, harhdamnak hrang khalin tha tiih an hmuhsuah mi a si tlunah, vanzam sungah cun a thaw cuang an ti fawn.

Oxygen Mask: Vanzam sung luh tawkfang cun vanzam sungih umtudan ding in khihhmuh mai theu. Cupawl lakah a tul canih thluah ding *oxygen* thli bawm a tel theu. Asinan, thli ratnak ding *pipe* cu kan hmu dah lem lo, a san cu hi thli (*oxygen*) hi *sodium chlorate le iron oxide chemical reaction* ih si tuahaw a si. Hi *oxygen mask* kan thluah veten a ratnak hmunpi pakhat ihsin a thluahaw lohli mai. A tlangpithuin *oxygen* hin minit 15 sung hrawng a daih ih, cu mi sungah *pilot* cun vanzam cu boruak him le tha lamah a rak mawng man theu ti a si.

Tohkham rawng (blue seat): Vanzam tothang na si ahcun a sung tohkham lakah rawng (*colour*) a pawl lam na hmu theu ko ding. Hihi lar duh lo ruangih hman mi rawng a si lo, *airline* kampanipawl hin vanzam totupawl nuam le hahdam zetih an um theinak dingih an zuam mi a si. Rawng pawl (*blue colour*) hin hahdamnak thlen theitu dat (*chemical*) a pesuak thei ih, cu mi cun thinlung hahdamnak a thlen ih, vanzam to sung hmuahhmuah

Thu Tin Phur Vol. I

thinuamten kan um phah thei. Thinlung lam zirthiampawl (*psychologist*) cun kan lungphu le kan thaw khal muangcang zetin a umter thei an ti. A tawinakih kan sim asile, vanzam sungah ihhmuh thawtei na itthat thei asile, na tonak le a kiangkap ih rawng pawl (*blue colour*) an um ruangah a si kan ti thei.

Sangkate bial pempi: Vanzan sangkatepawl hi kil li neiin tuah loin, a bial lengliih tuah an si. Ziangruangah ti na ruat dah maw? Tuihlan ah cun kil li nei an rak hmang theu nan, cu mi ruangah vanzam pahnih in an tlakphah an ti. Curuangah, hitiuh a bial an hmanna a si. Vanzam cu cak zetih a zuan tikah kil li nei sangkate an si ahcun a kil tinte kha *pressure* umnak thabik ah an cang ih, buainak suah theinak bik a si. A bial an hman hnu cun cuvek cu a um thei nawn lo ih, a remcang bik tiuh an hman lantanak a si.

Hmun bawrhhlawhbik: Vanzam sungah hin khuitawk hmun ha bawrhhlawhbik dingih na zum? Zingzawitupawl in airport 26 ah fehin le vanzam tampi dinhmun ihsi an zirsuah mi cu “rawlei cabuai fate” hi vanzam sungah hmun bawrhhlawhbik a si an ti. Ekinn lam hnakin cui cabuai fate ah natnak hrik a tambik an ti. Cu mi sangtu cu thli luhnak dingih tuah mi, *ventilation kua* a si ih, a pathumnak cu ekinn le taikhap hri (*seat belt*) an si thung.

Vanzam ke (tires) tang emem: Vanzam khitiatia vansang rorih a zuang pungpo khi a mak kan ti cio ko ding. Cuvekih mak pakhat cu vanzam ke fate zet khi a si. Vanzam tum ruahin a ke cu tum nawn ding a bang nan, a tum lo nasa. A ke fate in khitluk vanzam tum, thilri tam le minung khizat phurtu cu *airport* ah a tumpi

Thu Tin Phur Vol. I

diaido mai. A ke pakhatte hi kg 40,000 tlukih rit a si ih, *pfi* ti mi tahnak pakhat cun mawṭaw ih kan hman tambik cu 30-40 tluk an si deuh ih, vanzam ke cu *pfi* 200 lenglo a si thung. Tidai khawlaw loih hlawnaw zutzo dingin le, *break* khalin hna a ṭuan theinak dingah hngetkhoh zetih tuah mi an si, an fate tiih hmuhsuam ding an si lo.

Engine siat: *Movie* kan zoh canah *engine* a siat ruangah vanzam a tlak ṭheu thu kan hmu ṭheu. Hihi zohnuam ding zawngih ti hrim mi a si ti rak thei mai aw. Ziangah tile, a san dangdang ruangah *engine* pakhat khat rak siat pang hmansehla, vanzam hi *engine* pakhat lawng hmang khalin a zuang thei thotho ih, airport naibik ah a ṭum man thotho ding.

“Asile, Tipithuanthum parih a zuan laiah *engine* siat pang sehla” kan ti men thei. Asinan, pilot-pawl ih reldan vek asile “Leitlun ah hin vanzam ṭum theilonak ding hmun pakhat hman a um lo” an ti cuteh! A sullam cu vanzampawl hin pawimawh tukih ṭum lohlinak (*emergency landing*) ding hmun an nei thluh ti a si. Cutawk pannak ding zin khal an nei thluh ti a si bet lai.

Vanzam khu: Tlun vansang kan zohih vanzam khu kan ti mi, a varih rin-aw riangriang a um ṭheu. Hihi vanzam sung ih si suak a si maw, ziangtiih ra um a si ti kan thei maw? A umdan cu hitin a si. Vanzam in thli sa a suahter mi le van sangpi boruak dai emem an hun tawnawk ruangih ra cang mi a si. Thuthimnak ṭha zet pakhat cu - khawdai emem ah kan um ih, kan kaa ih kan thawtsuah mi cu a khu vuivo ti kan hmu mai ding. Hi khal hi kumkhua in a um ringring ve lo, van sangpi boruak ih ṭhumaw a si.

Thu Tin Phur Vol. I

Ralthuam: Vanzam sungah ralthuam dangdang ken sian a si lo ti cu zate theih a si. Tidai rori hman ken sian a si lo. Asinan, mi 19 hnakih tam to theinak vanzam pohpoh ah cun kangmei cakkhai a um canih hman ding, hreitlung, meikang thahnak le thil dang khal an ret tel cia.

Hiti kan ti tikah vanzam cu a cangsual (*accident*) dah lo tinak cu a si lo. Mi in an zum lopi'n an kapthla khal a si thei, vanzam mawngtui lamah tlaksamnak a um thei, lole, a *engine* lam le thil dangdangah fellowak a um thei; cupawl ruangah vanzam a tla-in, a cangsual thei ti lawngte hngilh lo sehla. Cu lo ahcun pawngpa ÷ihih ÷ih tuk ding khal a rak si lo. Pathian kilvennak le vanzam an tuah famkimdan zohin hnangamtei na to hiahhi theinak dingih thazang lo petu si hramseh!

Vanzam sungih hnangamtei to thei cu ziangtlukin
a nuam ding!

%%%

FACEBOOK HMANDAN ṬHA

Kan phunzai nasa thlang

Facebook thu ah hiti'n kan phunzai ruri thlang a si hi! Nupa hun totlang can, innleng mikhual neih can le mai sungkua hung tokhawm can khalah be-aw nawn lo le titinuum rel kerhko thiam lo ko in tuahtu pakhat cu *facebook* a si. Kan kiangih to ngaihsak le biak hnakin *fb* parih kan hmuh mi, kan theihban lo mi tiangin, an zuk le an thuhla zohin *fawn* kan bih ngernger ringring.

Mai kiangnai le biak ding mawi, lole, damlo hman be/veh cuang si loin kan theih ban lo mi pipi buaiiin *fawn* cu kan hum ringring si! Kan zoh rero miin kam khatte hman in be *fawn* lo, thuhla phunphun kan siar rero mi le a dik ngai maw, dik ngai lo ti khal zawi theihban si hlah. Ihmuh khawp dingin tuantei vung ih ding kosawh “it hrih hlah, a tuan lai, um hrih hnik” ti si

Thu Tin Phur Vol. I

awmtakin kan ihhmutnak khal in lakhlosak thluh; a thaizing ah tho thei lo ko in tuah lala.

Fawn hmuah kai ringring vek siin mina, damlo le harsatnak nei, kan biak ding mawi hmuah be cuang si lo, kan hrangih thathnemnak um lo, *fb* sung ta kan bih rero a si hi! Thawh lo theih a si si lo, luzing mengmeng le mahte aithawk vekin, mithmai zoh harin, ihhmuh khawp lo ti theih fahran in in tuah. Ekinn feh khalih a loih um thei nawn lo, nutling, patling rori ziangtiklai khalih mai *fawn* kai tengteng ringring, nu le pa (nupi-pasal) khal zan ih rualaw thei nawn lo ko in tuah. Ngan mi ca (*print media*) lam hmuah ngaihsak nawn lo, *fb* hin ziangvek thathnemnak lawmawm saw in pek? Ziangtizawngih kan hman le a tha ding, thathnemnak um thei ding zawngih hmandan teh a um kei maw? Hi bung sungah hin kan zirkhawm ding.

Tuihlan deuh le tulai

Ralkap cozah sanlai 2009 ah khan kan rualpi pakhat in *fawn* a lei ih, Ks. 3,500,000 a pek cu ka mang ringring lai. Mizaran hrangah cun “Van ih rah vek” tlukin a man a rak khung. Keimah rori khalin zung lam hnaṭuannak cemin Ks. 580,000 in Naypi Taw ta ka rak siauh ih, ka ngah fangfang. Culai hrawngah Pu Enok Lai in capo hnihsuah a sai mi lakah, “Fawn (*handset*) cu uico dennak ah kan hman leh ding,” a ti ih, hnihsuah capoh men si lo, a takih thleng ding cun kan rak zumngam lemlo a si kha.

Kum tam a rei hlanah Mipi Uknak rim (*Pre-democracy*) kan rung nam deuh ih, *fawn* man (*SIM CARD*) khal a tum vivo. Tunai kum malte sungah rampi ukawknak a rung thlengaw ih, 2021 ah cun a tum a sen, milian farah

Thu Tin Phur Vol. I

ti um nawn hlah, mah le tawkwawn ciar fawn a phunphun kan kai fekfek thlang. Kan ram (Kawlram) sungih thil umtudan cun ramkhelhnak lam a thanso vekin pehtlaihawknak lam khal cakzetin a thangso ve ti cu zate hmuh a si. Hi pehtlaihawknak hin rei lote sungah thil tampi a thlengawakter vekin khawpi, khawte le tlangpar khuapawl tiangin hmun tinkim pehawin mi tin kut sungah fawn pakhat ciar an hmang thluh thlang. Mi hrekkhat pheih cun *sim card* dangdang thunin, fawn pahnih keng vivo khal an um. Mi neinung hrangah cun Pu Enok Lai ih sim mi a kim zo, a thar le cangkang sinsin duhin a hlun cu an hlawn hluahhlo ti tluk a si thlang.

Ka fanaupawl in Laitlang kan khua (Cerhmun) ihsin in fawn theu ih, “lo an feh laiah, sincaw ei laiah, bete an vuak laiah” tivekin an duh tiktik ah, an duhnak hmun pohpoh in in fawn mai. “A va mak ve aw, hivek hi thil um thei a rak si nan maw si, kum khazat rori, mitcaw le hnaset vekih in rak umter,” tiin ka capoh theu hai. Si e, lothlopawl ihsi thawkin mi hmuahhmuah deuhthaw in kan hmang thluh thlang.

Fawn sungah

Information Communication Technology (ICT) thiamnak lam a thanso vivo vekin fawn sungah *software* dangdang -*facebook, viber, skype, zanya* tivek an thun. Hipawl hmang hin ni tin, zan tin thuthang kuatawk ringring a si. Cuitlunah, zukpawl le thuhla dangdang khal pekawk le kuatawk rero a si. A ran khal a rang zutzo ih, thilti ziangkim a awlsam phah.

Hivek dinhmun cu *ICT* thiamnak thawn rel ahcun kan Ram in computer san lanin, *Micro Computer* san cu can

Thu Tin Phur Vol. I

reilote sungah kan thleng ti ih leitlun ih ruah mi a si. Curuangah tulai thil umtudan ah cun hivek ih thansonak thlengaw-aw *ICT* thiamnak ruangih thil cang pakhat khal cu hmun khatte ah thuhla thuh theih lo ding khawp in can reilote sungah hmun tinkim ih um mi tin hnenih a thlen thluh thu hmuh theih a si.

Facebook cu ziangsaw a si?

A tawinakin kan sim asile *fb* ti mi cu *social media* ti a si mai ih, thuhla pakhat, asilole, mai sim duh mi thuhla pakhat khat kan tarlang mi cu reilote ah leitlun ram hmun kipih thlenter theitu *software* pakhat a si.

Fawn pakhat neih men in tu ah cun kan ram ih hmun tam sawn ah le hramlak tiang huap khalin, thuhla pakhat cu zuk thawn leitlun ram kip ah a kuat thleng vuahvo thei zo. Leitlun ih a hlatnak hmun pakhat ih um sungkua umnak khawte tiangin mai sim duh mi le kuat duh mipawl kuatawk a theih zo. Cuihleiah hi mi *fb* ihsin mai pek duh mi le sim duh mi sumpai lam, hanghnah hangrah cinnak lam thuhla, harhdamnak thuhlapawl, pawlkawmawknak thuhlapawl, sakhaw lam le ramkhelnak lam tiangin mai kuat duh mi hnenah awlsamtei kuat a theih zo.

Ṭangkai dingin ziangti'n kan hmang ding?

Thungaitai tiah cun *fb* cu hman thiam ah cun minungpawl le kiangkap hrangah a ṭangkai zet mi thil pakhat a si. Mai theih duh mi, sakhaw thuhla, sumpai thuhla, pawlkawmnak thuhlapawl, le thu dangdang theih duh mi pohpoh hawl ih *like* tuah men a si. Ṭhimnak ah Mirang ca zir le zingzawi kan duh asile amah thawi pehparaw mi zirhnak *account*-pawl tam zet

Thu Tin Phur Vol. I

an um. Cumi cu kannih in *like* rak tuah men in zir kan duh mi cu ni tin kan hnenah an ra thleng mai ding. A dang sumpai lam thuhlapawl khal cuvek thotho ih tuah a theih. Mah lamin thil pakhat lei duh a si pang khalah mai lei duh mi thil hmin cu ngan veten amah thawn a pehpar mi zaten an ra lang thluh mai ding. Cuihleiah fimthiamnak lam khalah kan theih duh mi thuhlapawl cu mi dangih tar mi kan hmuh asile, *share* kan rak tuah ahcun mi dangpawl khalin an siarngah ve mai ding. Kanmah khalin kanmai *box* sungah kan *save* tinak a si lala ih, mahte cazohnak (*own library*) kan sak rero tinak a si.

A tlun lamih kan rel zo vekin *fb* ti mi vantlang pehtlaihawknak (*social media*) cu a tlun lamah kanmai hrangih thatnakpawl lak theihnak thil pakhat a si. A dang phun khat cu kan zir mipawl kan hmangsal duh ih, mipi in thatnemnak an ngahnak dingih tuahdan khal phun tampi a um. Cu mipawl cu thimnakah nikhua lam a thupi mi thuhlapawl, harsatnak tawngtupawl bawmnak nasa zet an tul thupawl le ram mipawl in an theih zang tul mi thuhlapawl cu tikcu reilote sungah kan simaw thei thluh mai ding.

Facebook parih thuhlapawl cu ziangti'n kan thleidang ding?

Thuthang le thuhla dangpawl thawn pehparawin kan sim asile, tulai leitlun le kan ram sungih ni tin thil cang mi thuhlapawl theih kan duh ahcun thuhla dik tarlangnakpawl cu *like* tuah men ding a si. Hivek thuthang suahnakpawl ihsi ra suak mi thuhla an um vekin a dang, mipi (*public*) hrangih tar mi *internet* ih thuhlapawl khalah thu tinkim an um thluh. Curuangah,

Thu Tin Phur Vol. I

thuthang danglam pakhat thawi pehparaw mi kan zingzawi ding asile, a hrek cun malte lawng an ngan ih, a hrek thung cun kaupin an ngan, mai duh zatzat zoh a theih mai. Tawideuh ih ngantupawl cun thuthang ti mi cu thuhla tlangpi theih cun a tawk mai an ti ruangah tawitei an ngannak san a si deuh. Cun, mi hrekkhat cun thuhla pakhat khat an tar tikah zopawl in an tuar ding, sakhaw lam dan teh a kalh pang kei maw, mi thinhengnak ding teh a si pang ke maw tivek an ngaihtuah lo, an duhduh an tar mai, thil tha lo zet a si.

A dang phun khat lala cu thuhla dik lopi, dik vekih tar mi a si. Mai duhnak lamih her tumih ngan mi khal tampi hmuh ding an um. Dik hnai lo, le belhciandawl lo thuthang cu *fake news* an ti. A hrek lala cun a hlan laiuh zuk hlunpi lasuak tahratin, *photoshop* ih an tuahsal hnuah tui cang rero vekin an tarlang. A dang phun khat leh cu thuhla pakhat cu lain anmai duhdan le duhzawng thuhla ih cang dingin ngan mi thuhlapawl an si.

Cun, thuthang hmangin anmai duhnak lam pitlinter (*propaganda*) tumih thlah mi khal tampi a um. Thimnakah, tulai ih lar zet thuthang suahtu CNN, BBC le a dangpawl in America president Joe Biden cu president ih hritling tengteng dingin *propaganda* tuahnak thu tampi an than ti a si. An duhlozawng cu langter loin, an duhzawng vial langter an tum ciammam theu. Hivek hi ramkhelnak lam thawn pehparin an hmang tambik. Hivek hi mi tampi in an theihfiang lo tikah thungai thu si hmang an ti theu. Anmai theih men lawng duhtawk loin mi dang an *share* theu tikah thuhla dik lo cu kaupin a darhsarh vivo thei, ralrin a tul tuk.

Thu Tin Phur Vol. I

Facebook parah rualpipawl ziangti'n kan dawngsawng ding?

Thuhla dik le dik lo thleidang thiam cun mai *wall* parah thuhlapawl hlawm duh mi, rualpipawl (*friends*)-pawl dinhmun khal a rak thupi zet ve. Curuangah, *friend*-pawl dawnsawn ding khalah kan mi theih mipawl, kan rinsan mi le thu sia thu tha kan hlawm duh mipawl lawng rualpi ah tuah thei sehla. Culole, kan thuthup le mi tampi theih kan duh lo mi thu tla kan hlawm soal pang thei, rualpi tuah ding khalah hril thiam a tul.

Facebook hman tikah ziang mipawl kan thlun a tul, ziang mipawl kan hrial a tul?

Sim duh mi dang pakhat cu *-fb* ti mi cu mi tinkim, kum nauhak, upa ti um loih hman mi a si tlunah, phungkipawl kut sung tiangih um a si. Mah hnakih kum upa, sinak sangpawl, nu le pa, lole, mai hrihruai, pi le pu, sazapawl kut sung khalih um a si ruangah kan zaten tawngkam tuangtlam, mi dang hrangih thathnemnak pe thei ding thuhla, mai mipahun thathnemnak pe thei thuhlapawl nganin, tarlang thei sehla. Sul le lam khal nei cuca lo, a siartu ding hrangih anhainak fang, mai hrang khalih thu tha, hla tha tling lo, a siartupawl in mi an rak hmingsinnak menah a cang. IT thiamnak zarah kan hman tambik mi, *fb* hi tangkaizetih hman tum uhsi.

Kan thlah mi thu pakhat ruangah phunhnam pakhat le pakhat lakih buainak cangter thei ding mi, sakhaw lam buainak suakter thei mi, ramkhehlnak lam thubuai cangter thei mipawl le mi pakhat khat hrangih siatnak thlenter thei mipawl cu hrial ding a si. Tu le tu mai zukpawl tar cingcing ding a si lo, cuvekin sungkua nei

Thu Tin Phur Vol. I

zopawl khalin mai fanau zuk le mai sungkaw zuk hi tu le tu, tam tuk tar a mawi lem lo; ziangah tile, minung cu “duhtu zarep, huatu zarep” an rak ti theu vekin in huatui’ hrangah ninum le mitkemza kan si pang thei.

***Fb* ah ziangvek siatnakpawl saw a um?**

Kan rel zo mi ah khan *fb* hman t̄angkaidan lam kan sim zo ih, tu ah cun hman thiam lo ruangah t̄athnemnak lam hnakin siatnak lam a thlenter theinak lam kan zoh ding. Cupawl cu a tlun lamih sim zo vekin *friends* felfaitei hril hmaisak a si lo ahcun kan zuk le thuhlapawl a si lozawngih lain, hmangsual duh an um thei ti ralrin a t̄ha.

A dang pakhat cu mai *profile* le *account* hmin cu lain *account* thar in hmin bangaw in an tuah thei, an tuah theu. Hi khal hi tulai t̄hangso rero mi san ruangah awlaitei an tuah thei mi a si. *Phone simcard* man Ks. 1,500 le *account* tuah man Ks. 1,000 hrawng pek cun a ngah mai. A dang pakhat cu mai zukpawl lain, nunau pawl t̄ih̄t̄haih̄ih paisa dildan le mai tar lo mi thuhlapawl cu mai tar vek roriin *account* dik lo tuah a theih. Cupawl khal cu theih cia ih ralrin ding a si.

A t̄langkawmnakah, sim duh bik mi cu hihi a si. Tulai ih a cang rero mi santiluan in a kentel mi *ICT* thiamnak a phunphun cun mino le upa, kan zatei t̄athnemnak dingih tuah an si. Curuangah a tlun lamih ka sim zo vekin tulai san ah vangkau zetih an hman tambik mi *fb* ti mi *social media* cu ziangti’n ka t̄athnempi ding, ka nun pitlinnak le ka cangkannak dingah ziangti’n kan hmang thiam ding?

Fb kan hman tikah ziangvekpawl kan hrial ding, ziangvek siatnakpawl a um tipawl cu kau zetih ruat

Thu Tin Phur Vol. I

ciain, mai hrangih thathnemnak ding hawlin, cuisin ziangtin ke ka kar ding ih, rampi hrangah, sungkaw hrangah le ziangvek thathnemnak ka suaipi ding ti ruat pahih hmang dingin *fb* hmangtu zaten thazang ka lo pe a si.

Thil zuar phah khalin *fawn* tham a rem zet

%%%

Thu Tin Phur Vol. I

HLAWM NGATNAK: NUNCAN ZIAZA LAM

Bung 30

YANGON IH KA HMUH DAH LO LE KA HMUH THEU MIPAWL¹¹

Zan ih Yangon Khawpi hmun pakhat

Pathian le kan Kawhhran (PCM) remruatnak in 2009 March ihsin Yangon ah kan sungten kan um ih, 2020 March ah khan kum 11 faite kan um thlang. Mi bangih khawlak vak le dinhmun sangsangpawl ban ka si lo nan, a hmun rori um na-na-na cu hmuh mi le theih mi cu a tam ruri lo thei lo.

Kawlram sungih khawpi bik (*tu ah cun ei-in hawlnak khawpi -economic city*) a si vekin minung khal kan tam nasa. Kum 2014 ih mipumsiar vek asile Kawlram sung um zate hi 51,486,253 kan si ih, Yangon Ramthen

---

¹¹Hi thungan mi hi *Synod Tlangau*, July-August 2019, Bu 62-ah suah a si ih, remthat le bet hnuah suahsal a si.

Thu Tin Phur Vol. I

sungah minung 7,360,703 kan um ti a si. Kan tam pam a si ding, fehnak kipah kan pahaw cupco deuhthaw a si. Veng hrekkhat, thimnakah Hledan *Bus Stand* hrawng (a hleicein simzawng) tla ah cun puai pi zawh ding kan bang vutvo a si bik. Dawrhmun ah feh sehla, *hitawk ah simaw an rak um thluh* ti ding tlakin an tam; sizung ah feh sehla cuthotho. Sakhua lam in kan rel asile milem bia kan ti mi, Buddhist an tambik ih, a dang cu maltete lawng kan si. Yangon kan um sungih ka hmuh dah lo mi le danglamdeuh ka hmuhtawn mi tete hiti'n ka hminsin.

- *Zu le rittheih thil ruangih buainak*: Sim zo bangun minung khitluk tam lakih ka hmuh le tawn dah lo mi cu zu le rittheih thil dangdang ruangih buainak hi a si. *Beer* dawr ticawk lo, zu phunphun dawr ticawk lo, a intu ticawk lo ti ding khawpin an tam nan, buainak an neih ruri lai ka hmu dah lo. Vawi khat cu zanriah khawh ih ka lamlen laiah tlangval pahnih an liangin an hnawtaw duak ih, dunglet an hawihaw veve. An سوال tum hmang maw ka ti ih, culam a rak si lo “*sorry*” an ti-aw veve ih, an fehliam ve mai.

Kannah Chinmipawl umnak cu cutlukin mi kan tam lem lo. Asinan, puai kan tuah tinte deuhthaw a cemzawng talah simaw, *sualaw ta loih puai cemter cu rem kan ti pi a si ke maw, lole, sualawk tengteng ding vekah maw kan neih*, kan buai vutvo theu a si hi mangbangthlak ka ti nasa. Puai menmen cu rel lo, khawmpi le sakhaw hminih tawnawkkhawmnak khalah buainak tuah le sualawk thu theih a si theu. Kan sakhuanak (*piantharnak*) khal hin sul le lam a nei cuang lo tinak a si kei maw?

Thu Tin Phur Vol. I

Kawl Titawihpuai (*Water Festival*) tla hi kan puai si ve bang sehla, kan va buai zik hmang ve aw! Mithi le tuahmawhaw an tam tuk kan ti nan, kanmah si ve thung sehla a mal bikah anmai' letin kan thi ko ding ti ka zum. Ni li/nga sung zuri phahin, fala tlangval khalin mai' kawppi thawn an nuamaw ve sikhaw, an buai phah lo nasa! Kannih hmuah *kan va buai hehe theu ve!!* Fala le tlangval thikawk ruangih talbuai hehe khal ka hmuh lo cuteh! Ka hmuhnak hi a rak bii tuk teh a si ke maw?

- *Ci le kuang, hrin le hnam thu ah:* Kawlpawl hi ci le kuang, hrin le hnam tivek teh an nei ve lo maw si ding, cuvek lam thu an rel lai ka thei dah lo. A theideuhpawl ka sut ih, an um ve hokhaw in ti. Asinan, hiti kan hmuhdan mai ah hi cun 'Kawl' an si tupti mai ih, '*cui Kawl, khai Kawl*' tivek ih an relawk lai ka thei dah lo.

Kannih Chinmipawl hi in rak ukto hmaisapawl in a *thenthekwawng* ih ukneh (*divide and rule*) in rak tum ruangah teh a si ke maw, kan hrin le hnam, ci le kuang hi kan buaipidan hi a nasa hokhaw. Kan *facebook* le thuhla kan hlawmawknak dangdang hi zoh sehla, *cui hnam, khai hnam, cui hrin, khai hrin* tiin a fiakzawngin thinlung bun kan tum ciammam vek khin ka hmu.

Chin unau dang lak khalah Falam sungkua hi kan luar cuang a bang maw? Sakhaw lam hruaitu khal dang cuang hlah, mipi khal dang cuang hlah, hnamte thinlung (*tribal mentality*) hin in ciahneh nasa ti a lang. Hihin kawhhran kan hmuhdan le fehpidan khalah hngawng a nei vivo. Pathian le a Kawhhran hrangih tirhfak emem, ci le kuang hrangah cun a ting tel khal thawh vohvo mai kan si ih, *ci le kuang* duhdawtnak lamah *thang* phawknak kan co a si bik ke cu!

Thu Tin Phur Vol. I

Yangon ih ka hmuh mi Kawlpawl cu *Kawl* a si hnuhnu, *Kawl tawng* a si hnuhnu cun an di a riam mai ih, a va hahdamthlak em!! *Kawl* ca tla hi an ngandan a bangaw lo nasa, asinan, *Kawl* ca a si hnuhnu cun an siar hmuahhmo mai. Kannih cu cangandan fang hnihkhatte buaiiin ca kan siarsakaw lo, siar lo dingin kan fahaw bet lai. Calai lamih kan thinlung bitdan le ca kan ngainat lodan langnak teh si na hlam!!

- *Sungrual umkhawm an thiam*: An zate cun an si thluh lo ding nan *Kawl (Karen khal telin)*-pawl lakah sungkaw hnihthum ka hmu tam zet. Nu lam, pa lam in an nu le pa veve tivek maw, an sungkhat dang khal umpi an hmang zet. Pitar, putar umpi nei an tam zet. Ka theih ban cin tawkah an umkhawm ruangih buainak hi a mal cuang a bang.

Kannah Chinmi lak khalah miṭha le thinlung vangkau zet neiin sungkawrual umkhawm an tam ve ko ding. Asinan, mai sungkua si lo, mi dang umpi neih ruangah simaw, mai sungkua taktak lak khalah sungkaw buainak nei hi kan tam nasa, umkhawm nun (*community life*) kan nei lo maw si ding, remaw lo le ngaihaw lo rel ding kan um hnuaihni.

Pathian thu duh, duhdawtnak thu rel tambik hin kan insungsang ah le Kawhhran sungah *duhdawtnak* kan nunpi thei lo a si bik. Duhdawtnak thu kan simawk rero khal a sawt lo, kanmai kan rel khalle kan hmang cuang lo; lole, mai sungkua duhdawt, ngainat hnakin a leng mi pipi duhdawt hi teh a awlsawn a si pei maw?

- *Mah hnakh upa ṭihzah an thiam*: Khristian sakhaw zirhawknak vekin annih (*Kawlpawl*) khalin pitar, putar ihsi thawkin mah hnakh upa ṭihzah ding hi an

Thu Tin Phur Vol. I

zirhawknak phun khat a si. An zirhawk vekin an thlun thei nasa in ka hmu. Kum upa lam an biakdan, pitar/putar an zohthatdan hi zohthim an tlak zet. *Bus* ah maw thiltikhawmnak ah tokhawm sehla, awkam mawi le tha hmangin mi an bia ih, ‘u’ ding cuang, ‘pi/pu’ ding cuang, ‘nu/pa’ ding cuang theiin an sinak thawi milaw ih kawh le biak an thiam. *Ti-bupbo* khalin an cangvai lo, anmai tawngdan takah *zinci* (*hawihhawm*)zetin an um.

Kan Laimi lakah pitar/putar cu rel lo, mai nu le pa rori hman awkam sang tukih be vohvo ngam, culawng hman a si lo, an parih kutthlak tiang khal duh mai hi zatek in tnat hnik sehla, Kawlpawl lakah cun zatek a sang lo nasa ding. Kawlpawl lak khalah nu le pa hmuhsuam ih thataw khal an um ding nan, minung an tam ruah in an tam lo nasa. An zukungpawl khalah a hmuh theih mai, an nu le an pa ih an vuak lunglo khalah an rak sawn ve dah lem lo, an tuar cuahco ih, an tap thluathlo men.

- *Nauhak le tlawngkai an ngaihsak*: Yangon ih ka thil hmuh lakih danglam vurvo pakhat cu nauhak an zohdan le tlawngkai (*zirnak lam*) an ngaihsakdan hi a si. Cangantu pakhat in thinlung pitling pakhat cun *nauhak*, *pangpar* le *tilva a ngaina* theu tiih a ngan mi ka vun mang theu. Kawlpawl hi an thinlung a pitling, maw, hnampi an si kan ti ding ha, hipawl hi a tlangpithuin an ngaina zet.

Nauhak an ngaihsakdan tla hi cu a mak ka ti. *Funghreu thawi nauhak nunsim* thu hi Baibal sirhsan ti-awin, mi tampi in hrem le vuakvelh thawi nauhak nunsim kan hmang nasa. A khatlam zawngah an thathawhnak le aipuannak dingih lawm le thazang pek cu kan thiam lo nasa lala. Hrem tha kan tivekin an thinlung lamih

Thu Tin Phur Vol. I

phurnak le thazang pek lam khal hi a thain, a tul rori ti theikawp sehla. Ram cangkang le thangso ah cun cuvekhi nunsim le hrem an duh nawn lo thu kan thei theu ding, kan ram khalah a thleng vivo lai ding a bang. An tlinlonak thei hlehlein an tlinnak theihsak lo hrim hi mi tampi lungput a si ruangah nauhak kilkhawidan himdam a si hrimhrim lo. Hun lawm le faknak ding thu ah hmuah hun thawngsuah ding har fualfo, mawhthluk le kawknak ding lamah hmuah awkam zang emem tivek khal hi a dik lo lawlaw, a cawihaw tawkte tal thiam tum sehla.

Ram pakhat sungih khawpi bik ti takah Yangon cu a ziang lamlam khalah zohthim ding a tam ngai. Nu le pa in an fatepawl zirnak lamih an ngaihsakzia le an buaipidan khal zohthimtlak ah a tel ko ding. An tlawng feh le tlung an ngaihsak ih, an zirnak thu le an eiin ding tiangin an buaipei ta rori in ka hmu. Phun hra camibuai tuah can ah tlawng kiangkap ah ka feh hrim theu ih, an nulepawl ih an duatdan cu zohnuam ka ti tlunah an fatepawl thinnawmdan ding tiangin ka suangtuah vivo theu.

Phun hra cin cu pacangpipi/nupinunu kan ti theu dinhmun an si zo nan, an eiin ding an zalhsakdan cu *nule neih man nei rori* in an theiaw ding ti ka zum. Rawl hman an barh rero vekin ka hmu. An nu le pa lawng khal a si lo, an pi le pupawl khalin an tulefapawl hi an duat thiam nasa.

Kanni lam hmuah (nu le pa tampi) kan fale tlawng an feh le an tlun kan dawnawmdan cu nasa lo tak a si. An fehzawng ih awka tha ih thlah um si lo, an tlun lamih mithmaitha hman pe siang cuang lo, mithmai tha cu rel

Thu Tin Phur Vol. I

hlah, rak *mawm* duh mai hman kan tampi lai. Curuangah, nauhak tampi cu inn an thlen tikah uico tih mi nei vekin awnai loten an lut zelzo men ding.

Cuitlunah lawmpinak ding laksawng le cawimawinak tete an ngah khalah lawmpi hna thiam lo maw, duh lo, lole, danih neih men; laksawng ngah ban lo thung hai sehla kawknak ding le liknak ding theithe lala fawn si! Nauhak zirnak lamih thazang pek lamah khawpi nun hi zohthim an tlak nasa in ka hmu.

- *Biak an nuam*: Hihi keimai' hmuhdan a si tlunah lamhla ihsi sizung rung pan le pawihainak dangdang ih rungpawl rel theu mi khal a si. Ahleicein ka theih tambik le hmuh tambik cu sizung hnatuan dangdang, sazama le sibawipawl an si. Yangon ih sibawipawl cu *biak an va nuam lawmmam* ve ti awkam ka thei tam nasa. Natnak thu sim khalle thaten mi an ngaisak, an awkam a dam, an dinhmun sansan thawn nel an va um ve aw! ti awkam ka thei tam nasa.

A si khal a si ngai, sizung lo, zung dangdang khalah biak an nuam vivo in ka thei men. Lai khawtefa kan rak si ruangah maw si, lole, Kawl tawng kan nehsawh lo ruangah maw thei hlah, lole, ralkap uknak ih kan rak um rei tuk ruangah henha, zung sang kai ding le mi va biak ding hi kan hreh zet theu, asinan, hun biak taktak ah cun biak an rak nuam vivo. Tleirawl tete ihsin dinhmun sangpipi khal kan huphurh vek an rak si riai lo, biak an nuam thei tuk.

Hihi khawpi sung umdan hrimhrim khal a si hman ding, khawte le hnam tenaudeuh lakah hin sinak nei le upa lam hi biak kan har an ti kan thei theu ding. Kawhhran sung tiang khalah hivek hi hmuh ding a um

Thu Tin Phur Vol. I

ṭheu. Sinak le thuneihnak (*power*) pucawiin in haitu le in mamawhtupawl ih biak har dingih kan um thaw cun a tanaw nasa. Ziang si cuca lo, malte dinhmun hun neih deuh ruangih biak har, in nel pang ke ti phang siawm takin *ti-hmerhmer* ih um hmang ka hmuh mipawl le Yangon Khawpi sungih sibawi ropi zetzet le thiamnak sang zetzet ka hmuh mipawl hi ka thinlungten ka khaikhin ṭheu.

Dawrkaipawl le sa zuarpawl biak an nawmdan tla hi zohṭhim an tlak nasa. An thil leitu (*customer*)-pawl an ngaisandan, awkam mawi le ṭha ih an biakdan hin dawrtu le leitu khal an ngah phah ding ti tiangin ka ruat. Mi hrekkhat dawr nuam lo zetzet cu an rak um ko ding nan, atlangpithu cun biak an nuam vivo in ka hmu. Kan rak cennak hmun le ram thinlung kan pu mawsi thei hlah, thinlung sungtei huphurh cia ṭeṭeṭe in kan hun be thawk ih, zum hnakin biak an rak nawm cu teh maw!

Kan rak tawnteh zonak hmun le ram ah sa zuarpawl tapi in kanmai' duhnak zawn kan hun khih dekdo hmanah "a ngah lo, nan duh le lei lo mai uh" an rak ti bupbo vek ding hmang tinak laiah mai' duhduh hun hril a theih mai tla khi sa lei a va nuamter em! Minung kan tamtuk ruangah le sa zuarnak hmun a tam tuk ruangah teh a si pei maw, lole, an ṭha hrimhrim ha ke aw! tiin ka thinlungten khawpi sung nun ngai hi a va rak danglam ve ka ti rero.

%%%

Thu Tin Phur Vol. I

Bung 31

MAWHTHLUKAWK HIN THATHNEMNAK A NEI LO

Mawhthukawk hin ziangtik hmanah mawhthluk mi hrangah thathnemnak a pe dah lo. Mawhthluk hnakin theithiamnak nei sawn aw. Na theithiampinak na langter sinsin ahcun mi dangpawl thawn duhdaw-aw le nelaw zetin nan nungtlang thei ding.

Lo, lole, hmuan sungah an'am ci kan vawrh ih, kan duh vekin to/keuh thei lo bang sehla, kan an'am ci vawrh mi cu *san na tlai lo, na tha lo, tuihnu ah cun ka lo vawrh nawn lamlam lo ding* tiin an'am ci cu kan mawhthluk dah lo ding. Cuhnakin, a vawrh mi an'am ci a that le that lo simaw, ziangruangah a si pei tiin kan zohsal tengteng ding.

A vawrhnak leilung a that lo ruangah a si thei, lole, tidai tla a rak khawpkham lo tla a si men thei, culotalle, keuh

Thu Tin Phur Vol. I

thei lo ding hrimhrim khal a si thei lala. Ziang a si khalle kan duh vekih anṭam a keuh lo ruangah anṭam ci cu kan mawthluk hrimhrim lo ding ti cu a fiang. Mai fate, rualpi, unau sungkhat le hnaṭuanpipawl in thil pakhat khat kan duh vekih an tuah lo tikah kan mawthluk lawk mai ṭheu. “Na santlai lo tuk aw”, “Na mumal lo em mai” tiin kan mithmai sepi thawn an tlinnak lam hmuahhmuah khal hupphensak thluhin kan phun ciamco mai.

Ziangruangah a tuah thei lo, ziangvek harsatnak an nei ti lam cu kan thinlung ah a um man lo lawlaw. *Ziangruangah kan anṭam ci vawrh mi a ṭo thei lo a si pei* ti kan ruah vekin ziangvekin remcanlonak an nei ti lam kan ruat lo. Hmakhatte ah kan mawthluk vutvo mai ih, hmantlaklo le thiam mi nei lo ah kan puh ṭhuaiṭhi mai tinak a si. Mi hrekkhat pheii cun huat phahnak tiangin an hmang ih, an thinnatnak ding tiangin an ṭawngsuak duh mai.

Hitizawng si loin, an thilti sual mi parah theithiamnak thawn, an harsatnak tla sut hmaisain, duh vekih an ti thei lo a pawilozia tla sim sehla, ziangtlukin an hah a dam ding! Cuitlunah, mi hmuahhmuah in cahnak le cahlonak zawnte kan neihzia, kanmah lala khal vawi tampi ah san kan tlaih tawklozia tla thei-awin, mithmai ṭha thawn hun be sehla ziangtlukin an hah a dam ding! Anṭam ci vawrh tu in a anṭam ci le a vawrh nak leilung, lole, tidai umdan ṭhatei a zoh ih, a tuamhlawm hnu cun eitlak, bartlak ah a suak ṭheu.

Mawthluk le sawiselawk hin ziangtik hmanah mi thinlung a tuahṭha dah lo ih, pehtlaihawknak ṭha khal a hringsuak dah lo. Cuhnaki thil ṭha lo a hrinsuak mi a

Thu Tin Phur Vol. I

um lai, cucu ziang a si tile, zahawk le upatawnak thinlung a hlo duh ih, thinlung sungtei ziangih siar lemlonak ci a tuh; cucu thil pawt zet a si. Cuhnakin theihthiampinak le ngaidamawknak thawi pehtlaihawk hin ñihzah le upatawnak a suahter sawn. An hnenih kan sim mi thu khal an ngaiin, thu khal an lung sawn ti a si.

Curuangah, nu le pa, le kum upa lamin nauhak an mawthluk le an sawisel a ñatlozia hi theisuak lohli hai sehla tiin mithiam tampi in an sim ñheu. Culawng hman a si hrih lo, cuvek ziaza ñha lo le cinung cu ñhanglian vivo lo dingin le nauhakpawl riangri hman mi sawisel le mawthluk hman lo dingih sim ringring ding an si ti a si. Sawisel ding le mawthluk ding hmu thei tuk le thei thei tukpawl khi mi thinlung ngil le tuang ngaingai an si dah lo.

Thusim ngaitu mi tampi lakah kum upa le nauhak tampi an ra suakkhawm. An zaten thusim cu an ra ngaitlang thluh ih, ngainuam an ti nawn a bang, an ai a puangkhawm nasa. Thusim ñheh ah thusimtupa cu mi thu theih duh ah lamzinpi ah a lawileng phah vivo. Inn tumpi pakhat kiang a va thlen tikah, saklam kawm ah nu pakhat le a fate pahnih, kum 7 le kum 8 mi hrawng, thukam an rak elaw rero thawm a thei.

“Maw ka nu, na fanu hi na cin mi anñam kung sokhaw ka si. Na anñam kung (na fanu) hi tidai tawih tla na hngilh pang ke aw,” tiin hni siamsoten a fanu cun a nu a hei biak a vun thei. Cui aw a theih tikah thusimtupa cun, “Ka thusim mi a rak ngai ve si maw, ka sim tum mi khal a rak kaingah a si hi,” tiin a thinlung sungten a lung a rak awi thupi zet. A fanu in cuti a sim tikah a nu khal cun hiti’n a sim ve: “Ka fanute, nang cu ka hrangah

Thu Tin Phur Vol. I

an̄am kung na si vekin, kei khal na an̄am kung ka si ve sokhaw. Curuangah, na an̄am kung (*na nu*) khal hi titawih hngilh ve hlah maw,” tiin hni siamsoten a vun ti ve. *A fanu le a nu in sawisel le mawthlukaw k hlukhlo a thatlozia an theifiang ih, pakhat le pakhat theithiamawtawn ih nun hliahhlo a nawmzia an theingah thlang* ti thinlung ah ruatin thusimtupa cu thindiriam zetin a feh tohto vivo.

A feh phahih a ruah mi cu sawlsel le mawthlukaw k thatlozia a ngaihtuah vivo. A hnuailam siatnak a phunphun khi thlen thei a si ruangah nu le pa ih si thawkin mi hmuahhmuah in hi nundan dik lo hi hrial thei hai sela tiin duhthu a sam bet sinsin. Sawisel le mawthlukaw k hin:

- Mi dang sinak ngainepnak phun khat a si ruangah an dinhmun a tlaniamter ih, an zahumnak a niamter phah. Sentetlai deuhih sawisel le mawthluk tam tuk nauhak cu an insungsang ah le mi dang hnenah tlangnel thei nawn loin an mikhual ringring. Hmun dang riangri ah an tlangnelin, nuam an ti sawn.
- An sung ih si suak ding khawruahnak thar suak thei nawn lo ko a nambetsak ih, an duh/lozawng thu hman an relsuak ngam taktak lo, cuvek relsuah hnakin daitei umpi an hril sawn theu.
- Pakhat le pakhat zahawklonak langternak phun khat a si ruangah hivekih tuah ringringnak boruak ah a zozo khal zahawklonak thup an nei ringring.
- Thinlung sungtei huphurhawknak a um ringring ih, sawisel le mawthluk mi hrangah cun thinlung zalennak um loin khuahkhrihawknak a um ringring. An kum a upat hnu khalah cuvek lungput cu an pucawi vivo ih, an nun in a siat phah lanta thei.

Thu Tin Phur Vol. I

- Mah cu fel le famkim vekih theiawin, mi dang cu fel lo le tling loih ruahnak ihsi suak a si ruangah thinlung thiang le dik a si hrimhrim lo.
- Sawiselawk le mawthlukawkw “aw” thei tam tuktu cun mi dang (a mawthluktu telin) sawisel le mawthluk venak ding zawn a rak theih tam phah riangri. “Hmaisawng riai loin in sawisel duhtu um hai sehla, sawisel ding in thei tam nasa ve ding” ti hi ruah ve a tul.
- Sawisel le mawthluk tam tuk mi cun thil ziangkim a thazawng hnakin a sezawngih thlir an hmang. An thinlung a tuangin a dik ngaingai thei nawn lo.
- Hivekin sawisel le mawthlukawknak hin thil a siatsuah natsat tuk ruangah a si hmang, kan Baibal khalin “ti lo lawlaw dingih a rak khap bepbep!” (Mat. 7: 1-5).

Minung thinlung umdan lam zirthiam pahnih, Henry H. Godhard le Mark Twain ih tawngkam hmangin kan thu kan cemter ding. “Lawmawkw le fakawknak awkam cun minung thinlung cu vansang ah a khaiso ih, sawisel le mawthluknak awkam thung cun milai thinlung cu leirirawt ah a tlaniamter” (Henry H. Godhard).

“Mi na lawmnak le faknak awkam, kam khatte hin na lawm le na fak mi hrangah thla khat sung thinnawmnak a thlen thei” (Mark Twain).

%%%

Thu Tin Phur Vol. I

Bung 32

A MAWI VEK NAN DUHTHLA A LA LO¹²

Mi zokhal in “mawi” hi kan duh cio ih, kan “mawi” theidan ding hawlin a phunphun in kan zuam ciamco. Sumpai kan cem tamnak bik, hni le puan le ceiawnak hmuahhmuah hi kan “mawi” theidan ding hawlih kan tuah mi hli an si ti sehla a soal lo ding. “Mimawi” kan hmuh tinten zohman ih suh ʈul loin “a va mawi ve!” kan ti kuahko mai ʈeu. Khatlamah, “mawi” le “duhthlala” ti hi a phun a dang deuh lala.

“Mawi” titu cu mit a si ih, “duhthlala” ti cu thinlung lam a si tung. Mimawi hrekkhat cu duhthla an la lem lo, cuvekin hmuahmel lamah mawi lemlo khal sehla duhthlala zet minung an um lala. A pahnih cun kawpaw thei ringring sehla duhthusam a si ding nan, culawmmam cu thil cang thei a si si lo. Nunau rual titinuum an rel mi, *facebook* ah hiti’n an ngan. An titinuum tlangkawmnak cu, “A mawi vek nan duhthla a la thei lo,” an ti. Duhthla a laklonak san an rellang mipawl cu hivek hi an si.

1. *Mai’ thu lawnglawng rel a hmang tuk:* Nupinu rual lakih an rualpi pakhat cu tokhawmnak le thil

---

¹²*Ro Sunglawi*, January – March 2018.

Thu Tin Phur Vol. I

tikhawmnaak a um tinten mi dang thu ngai nawn loin amai' sungkaw thu le amai' thuhla lawnglawng a rel ringring ih, a ninum tuk lawmam. Mi dang in ziang thu an rel ih, ziang thu lamah an thinlung an ret ti khal a ruat nawn lo, amai' tawnteh thu lawnglawng a rel. An thurel lai mi thawn a sihcihaw maw sihcih lo ti khal ruat hlah. Culotalle, a fatepawl thuhla lawnglawng mi a ruah teuteu ih, zohmanin kan ngai paih lo. Kan ning hluahhlo tuk nan, hmaisawngawk a na si, langpang tukih vun simfiang a mawi si lo, umkhawm ziarzo can a thlen tikah duhthla a la thei lo nasa.

2. *A lenglam lawng a mawi, a sunglam a siakha tuk:* Minung duhthla latertu cu sunglam nun a rak si theu ruangah maw si ding, cui nunau nu cu a lenglam zoh cun a mawi, a ruangrai khal a tha, a sinfen khalin a mawih zet nan, a sunglam nun a siakha tuk. Amai' duhzawngih a kawih thei mi siarlo, zohman rem hmunhma a nei lo.

3. Thinlungtakih pawlngaih le ngainat taktak mi khal nei hlah. Mi dang duhsaknak le seherhnaak khal nei cuca lo, mah in ziangkim hi co theh sehla a duh. A duh lem lo mi lawngte tirhsiang zet vekih mi dawn (duhsak) a thiam thei zet. A tawngkam ihsin a cangvaihnak hmuahhmuah zoh tikah mitluangtlam, duhthlala a rak si lo, a siakha teitei tuk ih, duhthla a la thei lo e!! A lungkim lozawng a um tinten phirsit phunin hna a tuan ih, mit a kham tuk.

4. *A thalam hnakin a selam a hmu thei tuk:* Thil ziangkim hin thatnak an neih vekin siatnak khal an nei ciar. A hmutui hmuhdan parah a thumaw kan tile a soal lo ding. Ziangmaw can ah cun kan hmuh tumdan in kan hmu ti khalin a rel theih. Kan rualnu cu a thimlam hliir

Thu Tin Phur Vol. I

le a si lozawng hlirih thil hmuh a hman tuknak hin ngainat a hlawh thei lo. Kan hmuhdan vekin kan awkam khalah a suak an ti vekin, a awkam khal duh a nung thei lo, a duhnak ah cun awkam thiam zet a si nan, a tlangpithuin a awkam ngai a hahdam thei lo. Mi fak le lawm hnakin simsiat le kaww, nautatnak le ziang siar lo vekih mi biak a hman theu ruangah duhthla a la thei lo.

5. *Mi dang a ring tuk, lole, mingiar a hmang tuk:* Umtlang le hnaṭuan khawm vialvo can a thlen tinten mawi takin a ceiaw pempem ih, a awka ngaihtuah cun ṭuan vutvo ding a bang nan, a rak si ta lo. Mi dang a ring thei tuk ih, ngaih a um lo zet. “Rak ṭuan hai seu, rak ti hai seu” tivekin amahte hlimphirtei um a hmang.

A awka pi lawngin a ṭuan ih, hnaṭuan theh le amai’ ṭuan theh vek roriin a relaw lala, a ninum lutuk. Cun, a ṭuan velceng le zo simaw ngiar mi nei vekin a law-awter ciamco ih, a ngiar mi an um lole thinlung tha le tluangtlam zet vekin a um huahhi men. Zohman um lo khalah, ṭuan ṭul mi cu mahte ṭuan fekfo mai ding ti khi a thinlung ah a um ban lo siawm tak a si.

6. *A tiawter tuk, saزامahci vekih um a hmang tuk:* Mah hmuah ṭuan paih ngaingai loin mi ṭuan mi parah a ‘lal’ tuk ih, a ngeium nasa. A kut a sawh zohzo ih, “hiti’n ti uh, khati’n ti hlah uh, ziangah khati’n na tuah” tivekin mi hnaṭuan laiah saya a rak ṭuan zohzo ringring ih, duhthla a la thei lo nasa.

7. *Mi phirsit ih hnaṭuan a hmang:* Mi dang um loah hmuah hnaṭuan ding nei lo bangin a to hiahhiah, lole, a vak a tawi; mi dang an um ziarzo le hnaṭuan ding vek hawl hmang, a tawpkhawk tiang rualpi dang thawn ṭuantlang paih ngaingai lo. Nupawl hnaṭuan khawmnak

Thu Tin Phur Vol. I

ipianggih “hotu” rak t̄uan aw t̄iuh fial hrim mi bangin hnaṭuan khawmnak kan neih tinten “kan sayamapi” tiin a thupten kan ko t̄heu. A um lo tinten “saymagyi a um lo” kan ti ih, a thupten kan hnaṭuan tha a tho zet t̄heu. Mi tiawter tuk hi duhthla an rak la lo a rak si hmang.

8. *Mi zuamthup a hmang tuk:* Rualvahza kan umkhawm tinten titinuam kan rel, duhthu kan sam thul, hni le puan thu simaw, kan duhduh relin kan nuamaw zet t̄heu. Asinan, kan rualnu pakhat cu a thupten thinlung nei zetin, a lenglam a kaa lawngin in rak kawm hi a si t̄heu.

Hnipuan thu ah simaw, thil t̄ha kan theih mi kan ruahawk mipawl parah a thupten thil a rak ti thei ngaingai. Kan hmuh le theih ah hmuah zianghman ti lo vekten a um ih, t̄hate khalin thu in relpi duh dah lo. A thupten mi a rak zuam thup ringring ih, kawmdan thiam khal a har zet. Amah maw nuam ti lo deuh ding, kanmah, a rualpipawl henha ti khal theih ban a si lo.

9. *Milian le mineinung a zuan thei tuk:* Minung, dinhmun bangaw lo hun umkhawm tikah cun a neinung le nei lo deuh cu um kel a rak si si. Milian le neinung cu zokhal in kan zah in kan hmaisawng t̄heu nan, kan rualpinui’ mi neinung le siaṭha a thleidan le a biakdan a danglamter tuk t̄heu hi cu a rualpi dangpawl khalin kan ngaimawh zet t̄heu. A sungkhat rori hmanah sungkhat neinung a zohdan le zohcawp le kilkhawi t̄ul sungkhat a zohdan cu danglam tak a si.

Miliandeuh parah cun awkam khal a ui lo, a biakdan khal an thiam mai; asinan, siaṭha le retheideuh cu zah le upat lamlam, ngainepzawng le hmuhsuamzawngin a t̄awng thei zet. A t̄ihzah le a duh deuh mi an sile

Thu Tin Phur Vol. I

ziangvek thil an tuah sual khalah dan ah a neih men
theu. A tawinak ih kan sim le, an hnen ihsin beisei a neih
lem lo mi cu zianghmanah a siar lo; a zohthain, a be tha
a si hmanah zohthat man le biakthat man a beisei lailai.
Hipawl ruangah simaw, kan rualpi nu pakhat cu, “A
hmel a tha, a ruangrai khal a mawi tuk nan, duhthla a la
thei lo,” tiih a thuptei kan rel theu!!

*Nan thuamawkdan cu lenglam thuamawkdan in
samphiar le sui thawi thuamawk, asilole, hnipuan
tha hruh vekin si hlah seh. Cuhnakin thinlung sungih
a thupaw mi minung, a siat thei lo mi thinlung
tangdawr le nunnem thuammawi thawn sisawn seh;
cucu Pathian ih mithmuh ah a mankhung zet (1 Pit.
3:3-4)*

%%%

Thu Tin Phur Vol. I

Bung 33

NU-EI SI HARZIA!

Nu-ei thuhla an rel tinten nu-ei tuar fatepawl dinhmun, zang an fakzia an rel theu, an nui' dinhmun lam an rel dah lo. Asinan, nu-ei pakhat ka sinak ihsin fate lawng si loin nu si harzia ka theifiang ih, har ka ti tuk.

-Nu-ei pakhat

Nu-ei Sullam: Relbet hman tul lo ding khawpin kan fiang ding nan, tawiten vun relfiang thocho sehla. Pu Tial Khal cun, “Nu-i (nu-ei) cu *hringtu nu si lo pai' nupi*” tiin tawiten a simfiang. A fiangsinnak dingah nunau (nupinu) in fate nei zo pasal a va neih tikah a pasal ih fate cun cu nu cu “an nu-ei” a si. Cui nu-ei cun an fatepawl cu “fa-ei” an si lala. Cuvekin, fate a rak hmeihpitu nunau cu mipa dangin a va neih tikah cupa cu a nupi ih fatepawl ih “pa-ei” a va si lala.

Mai sungsuak lo veve fate an umpi tikah harsatnak tampi a um. Remaw hliahhlo an um vekin remaw thei

Thu Tin Phur Vol. I

lo, mualpho le hminsia sungkua (nu-ei, pa-ei) rel ding tampi an um. A tlangpithuin nu-ei in simaw, pa-ei in simaw, an fate zohṭha loih an hmuhsuam thu hi rel tambik a si. Hi bung sungah cun fatepawl an retheihdan lam hnakin “Nu-ei” (nui’) dinhmun harzia, amai’ phuanawknak kan ṭawngin ka run let ding.

Ka mothar can a tawi: Fate pahnih (*nunau le mipa*) nei zo ti ka thei nan, ka duhnak in i neh cu a si bik ding, pacang pakhat in ka thinlung i luahkhat nasa. Kan pupa ṭawngfim ah, “Mi kan duh hnuhnu cun an hruang siava tiangin kan duh,” an rak ti ṭheu vekin ka ngaizawng ih fate le an sungkuapawl cu ka duhdaw hai ih, tuihnu khalah cuti’n ka um vivo ko ding tiin ka vun nei ngaingai.

Ka mothar laiah cun ziangkim hi a tluang zuahzo, ei le in thu ah siseh, sinfen le thil dangdang khalah ka pasal ih fatepawl thawn zianghman harsatnak kan nei lo. Ka zoh ṭha in, ka duhsak hai ih, anmah khalin nuam an ti zet. Kum khat hman a kim hlanah nau ka pai ve ih, ka hngir a ṭeu phah ṭheu, ka pasal le a falepawl sawisel ding ka thei ih, mawhthluknak ding zawn khal ka hmu vivo thlang. Keimai’ lam ihsi cun ka sawisel le ka mawhthluk can khalah dikih ka theihawk ruangah malte in hun el hiauho cun a lingin ka ling vohvo a si mai.

Ka thinlung ah “ka sungsuak, ka fate ngaingai an si lo, tui ka neih ding mi lawng hi ka fangai a si ding” ti ruahnakin i ciahneh vivo. Cuvek thinlung ka neih ihsin thu dangdang ka ruat bet vivo ih, keimahte ka um a nuam lo thawk thlang. Ka thinlung nawmlozia theithiam loin tuihlan vekin in pan hliahhlo hai.

Thu Tin Phur Vol. I

“Cutiih langcu vurvo ih um cu a tha lo ding e” tiin ka kaaleng cun thaten ka rak be hai nan, ka thinlung sung cun nuamteten ka hnawl hriahhro hai. Langdan phun hnih langter (*lemcan*) ringring a tul ih, an theih lo sungah cuti um thei dingin ka rak ziraw ciamco; keimahte ka hremaw thawk rero thlang tinak a si bik.

Nikhua a rei cun ka thinlung sung um mi in i nawrsuak lawlaw ih, thupaw thei nawn loin ka mithmai le ka awka in ka langter thlang. Ka pasal ka duhdawt ruangah a hmuh ah cun tha zet vekih um a tul si, a hmuh lole, tidan a phunphun hmangin a falepawl ka ngainatlozia langter ka duh si, umdan thiam a har zet. Tluang zuahzo le remawiawtei kan um laiah cun cuvekih nundan phun hnih hman cu a rak tul dah lo nan, tu ah cun *hansawng nun* ka zir a tul thlang. A rei hlanah ka falepawl cun in theithiam thlang; asinan, nauhak deuh lai an si ruangah zianghman an tawngsuak ngam lo.

Ka mithmai le ka cangvaihdan zohin *an phaw keki* hai men. Tuihlan ih *tihliahhlolei*’ kan umkhawm le kan *ei-intlang vialvo* boruak khal nuamteten a tlaniam vivo ih, tu ah cun “*ar rul hmu*” an rel bangin, thih le phan mi nei vekin an um; awka hrangdeuh ih ka tawng sinsin cun an thin a phang keki ih, hmuh theih lo kan karlak boruak cu a kau sawt nasa. Tuihlan vekin titinuam khal kan reltlang thei nawn lo tluk a si, an hung tawng ziarzo le a si lozawngin simaw, an tawng phitzawngin simaw, ka rak laksak theu ih, tawng ding khal an thei nawn lo. A rei vivo cun ziang thu hman in ruah thitha paih nawn lo.

Zing thawh le Ihzawng: Tuihlan ih mai thawh tikcu ih hahdamtei kan tho hliahhlo kha tu ah cun a boruak a dang thlang. Ka naupai thawn hun ih duahto lawk khal

Thu Tin Phur Vol. I

a tha zet nan, ka thinlung ah thangtu nei vekin ka um; “an tho ke maw, tho lo” ti ruatin ka tho tẽnto. Ka paih na lo cingin ka falepawl thawhter tengteng duh ah ka tho theu ko lo maw! “Ka hremaw rero men si lo sawn” ka vun ti-aw theu nan, thisen sungih a um hnuhnu cu tingaihnaak a um lo. An sangka ka king bumbo, lole, an theih ding ceuin thawmvang ka va nei hrim ciamco.

Ka mithmai le thinlung in hmuh thlang ruangah annih khal itthat ngam nawn loin an tho fiamfo. An hung tho ngaingai ih, tuihlan ih “nan tho tha maw? Nan ihhmuhkaa a thaw maw? Nan mang teh a tha maw?” kan rak tiawk dialdo kha tu ah cun mithmai se emem in ka rak zoh. Culawng hman si loin sawisel ding le mawhthluk ding ka hawl ih, an thawhmut laifang ah ka rak phun sutso thlang. Culole, mizan lamih an thilti dik lo cu ka thinlung sungah pai ringringin zinglam an thawh ka hmuh veten ka phawrhsoah lohli theu famteh. Zing tin rori “*good morning*” thei loin kan boruak a rit ringring. Khua a hung tlaideuhin kan umkelten kan umsal theu, a tawkdeuh lai.

Anmai’ dinhmun ah cun an nauhak deuh lai, bawm le ngaidam an tul lai vek hman an si nawn lo. An fel vivo, hnatuan ziangkim fial ciamco khal an tul nawn lo nan, keimai’ lamah harsatnak thup (anmah mitkemnak) ka neih ruangah a rak sisawn. Nau ka hun neih hnu sinsin cun ka nauneih puhmawh in, ti ding a phunphun ka thei vivo. Ka mithmai in hmuh nawn lo lawng si loin ka pasal in kan boruak a theih vivo tikah ka pasal mithmai khal ka hmu nawn ve lo, a har ka ti thup nasa.

“Keimai’ ruangah sikhaw” ka vun ti theu nan, ka thisen sungah a rak nung laklawh ih, rim lohli ding cu thil awl

Thu Tin Phur Vol. I

a si lo nasa. Mai nui' fate tiah ka nau neih thar mi cu an duh in, an duat nasa; asinan, thinlung sungah òh mi nei ringring an si ruangah naute khal an nel ding zatin an nel thei lo.

Naupuan sawh le thil dangdang khalah an ti mi ihpiang deuhthaw parah sawisel le mawhthluk ding ka hmu vivo. “Na va fala/tlangval ve, na va thiam ve, na va rang ve” tivekih hun fak duaknak ding can ka thei tam zet nan, ka thinlung sung thuk ihsin “ti hlah aw, cuti na ti le an lung a awi pang ding” i hun ti cingcing si! Fate panghel, zuri sabah hman hivekin an zohaw lemlo sikhaw, ziangahsaw ka phur hi a rih ringring? A ngaingai ah cun cuti emem ih sawisel le mawhthluk ciamco ding dinhmun an si tuk lem lo, keimai' lam harsatnak ruangah a si bik. An theih lo sungah “har” ka ti fualfo.

Nuam hliahhlo ih kan totlang lai, titinuam relih kan um lai le TV zohih kan um vialvi can hman ka vun ngai thup. Kan ihzawngih *mangtha* kan rak tiawk hliahhlo lai hmuah um ih, tu ah cun ihzawng tiangin mithmai hmuaw loin kan um; *mangthatnak* ding lam hnakin *mangsia* man dingih it an bang. *Thaizing kan thawh ah teh ziangha in sawisel leh ih, ziangvek mithmai ha kan hmuh leh ding* ti thinlung puin an vung it a si bik. A thaizing an hung thawh cun ka mithmai kel thocho ka rak pu ngaingai. A thupten an um a nuam thei lo.

Ei le in lamah: Ei le in lam hi ka thleidan theinak remcang pakhat in ka hun hmu bet vivo lala. A *thlum, a al* kan rak eitlang vialvo a nawmnawm thawn tu ah cun ka mithmai zohin an ei/in thlang. Ka sungsuak fa a hung pitlindeuh cun a ni ei ding le ka fa-eipawl ih ei ding tiin

Thu Tin Phur Vol. I

ka thinlung ah thleidan thiamnak ka neih a ʔul a si hi ti ka theisuak lala. Ka pasal hmuh le theihih cuti um ding cu rem ka ti si lo, rawlei zik tinten tidan ding remcang ngaihtuah in ka buai thup ringring; *ka buai thup* a si bik.

Ka fa-eipawl cu mi-aa lo nanana cu ka mithmai zoh an thiam ih, ka kaaleng in “khah, khah, ei uh, bar uh” ka vun ti cang khalah ka thinlung sungte cun an ei tam ngaingai pang ke ti ka phang thup thotho. Annih khalin thilumdan an theihthiam ruangah ka ʔawng mi cu thlun cuang loin an tidan kelten an ei/in thotho. Zianghman ʔawng duh loih ka um sinsin cun “ka duhsak lo” ti in theithiam mai.

Kan neih mi zate hi *kan sungzate hrang a si hi* tiin an rilrawn can le ei/in an duh can hmanah ka remtinak tel lo cun an ei ngam cuang lo. Langpangih ka ti fukfi hai lo hmanah, mi dang theih lo dingte in simaw, ka ziau duak ʔheu hai ih, an theithiam mai. An ngainat le duh lemlo mi duhsak zetih hun hnek le pheu cu ka kaa ihsin a suak dah lo lawlaw. Keimai’ ngainat lemlo mi lawngte siang zet vekih hnek ka hmang. Vophal le tirhsiang mi si cu ka duh ve nan, ka fa-eipawl par ngelcel ah cun har ka ti zet. Annih hnakin mi dangpi duhsak le hnek khi nuam ka tideuh lam, *mimak pakhat cu ka si ve* in ka thei-aw ʔheu.

Lawm le fak co lo: Ka fa-eipawl hi hmantlak lo le zianghman ʔathnemnak nei lo lawmmam cu an si ve ce lo, anmah tawkten ti thei mi an nei ciar. A ʔhazawngih hmu duhtui’ hrangah cun fak le lawmnak ding zawn nei ve an si. “Nauhakpawl thazang peknak ʔhabik cu lawm le fak, an mawitawk ih fak le lawm a si” an ti ʔheu cu ka thei ve ko nan, ka hun ti thei lo thlurthlo cuteh!

Thu Tin Phur Vol. I

Ka ti theilonak san ka ruah rero tikah keimai' lam thotho a si. *Fel le lawm phu hrimhrim in an thei-aw pang ding ti teh ka phang a si kei maw? Lole, keimah hi mahte duhaw thup, mi dang fak le lawm thiam lo maw ka rak si? Cuvek mi rak si taktak ningna, ka duhnak lamah cun ka awkam a zang zet si, awkam khal thiam nawnin ka thei-aw si, ka sungsuak fate parah hmuah tihliaphliap in ka um si, ka fa-eipawl hrangah ka awkam ka sup hrim a si bik ding ti'n ka ruat.*

A pa in simaw, mi dangdang in thil an leih phahphah theu. Cuvek can khalah “a va mawi ve, na va kaih ve, ka lo lungawipi” ti ding khal hi ka vun ti thei thlurthlo lo. An parih ka lawmpinak le awkam tha hun suah ding hi pamhmai ka ti tuk a si men thei. An pitlin hnu cun ka hmuh le theihpi ding khal an beisei nawn lo, anmahte an pindan lamah an kenglut men theu. An hun hruh ka hmuh le ka zawihnit ciammam lala ih, ka mithmuh ih hnipuan thar le tha ken ding khal an phur thei nawn lo.

An hnatuan mi pohpoh hun sawiselnak ding zawn ka hmu thei tuk ih, cucun keimah riangri umnawmlonak i thlak cuteh! Tuihlan, an fel hrih lo lai hmanah sawiselnak ding ka hmu thei lo theu sikhaw, tu ah hmuah a thimzawng hlirih ka hmuh hi keimai' lamah diklonak a um a si ko ding ti ka ruat. Hmun dang ah hna dangdang an tuan tikah an fellozia le sawr an tlaklozia thawmvang ka thei dah lo nan, ka hnenah cun fel an hlawh dah lo. Keimai' ruangah “ziantik hmanah ka falepawl hi an fel dah lo ding a si hi” ti ka thei thlang.

Culawng lem, ka fa-eipawl rak faktu le lawmtu an rak um can hmanah ka sunglam nun a rak lungawi lo mai. *A singai hokhaw, anmah tawkten an fel zet hun ti mai*

Thu Tin Phur Vol. I

ding kosawh, a tawngin ka tawngsuak duh nawn lo, ka dai khepkhep. An rel peh vivo pang ding ti phang siawm takin thu dangpi ah ka pialpisawn theu.

Inn ka thlen canah: Ka inntekpa ka neih pekte ah cun ka pasal thawi pawn kan perh canih inn kan thlensal cu kan falepawl in nuam an rak ti nasa. In rak hmuak hliahhlo ih, *nu/pa, na bang maw? Nan tlung har tuk, kan lo ngai!* ti phahin kan kimvel ah an her hliahhlo. An awka thlum ah kan bang hmuah a reh thluh maw si ding, *bang lamlam lo, khah! mawmawte kan lo sum* kan ti ih, a va rak nuam lawmmawm ve aw!

Tu ah cun cui boruak nuam le zangkhai cu khui ah simaw an hlo thluh. A san si dingih ka hmuh mi cu hihi a si. Inn ka thlen veten kan fa-eipawl rori ka mit in ka hmuitin ih, mithmai sepi thawn inn lam hnatuan ding ka siah ta mi an tuah maw tuah lo, a dik/lo, a felfai/lo ti ka cek hmaisabik. Sangkate thlalang tla leikhu a um maw um lo tiin ka mehtawk in ka hnawt hrim. Kan umnak le leirawt (*ground floor*), mawtaw zinpi kap, leikhu tamnak a rak si ngelcel thawn, cuti ka mehtawk ih ka vun hnawt hrim cun leikhu neh cu a rak um man si! Cucun *ka ling vohvo* a si mai, ka mithmai sepi thawn kawknak ding ka hawl ih, ka hrang bumbo a si mai.

Ka falepawl cun inn ka thlen ding cu an rak huphurh cia hrimhrim. An huphurh vekin ka cangvai theu ngai si, *keimah tihah tikherkhi ten* an um, lole, *an phar lialo hai* ih, ka zang an fak thup zet. Asinan, *nu-ei ka sisi* ti thinlung in i neh tuk ruangah ka nun kel in ka nung thocho. Ziangkim tluangtei a rak um hmanah inn ka thlen pekah cun pakhatte tal tawhthai ding ka thei thocho, ka thinlung sungten anmah rori ka hmuitin

Thu Tin Phur Vol. I

ṭengṭeng. Cukhal cun ka thinlung umawl hiahhi thiam lo ko i tuah ih, *a va retheih thlak ve aw!*

Khua a rei cun a hmuah khal in hmuak duh nawn lo, in ngaihsak duh nawn lo ding ti ka thei cia. Ziangahtile, ka mithmai sepi hmuh le mawhthluk rero ding hnak cun in hmu lo lawlaw ih um an duhsawn khalle an mawh lo ti'n ka ruat. Anni mawh a si lo, keimai' mawh a si ti thei cingin ka nundan kel hi ka thlah thei hrih lo, ka thisen sungah a rak tuhnhgetaw tuk zo. Kan falepawl thawi kan suahvah ceng lo ah cun, kan vahsuahnak ah nuam zetin um khal sehla, inn kan thlen zik tinten ka thinlung boruak ka thleng lohli ṭheu ih, inn sung luh veten boruak a sosang vutvo mai ṭheu. Sawisel ding le mawhthluk ding ka tuah ṭheh hnu lawngah hahdamten ka um thei, *ka hremaw thup rero hi a rak si!* Asinan, cui ka thinso ur-o can tawite sungah kan insungsang boruak a rak nuam lo man ih, thil ṭha lo zet a si.

Ka silonak vekih lang ka duh si! Hizawn hi har ka ti bik mi pakhat a si. Zovek mi khalin miṭha, mitlailuang, miduhdaw thiam, pasal le fate zohṭha thei tiih rel cu kan duh cio, kei khalin ka duh ve. Asinan, kan nundan diktak cu thuh theih a si si lo, a si vek cekci in mi in an relsuak ṭheu si; a laklawh nasa. Ka kiangnai ah nupinu ṭha le zaidam, pasal fate hrangih duhnung thuhla an rel ka thei ṭheu.

Cuvekih an rel tel mi si ve ding cu ka thinlungten ka haheuh ve ṭheu nan, ka nundan in a zir si lo. *Nunau sual, nunau ṭha lo, fate hmu thei lo* tiih rel tel ding cu a duhin ka duh lo lawlaw. In rel ka theih hioho hmanah *ka turpa-kak, ka hrang ka kio*, ka silonak vekih um ka tum lala, *a va har fualfo ve aw!* Nu-ei ka sinak ihsin ka

Thu Tin Phur Vol. I

nundan ka dungkhirh rero tikah zohmanih theihpi loin
harsatnak thup ka va rak nei nasa ve aw!

Cui harsatnak cu ka thinlung putdan ruangah a si bik.
Ka fa-eipawl ih an tuarnak cu thu dang si sehla,
zohmanih theih loin keimah in har ka ti tuk, ka tuar tuk.
Tluangtlam le duhdawawtei' um hliahhlo ding kosawh,
a phunphun in thu dangdang ka hawl, tidan a phunphun
hmangin ka falepawl ka hrekkhawng, mi theih le duh
leh ual si lo, zohmanih theihpi loin ka nun sungril hin a
tuar nasa ti ka phuangaw lawlaw a si hi!

Hiti ka um ruangah thinlung takin zohman in in ngaina
taktak thei lo, an thinlung sungten in nautat rero men.
Nu-ei si hi a va har lawmmam em! Cui sapbaiah ka fa-
eipawl cu minung nanana, an hung pitling vivo ih, mah
le tuan thei mi ciar tuanin, hlawhawknak an hun nei
fingfing. An parih ka nundan a rak dik lo tuk ruangah a
si ding, zohmanin dunglet in hawih nawn lo, ka hnenih
um hnakin hmun dang ih hnatuan cu nuam an ti lamlam.
In duhdawtu ka nu tiih ngaihsaktu le ka zawn in ruattu
khal an um nawn lo. Ka ruah rero tikah anni mawh a si
lo, keimai' mawh liolio a si ka ti ih, ka mawhthluk ngam
hai lo.

Anmah hringtu an nu kha damlai ve sehla, hivekin an
um lo ding sikhaw! An vanduinak (*a nui' thihsan*) cu
remcang ah bawhin le anmah hringtu an papi ka co phah
cu lungawi ding ka sisawn nan, ka fa-eipawl
zawnzaihnaak tuahtu le anmai' insungsang rori ah
mikhual vekih umtertu ding maw ka rak si! An papi ka
neih pekih kan nawm hliahhlo lai, duhsakaw zetin a
thlum a al kan eitlang lai le zing hung thawhieh hni
siamso, inn thlen khali h tihliahhloitei kan rak

Thu Tin Phur Vol. I

hmuahawk, zan vung ihzik khalih *mangtha maw* kan rak tiawk liahhlo boruak nuam zet kha keimai' ruangah an hlo theh.

Ka zum ban lo, keimai' nundan in hngawng tha lo a neih vivo mi cu ka fate pahnih le keimai' sungkhat lam khalin ka fa-ei pahnih cu an rak ngaina thei lo velvo hi a si. An kaaleng ti lo cu an thinlung sungmuril cun an ngaina thei lo lawlaw hi pawu ka ti sinsin. Nui' thinlung putdan hi an rak nunpi nasa ti ka theifiang. Cuticun keimah le ka sungkhat hmuahhmuah hnenah tlatlum thei loin an mikhual vivo ih, pawu ka ti sinsin. Tuihnu ah cun a sawt nawn si lo, an thinlung sungah ka rak tuhngget laklawh man zo ih, ka pasal tiangin an hmu sakhil thluh ko lo maw!

Hitivekih ka rak zoh hai ruangah ka fa-ei pahnih cu an dam sung thihnak le huphurhnak thinlung nei dingin cinung ka rak tuhngah sapbai, a pawu tuk lawmmam. Ka nundanpawl kha herkir (*rewind*) theih sehla, ka herkir i tur, tikcu le can liam zo hnu herkir theih a si si lo, ka siraw tuk. A thupten anmah hnakin keimah in nu-ei si hi har ka tisawn. Ka tum hrim khal a si lo nan, ka sungril ihsin a suak mi huatnak ruangah sikhaw hiti ka um ti ka thei-aw. Tluangtlam le duhsakaw dialdoih um ahcun ziangkim hi a tluangin a dai khepkhi nan, thinlung a kelkawi ih, engtaiawknak le duhawknak ngaingai a um lo hnuhnu cun zianghman hi a tluang thei nawn lo a si bik. Thil fate men khalah phunzai le sawiselawknak in a khat thluh. *Ka fa-eipawl hnakin keimah in tuar har ka rak tisawn a si lo maw* tiin thu ka ruat bet vivo.

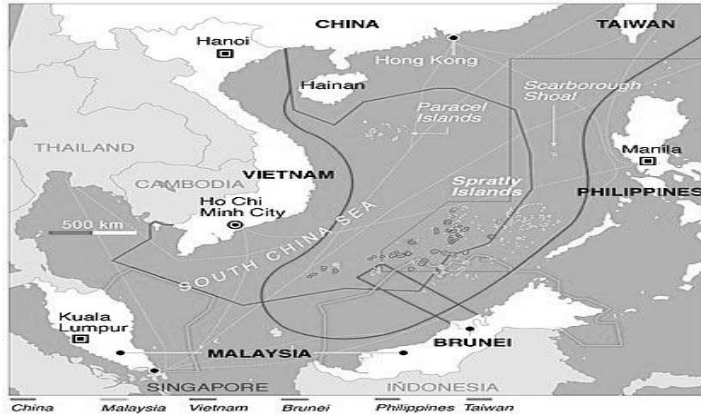
%%%

Thu Tin Phur Vol. I

HLAWM RUKNAK: RAM THUHLA LE NUNPHUNG

Bung 34

TULAI SOUTH CHINA SEA THUBUAI

Thuhmaihruai: Kum 2019 cemzawng lam ihsi khan China Ram Wuhan ihsin *Coronavirus (Covid-19)* pulhnat a suak tiin 2019 December 31 ah hmuhsuah a si. Leitlun Harhdamnak lam Pawlkawm (*World Health Organization-WHO*) khalin Covid-19 hi hringmi zate sawnawk thei mi nat (*pandemic*) a si tiin 2020 March 10, zan nahzi 11:13 ah a than.

Hi cahram ngan ni (June 12, 2020) ah hin leitlun ah Covid-19 natnak kai mi 7,732,952 an um ih, mithi 428,248 le damsai 3,750,450 an um. Cutiin leitlun pumpi in hi Covid-19 *pandemic* a buaipi ih, eihawlnak (*economic*) lamah nasa zetih a tlaksiat rupro laifang ah leitlun in a rak buaipi rero zo mi, *South China Sea (SCS)*

Thu Tin Phur Vol. I

buainak cu China in a tharthawhsal ih, USA telin ram tapi in an buai pi lala a si hi! Mi hrekkhat cun hi buainak hin *Ralpi Vawi Thumnak (WW-III)* a suah phah pang ke maw ti tiangin an thin a phang. Tui a dinhmun tiang lawng, a tawinakin thlurh kan tum ding ih, tuihnu ih a umdan ding lawngte tikcu in a run her danglam vivo dingah ruat sehla. Cun, an ralthuam hman mi, vanzam le lawng, tvp. khal an hmin kan nganlang tel tum lo.

A hmin le a hmunhma: SCS hi kum zabi 16-nak ah khan *Portuguese* lawng ih khualtlawngpawl in *China Sea (Mare da China)* tiah hmin an rak sak ih, lehhnupi, 1953 ah *International Hydrographic Organization (IHO)* in tui a hmin, *South China Sea (Nan Hai)* tiin an run nemhnget. Pacific Tipithuanthum sir ih um, a kimvel in peng 1,400,000 (3,500,000 (*sqr km*) a kau.

A kiangkap rampawl cu (zukih kan hmuh vekin), Cambodia, Vietnam, China, Taiwan, Philippines, Brunei, Malaysia, Singapore le malte hung hladeuh ah Thailand a um. SCS Tipi a thuknak bik cu Manila Khawpi kiangah a si ih, *meter* 5,400 a si ih, a hmin ah '*China Sea Basin*' an ti. Hi hmun hi ruahti a tha ih 80-12 *inches* a dawng theu. Thal ah *typhone* thli nasazet a hrang theu.

A thupitnak: SCS hi tipithuanthum dang le tikulh dang vek a rak si lo, a hnakih tipithuanthum kau le thuksawn hman tapi an um nan, cuhawk rero an si dah tuk lem lo. Asinan, SCS saklam ih Philippines Tikulhpawl le Sumatra le Borneo Tikulhpawl karlakah *channel* an timi tipi lamzinpawl an um thlerthler ih, sumdawnnak le ngakaihna hmunpi a si ih, tipi sung um ramnung phunkim umnak le lungmeihawl a tam tuk ruangah a

Thu Tin Phur Vol. I

sehvel ram hrangah cun ziangkim ngah theinak “Sialkiringcin” tluk a si. Leitlun ram tin ihsi sumdawngpawl in cutawkw fehtlang ih an ngah mi paisa cu kum tin US dollar *trillion* 3 lenglo an tling thei ti a si. SCS ah hin zohman ih hmuhsuah hrih lo mi *oil reserves barrel 28 billion* le *natural gas cubic feet trillion 266* hnakih tam a phumaw tiin an rel.

Cun, SCS ah hin ramnung ticawkw lo deuhthaw an um ti a si ih, leitlun ih ramnung 10% tluk an um. Tidai lam ihsi raldonak ding khalah SCS hi hmun remcang tuk a si ruangah leitlun ram tampi in ralrelnak hmunpi ah an rak hmang ti kan thei. *Leitlun Ralpi Vawi Hnihnak (WW II)* ah khan Japan khalin ralthuam le ein seknak le ralrelnak ah a rak hmang nasa ti a si kha. Cuticun kum zabi 21-nak tiang khalah sumdawnnak lamzinpi le ralrelnak hmunpi ah an run hmang vivo.

Buainak thar: Tuihlan ah cun SCS kiangkap rampawl cun China thiltidan an thlir ringring nan, buainak an rak suahpi dah tuk lem lo. Asinan, 1991 ihsin kha cun China cangvaihdan le hmunhma a khuardan an zoh thei nawn lo ih, SCS kiangkap rampawl in an buaipei thawk thlang. China cun SCS cu ‘a uisaham’ tlettlet cu an tuar thei nawn lo, a hleicein Taiwan, Brunei, Indonesia, Malaysia, Philippines le Vietnam rampawl in an buaipei. Culo khalah tikulh dangdang thaw khalin an lakah buainak tete a suah ringring ruangah tuisan, tidailam buainak hmunpi ah a cang a si hi!

Hitiih buainak a suah veten *South-East Asia* ram sungih ram dangdang in anmai’ zawn ciar cu an ram a sizia hamnak aw a suak vivo. Anmai thuanthu ciar dungkhirhsal in *nine-dash-line (cuk kua-rin-zawm)* an ti

Thu Tin Phur Vol. I

mi dan sirhsanin an ta ciar a si vezia an cuhaw ciamco thlang. *Nine-dash-line* hi 1948 ram zuk an rak ngannak ah an ngan tel mi a si ih, cu mi huap sung ram hmuahhmuah cu anmai' ta a si tiin China hin a ham teiteinak a si. Hi thu hi Asia rampawl in *UN Convention on the Law of the Sea (UNCLOS)* ti mi UN ih tipithuanthum lam lairelnak ah thu an pulut ih, *Nine-dash-line* hi China khal hin zahin, zawm ve seh ti thu an thlen. China thung cun kum 1948 ih anmai' rak ngan mi *Nine-dash-line* dan sirhsan in amai' ta rori a si ti in tanthat a khuar sinsin. Asinan, hi buainak hi a nemzawng le a thazawng ih reffel thei dingin Asia rampawl cun tan an la.

ASEAN timi Asian ram 10 telkhawm, cun hi thubuai ah cin le dan felfai nei dingin le buainak sosang lo dingih lamzin hawlih, cin le dan felfai tuah dingin 1992 ah khan China cu sawm a si. *Declaration on the Conduct of Parties on the South China Sea (DOC)* an timi SCS thuhla ih lungrualnak thuthlung an tuah. Hi thuthlung in a tumtah bik mi cu hi SCS thu ah buainak sosang lo dingin le thubuai ziangkhal a um le a nemzawng le a thazawngih relkhawm ding ti a si.

Rinhlelhawknak: Cutiuh thuthlung an tuahtlang lai rori ah rinhlelhawknak a suak thotho ih, ziangmawtiuh buainak a suah tikah cangvai lohli thei mai dingin ralthuam a thupten an sek rero thotho. China cun mi cangvaih hnuuh cangvaih cu a tum lo nasa, a cangvai hmaisabik a si ih, ralthuam sekkhawm in tuahcawp tikulh (*artificial islands*) tiangin a tuah rupro mai.

Airport a tuah, ralkap umnak inn maktarara a sak tluttlo ih, tulaiah pheih cun *nuclear* tha hmangin tidai parih

Thu Tin Phur Vol. I

lekthik pek theidan ngaihtuah in a buai nasa. Cuvek thothon Taiwan, Indonesia, Brunei, Philippines le Vietnam khalin anmai zawn ciar an ram a sizia theihtawp suahih hum an rak tum ve. Anmah lawng si loin Europe lam unaupawl thawi tantlangdan tla hawlin le ralkap *training* tla neiin, tantat an khuar tluttlo ve.

SCS buainak cun reh lam pan loin, mai' tantak lamih tantatkhuar vivo a si ruangah Philippines cun 2013 ah khan leitlun rampi thuthennak sangbik, Netherlands Ram, the Hague ih *The Permanent Court of Arbitration (PCA)* ah thu a thlen nan, China cun a pawm duh lo, a hmel rori hman a lang duh lo. Kum 2016 July ah PCA cun cui thuthlen mi cu a pawm ih, *UNCLOS* dan vekin a kiangnai sumdawnnak hmun cu cui ram ta a si thu, China hi *UNCLOS* member si dingih nemhnggeh kum, 1996 ihsin thuanthu vekin China ta a sinak cu tawpin, Philippines hi a neitu diktak a si thu a puang.

Hi thurelcat mi hi China cun a pawm hrimhrim lo, hitiuh thutluknak tuah hi a fair (*a dik lo*), *UNCLOS* dan vekih lairelnak hi ram pakhat zahlonak le thuneihsak a luan tukih hman a si tiin a el ve. Hi thubuai hi thuanthu le sirhsan tha hmangin thatei thu then ding a si a ti men. *UNCLOS* thu hnakin China cun *DOC* thuthlung lamah a thinlung pein, Asia rampawl thawi rualremnak hawl sawn a tumtah riangri. A tumtah vekin 2017 ah kekardan sawng khatnak nganin, 2018 ah a sawng hnihnak an ngan fel thei. Leitlun tipi parih khualtlawn theinak *Freedom of Navigation Operations (FONOP)* hi 1980 hrawng ihsin America in a takin a hmang hmaisabik.

Thu Tin Phur Vol. I

USA le China: Tui kum zabi 21-nak khalah USA Navy cun *FONOP* cu pucawiin buainak a umnak hmun tin, ram tin ah a hrawlhaw ve. Cuitlunah, SCS khal leitlun sumdawntawnawknak zinpi vekin simaw, *South China State* vekin simaw ruatin *Indo-Pacific Strategy* tihlawhtlin tumin a rung her-aw vivo a si hi! China in SCS a ham tuk thu ah USA cun a thian le rual tha ram dangdang sawmkhawmin kum zabi 21-nak ih ziangkim ih cak le thang vutvo, China hlawknak *control* thei dingin le tipi parih a ralreldan dolet theihnak dingin nasa zetin tan a la.

Cun, *Indo-Pacific* hrawngah USA Navy dinhngah a sizia langternak ah le cutawk hrawngih ram cak deuhdeuhpawl thawi tipi lamih rualpihat tumin *Freedom of Navigation Operations* hi 2015 lam ihsi khan a rak thawk zo hi a si. USA in SCS ih kum tin *Front Operation* an tuah zat cu 2015-2017 tiang kum khat ah vawi 4 ciar le 2018 ah khan vawi 5 a si. Kum 2018 October ah khan SCS thu ah USA hi hrawlaw lo seh ti a langternak ah China cun a lawng tumpi *Loyang* cu USA lawng pi *Negator* thawi hnawtaw ziktein a fehter hrim. Cuisicun an (China vs USA) pahnih boruak cu tuihlan hnakin a sosang deuhdeuh.

Cutiin China cun USA cu ngiar rero hmansehla, 2019 kum sung rori hmanah US cun vawi tampi *Freedom of Navigation and Air Operations* a tuah nasa, cuitlunah, a thian le rual ram dangdang pawl khal *operation* ih tel ve dingin a sawm sinsin. Kum 2019 January 7 khan USA Raldolawng (*Warship*) tumpipi cu SCS ih an cuhawknak rampawl kiangah duhtawkin a vahkualter rero. Hitivekin USA in doawknak lawngpi a run thlah mai hi ram cuhawknak, doawk duhnak le ngiarawknak

Thu Tin Phur Vol. I

a si tiin China cun a puang. A puan vekin USA cun a ralthuam ðaþa, lei lam, van lam le leihnuai lam huapin SCS lamah a thlah rero ngai. Cucun China hnaknem a sun nasa ih, an hmuan ih ramnung lut cu lungto talin a rak deng lo ding ti zohmanih relkhawl theih a si lo.

China lam thupuangtu ih a puandan ah cun USA ralthuam an ram sungih lut rak kahthlaknak dingah an lawng tumpipi cu Vietnam ramri lamah an tlan hluahhlo. Cucu USA lam khalin, “Kan timlamawkdan vek a si ko,” an rak ti men. Tipi hnuai le tlun vansang ihsin China lawng le ralthuam dangdangpawl khal US cun a kil ðengteng; China lam a hun cang detdi vetei rak cangvai ve dingin a man cia herher.

Tu-ah hin USA in hlanlai ih an ralthuam rak sek ciamco vek khan *Guam* lam khalah vanzam a phunphun, lawng le ralthuam dangdang, nasa zetin a sehkhawm ciamco ve. A sek menmen lawng hman si loin China vanzam le *rocket*-pawl thlingthlain an vanzam ðaþa cu kan dung ni hnih/thum sung hmanah nahzi 32 rori tipi parah cawl loin an vak, an tawi rero a si kha!

Covid-19 ruangah maw? Tui Russia Ram kan ti mai, hlanih *Soviet Union* an rak ti lai ihsin Russia le USA cu ‘hngirhngir-aw’ ringring kha an rak si nan, cutiih kahawk ciamco cu a um tuk lo. Asinan, *Soviet Union* a hung tluksiat ruairo cun, USA cu leitlun ah a “vawk lallen” dupdo mai ih, amah hun dodal thei ding an rak um lo titluk a si. Asinan, tu ah cun ramlan, minung tam le thiltitheih ih thei-aw China in US parah hro a suang ve nasa.

An ngiarawknak cu a reideuh zo nan, Covid-19 pulhnat a hung suah sinsin cun ‘ngiarawk’ men lawng si nawn

Thu Tin Phur Vol. I

loin, “cal ih cil hnih hmaisasa aw” ti vial lawng an hngak a bang. USA le ram tampi in China cu Covid-19 thu ah an mawhsiat bik, pulhnat suahnak, thu dik loih thuthan hmang, hi nat thu thatei puang duh lo tiin an dem ih, ram hrekkhat phei cun hi nat ruangih a cem mi tla leiba cawhin an cawh vutvo thlang. USA president Donald J. Trump phei cun hi Covid-19 hi Wuhan Khua ih *microbiology* zirnak *laboratory* ihsi suak rori a si a ti ve. *Intelligence* lamin a dik le dik lo an hliakhlai rero. An duh vekih hliakhlai dingin China in sangka a rak awn taktak si lo.

Curuangah, USA cun a nabik le a rei thei bikih China hremdan ding a ngaihtuah nasa. Cucu China cun a pawm lo nasa, cuhnakin US puhdan ding a rak hawl ve. Covid-19 hi 2019 October ah Wuhan Khua ih an neih mi *Military World Games* tum ah USA ralkappawl ih rak kenluh mi a si a ti ve cu e!! Cui thu cu an thuthang ca khalah a kau thei bikin an suah ciamco.

China cun acozah thusuah mi *social media* ihsi rak sawiseltu le a diksawn rak ngantu pohpoh cu *account* an phihsak tlunah, an sungkuapawl tiangin kaih theh an si ding tiin thu an than. Covid-19 hi an remawklonak luardertu tiin rel sehla, a soal a zulum lo. Ziangah tile, hizat ralthuam thatha hi 2020 kum tir ihsin nuamnungtawl men cun SCS ah an vakkual men lo ding ti a fiang. Covid-19 in leitlun a hninter dupdo ih, damnak ding hawl vutvo a si laiah China thung cun SCS lamah 2020 kum tir ihsin a thinlung a pe tam sinsin. Leitlun pumpi lawng hmuahhmuah, hmun thum then, hmun khat an fehtlangnak SCS lamih ralkap sek a buaipisawn. SCS kiangkap ram hrekkhatpawl ih

Thu Tin Phur Vol. I

khualtlawn veivah khal China lam hin an rak tibuai theu ti a si.

Ziangbang ke maw! Tuihlan hnakin tubaite ihsin SCS ah USA le China hin an ralthuam sek a luar deuhdeuh. USA cun amai' ram taktak si lo, SCS tiangtiang neih tumih China a duham tuk hi a zoh men thei hrimhrim lo. Zawi ram hman a si lo ruangah zalen takin kan cangvai ding an ti. Buai taktak sehla China hi zawi ram in ha bawm ve ding? ti hi helhkam zet mi pakhat a si. USA lam cu rel ding um lo, SCS kiangkap tuan ram hmuahhmuah cu a fiang cia an si ih, India khalin a bawm a zulum; cuitlunah Europe Ram hrekkhat khal an pawk ve ding ti zum a si.

China lawngte tuihlan ih a thianrual thabik Russia hin teh bawm tak maw! A rel theih hrih lo; ziangatile, Russia khal hi Covid-19 ruangih thi an tam tuk tikah China parah a lung a rak awi lo ve nasa si! Culaiah, India cun USA a bawm lo khalah China cu a bawm a zulum lem lo. China hin SCS ihsi doawknak a suah ding hi a rak zum cia deuh a bang ti a si. Hi ram pahnih hi tu ah cun an man veve tluk a si thlang.

US president fehsuak, Donald Trump sanlai ah cun dai khepkhepin an um lawk nan, Joe Biden cu US president thar ih hritlin a si veten China cun hro a suang tharsal ih, January 30 ah cun vanzam phunphun le tidai sung lam ihsi raldonak hmarua phun dangdang thawn SCS lamah an lut nasa ti a si. A khatlam, a khatlam dungsip an tum lo veve si, an ngamaw emem mai si ih, ziangbang ke maw! Thawmvang kan ngai vivo hnik ke aw!

&&&

Thu Tin Phur Vol. I

Bung 35

LEITLUN THU THENNAK SANG BIK¹³ (*International Court of Justice -ICJ*)

The Hague, Netherlands

Africa Khawmualpi sungih um, leitlun ram fate pakhat, *the Republic of the Gambia* Ram in Kawlram acozah cu Rakhine Ram ih um Rohingya miphun pumpi cimihther tum (*Genocide*) tiin *ICJ* ah a hek ih, 2019 December 10-12, ah Ram Thurawn Upa (*State Counselor*) Daw Aung San Suu Kyi rori fehin an heknak thu relfel dingin Netherlands Ram, *the Hague* ah a va feh ti kan thei cio.

---

¹³*Latest Newsletter Now Available (Error! Hyperlink reference not valid.)*, Volume 24 Issue 2, by D. Wes Rist, Date: February 27, 2020. *News Watch Weekly*, Vol. 14, No. 45, 25-1-2020. Hi thu hi *Chin Deirel*, April 2020 ah suah a si zo ih, remthatsal mi a si.

Thu Tin Phur Vol. I

Cui thil thleng ruangah mi tampi in *ICJ*, lole, *the Hague* ti tawngfangpawl (kan rak theih zo hmanah) kan theih lar phah cuang a bang. Cucu remcang ah la in *ICJ* thuhla kimdeuhin kan ngan tum ding, theihkauhnak bawmtu dingah. (*ICJ* website cu www.icj.cij.org)

A hmin: *ICJ* (*International Court of Justice*) hi *Leitlun pumpi Thuthennak* (*World Court*) ti khalin an ko. Kum 1920 ah *League of Nations* (*LN*) ih rak din mi *Permanent Court of International Justice* (*PCIJ*) run hnuthlurhtu a si. *LN* le *PCIJ* cu *ICJ* tiih thlengin, 1945 ah *ICJ* tiih dinfel a si nan, 1946 ih si lawngin hna an t̄uan thawk. *ICJ* hi leitlun ram 193 telkhawmnak a si.

Netherlands Ram ih *Peace Palace* ah *office* awn a si. *United Nations Charter* le *ICJ* lungkimnak tuahin thuthen theinak thuneihnak nei dingih din a si. *ICJ* ah hin *UN General Council* le *UN Security Council* in dan lam thiam mi 16 a ret ih, a hnuailam mipawl hi tui t̄uan rero laipawl an si. *ICJ* hnatuannak ah *English* le *French* t̄awng an hmang tambik.

<u>Hmin</u>	<u>Umnak ram</u>	<u>Sinak</u>	<u>Tuan sung kum</u>
1. A. Ahmed Yusuf	Somalia	President	2009 - 2027
1. Xue Hanqin	China	V. President	2012 - 2021
2. Phillippe Couvreur	Belgium	Registrar	2019 - 2026
3. Peter Tomka	Slovakia	Member	2003 - 2021
4. Ronny Abraham	France	Member	2005 - 2027
5. Mohamed Bennouna	Morocco	Member	2006 - 2024
6. A. Cancado Trindade	Brazil	Member	2009 - 2027
7. Joan E. Donoghue	USA	Member	2010 - 2024
8. Giorgio Gaja	Italy	Member	2012 - 2024
9. Judia Sebutinde	Uganda	Member	2012 - 2021
10. Dalveer Bhandari	India	Member	2012 - 2027
11. P. Lipton Robinson	Jamaica	Member	2015 - 2024
12. James R. Crawford	Australia	Member	2015 - 2024

Thu Tin Phur Vol. I

13. Kirill Gevorgian	Russia	Member	2015 - 2024
14. Nawaf Salam	Lebanon	Member	2018 - 2024
15. Yuji Iwasawa	Japan	Member	2018 - 2021

Hnatuan an thawh taktak kum 1946 ihsin 2018 tiang mi 25 in ram 25 ihsin president hna an kai zo ih, tui tuan lai, **Abdulqawi Ahmed Yusuf** hin 2021 tiang president hna a kai ding. *ICJ* ih a buaipi mi thupawl (*contentious cases*) zoh tikah ram pakhat le pakhat (ram hnih karlak) buainak thu a tambik. Leitlun theih tlakih a rak buaipi mi le thuthennak a rak tuah mi tum sarih lai a rak um zo. Cupawl cu -*America vs Iran, Turnisia vs Libya, USA vs Canada, Yugoslavia vs Kosova, Macedonia vs Greece, Congo vs Uganda, Pakistan vs India* tla an si.

***ICJ* le *Security Council*:** UNO member ram pakhat in *ICJ* ih thurelcat mi a thlun lo ahcun Dan No. 93 vekin *Security Council* in a thlun lotui ram parah thuthennak a tuahsak thei. *SC* in member picang panga (P-5) ti mi *China, Russia, France, UK* le *USA* cun an thuneihnak (*veto power*) in an vawthla thei. *USA* le Nicaragua thubuai ah khan cuti'n a rak um zo. UNO le *SC* member zaten *ICJ* ih thuthennak cu ka lungkim a si tiin hmin an khen thluh.

Hi thuthen mi cu lungkim loin, relsal dingih putlulh khal a theih lo. *ICJ* in tuini tiangah thubuai 130 parah thuthennak a tuah zo ti a si. *ICJ* hi ziangmawcan ah cun *ICC* (*International Criminal Court*) thawm fin pang a awlthe. *ICC* cun bulpak sualnak (ram hruaitu pakhat khat, ram dang vuanzi tivek le hotu lam mi pakhat khat) parah thu a then, *ICJ* cun cuvek cu a ti lo lawlaw.

Kawl ralkap, Cozah le *ICJ*: Kum sawm tel sungah Rakhine Ram buainak cu Kawl ralkappawl in ralthuam

Thu Tin Phur Vol. I

hmangih daihter an rak tum ringring. Kum 2015 khalah an tidankelten ralthuam hmanng thothoin buainak rehter an tum. Kum 2016 ihsi ralkap le mipi cozah cawhrawi khalin cuti thothoin an pehzawm ih, NLD cozah khalin mipi vantlang theihih a dawnkhamnak simaw, a dem thu simaw a rellang dah lo. Hi cangvaihdan rapthlak taktak hi zoh men thei nawn loin ram 57 telkhawm, *OIC (Organization of Islamic Cooperation)* sungtel *Gambia Ram* in Kawlram cozah cu “minung sinak le dinhmun siatsuahtu” tiin *ICJ* ah taza a cuai tariai.

Hivek a thleng leh ding ti hi Kawl cozah le ralkappawl cun an mang hmanah an rak man ban dah lem lo ding. *ICJ* ih thubuai pulut ding hin pawlkawm pakhat khat simaw, bulpak in simaw, a theih lo, ram pakhat ih putluh a tul. *Gambia Ram* hi UN khalah sungtel ram pakhat a si ve. Leitlun rampi lungkimtlang mi dan an pahbal mipawl pahbal nawn lo dingih kham dingin le an pahbal mi parah hrem dingin thu a thlen.

Gambia Ram ihsi thu an thlen mi par ihsin 2018 le 19 sungah khan Kawlram thil ti mi parah zalen zetih zingzawi dingin *FFM (International Fact-Finding Mission in Myanmar: FFFMM)* an din. Hi an thu hliakhlainak hi 2011 ihsin an thawk zo ih, UNSC khalah vawi tampi *report* zo mi a si; Rakhine buainak, ahleicein *Rohingya* thu cu a buai pi bik mi a si.

Kawlram (ralkap) in *Rohingya (Bengali)*-pawl an that ciamco, an inn an urkangsak, nunaupawl an pawngsual ih, a thah khal an thahcih tikah um thei nawn loin Bangladesh Ram ah an zuang an zam ti a si. Cuticun, 2016-17 sungih Kawl ralkappawl cangvaihdan

Thu Tin Phur Vol. I

hmuahhmuah an phawrhuak tikah Dan hrampi I, III, IV le V an pahbal ti a si ruangah taza an cuainak a si.

Hi thubuai dinpitu dingah Kawlram lamin siseh, Gambia lamin siseh, danthiam (*lawyer*) 3 veve an sang. Gambia ram in Kawlram taza a cuai hi Kawlram cozah simaw, ralkap simaw, a huat ruangah amahte thu ih taza cuai a si lo, UN in kum tawkfang zet, cipciar zetih a hliakhlai hnuah Gambia Ram cu tazacuaitu ah hmangih an tuah mi a sisawn. Hi thu hliakhlaitu lakah Koreami, Ms. Yanghee Lee (*special rapporteur*) a tel ih, tum ziangmawzat UN SC ih report a pek tikah Kawl cozah cun a ram sung luh hman a siang nawn lo.

Kawlram Tazacuaitu Gambia Ram: *Gambia* Ram hi *Republic of the Gambia* an ti, Africa Nitlaknak lam, Atlantic Tipithuanthum kapte ih um a si ih, Africa Khawmualpi sungih ram fatebik a si. A ram pumpuluk kauhram cu *kilometer* 10, 689 (peng 4, 127) a si ih, 2013 kum ih mipumsiarnak vek asile minung 1,857,181 an um; an khawpibik cu *Banjul* a si. Kum 1965 tiang kha United Kingdom kut hnuaijah a um ih, cui kum ihsin mahte ukawk theinak (*self-governance*) neiin thuneihsin an kut ah a um thlang. Gambia Ram hi Kawlram ihsin *kilometer* 11,500 (peng 4,440) tluk hla a si.

Gambia in ICJ hnen ihsin ziang duhsannakin so taza a cuai? A hnuailam thupi panga pawl hmuitinin taza a cuai.

1. Myanmar in (*Rohingya/Bengali*) pawl hnam pumpi cimit theh (*genocide convention*) ding koin a cangvai.
2. Myanmar in hivek ti nawn lo dingin dawnkham seh.

Thu Tin Phur Vol. I

3. Hivek tuahtu pohpoh, bulpak maw, mibur an si hmanah, an ram dan dinglai vekin hrem hai seh.
4. Myanmar in (*Rohingya/Bengali*) pawl Myanmar ih an tlun theidan ding ngaihtuhsakin, an umnak ding hmun le ram, rammi an si theinak ding ngaihtuahin, humhim hai seh.
5. Tuihnu lam hrimhrim ah hnam pumpi cimihnak dingin Myanmar in ti nawn lo lawlaw seh.

Ram pahnih ih san mi danthiampawl thubur mi le Kawlram lam ih si an lehnak thupawl cu 2019 December 10-12 ah an ngai ciamciam hnuah 2020 January 23 ah ICJ cun a hnuailam vekin thusuah (*provisional measure*) an suah.

1. A zamrang thei bikin Myanmar in hnam pumpi cimihnak dingih a cangvaih hi bansan lohli seh.
2. Hivekih cangvai theitu pohpoh (thimnakah, ralkap simaw, hriamhrei keng mi dang-*paramilitary*) an si khalle ti nawn lo dingin dawnkham seh.
3. Hivekih a rak cangvaihna thuhla hminsinnak (*document*) hmuahhmuah hi Myanmar in hlovaite men loin, thaten kilkhawi thluh seh.
4. Hi ram pahnih (*Gambia le Myanmar*) kar lakah thuelawknak le remawklonak dingin zianghman an tuah lo pei.
5. ICJ ih thutluknak (*provisional measure*) a tuah mi parah an hmuhdan le an dinhmun cu a tikcu bikhiah vekin pelhloten *report* an pe ding a si.
6. Hi thu thawi a pehpar mi thu pohpoh zingzawinak ah Myanmar le *United Nations* cu kutkaiawin an tuantlang ding a si.

%%%

Bung 36

KAWLRAM ZUK

Ram pakhat ih zuksuai ti mi cu ramkhelnak lam, raldonak lam, fimthiamnaklam tiin a kil-i-ki-kih a famkim ðeh a ðul. Ramkhelnak lam a thlengawk canah, lole, ralkap lam thlengawknak a thlen can tivekah cui ram zuk cu a rak thlengaw ve ðheu.

Þimnak pakhat rellang sehla. Kan Kawlram cu Mirang thawi an doawk hmaisak ðum ah khan Rakhine ram le Tanintharyi Raþenpawl cu Mirang kut ah an pe.

Cutikah Kawlram zuk cu a hlan vek si nawn loin, a thlengaw thlang. Cui hnu a vawi hnihnak Mirang le Kawl doawknak ah Kawlram hnuailam (*Lower Burma*) sung hmuahhmuah cu Mirangpawl in an la thluh. Cui can khalah Kawlram zuk cu a thleng-aw lala. A vawi thumnak an doawknak ðeh hnuah cun Kawlram hmuahhmuah cu Mirangpawl in an langah thluh. Cutikah, Kawlram zuk khal a thlengaw lala. Curuangah, ram pakhat ih ramzuk cu cui ram ih ramkhelnak le ral lam thu ah tampi a ðumawin, a thlengaw thei ti a fiang.

Thu Tin Phur Vol. I

Cutivekin ramzuk a dik theinak dingah cun thiamnak a phunphun hman a tul. Tuisan leilungpi zuknakpawl in leilungpi cu zukih an tah thei thlang ruangah ramzuk suainakpawl khalah harsatnak a mal vivo thlang. Phun dangin sim sehla, a famkim deuhdeuh thlang kan ti ding. Leitlun zuknakpawl an um hlanah cun minung rori in ram lakah feh in an va tah fekfek ih, ram an then.

Cui hnu lawngah ramzuk an suai. Leitlun ramzuk ah Kawlram zuk a tel hmaisabik cu kum 1375 ih suah mi *Cult Land* zuk ti a si. Alaungmintaya San a ra thlen tikah Kawlram uksung (*empire*) cu a kau vivo. Cui san laiah Assam, Manipura, Thailand, Zinmay le Linzin khuapawl cu Kawlram uksung ah an rak tel. Alaungmintaya San cu Kawlram uknak thuanthu hmuahhmuah lakih a kaubik mi ram ukpi a rak si.

Tui kan hman mi Kawlram zuk cu zalennak kan ngah hnuih hman mi ramzuk a si. Cui ramzuk cu mi pakhat lawngih suai mi a si lo. Thirhri thawi pehtlaihawknak lam le rampi leilung lam kawmitipawl in tuavo laih an suai mi a si. Cuti'n an suai cing hmanin hmun tampi ah ramri buainak a um lai thocho.

Buainakpibik cu China le Kawlram, ramri buainak a si. China le Kawlram cu ramri an daiawk lawng si loin, thuanthu tampi ah ram hnih karlak pehtlaihawknak thukpi khal a rak um. Cupawl ruangah khaw hrekkhat cu a cancan ah China ta, ziangmaw can le Kawlram ta an si phahphah; thuhla a felfai thei lo. China le Kawlram zuk an suai tinten cui khuapawl cun a tibuai thei zet. Kawlram luatnak a ngah pekah ramsung doawknak a nasa zet ih, rammipawl khal in an tuar nasa. Cui can ah mai ramsung neh dingih uk rero a si ruangah

Thu Tin Phur Vol. I

ramri lam thubuaipawl cu *phasapala* in a buaipei man lo. Cui can ah China-pawl in an ramzuk cu Mittkyina saklam peng 50 tiang ihsin thawkin Kawlram saklampawl cu China ta tiin an ret. Asinan, Ram hotu U Nu in cucu duh loih a dokalh hnu lawngah cui ramzuk cu an tuahtersal.

China-Burma (*Sino-Burmese*) ramri buainak le elawknak hin thuanthu saupi a nei, ahleicein tlangpar le hmunrawn lamih um, hmun hnih thu ah a si bik. Tlangpar lamah cun Kachin Ramkulh a si ih, Shan Ram lamah Wah Ram thu ah a si. Chinapawl in Kachin Ram, Chaukan tiang, Shan Ramkulh le Wah Ram sungih Salween tiang khi kanmai' ta a si an ti tikah elawknak le relkhawmnak tampi a suah phah.

Cuvekpawl ruangah Kawlram ih Prime Minister hmaisabik U Nu cun 1954 October ah USA China le Kawlram ramri felfaitei thleidang dingin ramri thansonak hohatupawl dinin, a zohfiangter hai. A va zingzawi ih, zohtupawl lakah rampi lutsuak lam hohatu, rampi *passport* zung lam, ralkap lam, thuthang latu lam, ramsa tuamhlawmnak lam, Kachin Ramkulh, Shan Ramkulh hohatupawl, tirawl lam, harhdamnak lam, runsuaknak lam, rampi pehtlaihawknak lampawl ihsin sinak sang minung 20 le a dang sinak neipawl minung 55 an tel.

Kum 1955-1956 ah pehtlaihawknak a harsat ruangah a wawi hnihnak an zingzawinak ah cun mipi lam ihsin sinak neipawl aiah ralkappawl an luhter. U Nu cu 1956 February ah a netabik khualtlawnnak a feh suak. Cui pawlkawmpawl cu “Yeinnweihsa” ti'n an ko ih, an hotubik cu cuihnu reilote ih thi, ralbawi Saw Myint a si.

Thu Tin Phur Vol. I

Ralbawi Saw Myint a thih hlanah cui khualtlawnnak thuhla cu *Yeinnweihpa* ti mi hmin thawn *Khakaborazi Khualtlawngtu* ti'n cabu pakhat a suah.

Yeinnweihpa pawlkawmpawl cu *Khakaborazi* Tlangpi tiang an feh. Kawlram saklambik tiang an va thleng. Vur tidaipawl le hawrkuampawl tanin Kawlram cu zungpi khat hman mi dang hnenah tel lo dingin an tuah. Cui pawlkawmpawl in bangthlakzet ih an tuah ruangah 1960 October 1 ah rampi MP U Nu le China Rampi hotu Chuinnlin tei pahnih cu ramri lungkimnak ca an nganfel tariai.

Cuti ih an ngan theinak dingah Kawlram ralkap in *Operation Boundary* ti ih kawh mi cu tuahin, ramripawl hmuahhmuah an tah ih, ramri lungtopawl an phun ciamco. *Baba* ti mi hminih hnañuannak pawlkawmpawl cun rampi peng 1357.3 cu ke rori in an feh, an tah ih, ramri lungpi 402 an phun. 1960 July 10 ihsin an phun thawk ih, 1961 July 31 ah an ðeh thei nerno.

Ramzuk pakhat felfaitei suai thei dingin ziangtlukin a harin, a buaithlak ti kan khawkhang thiam mai ko ding.

%%%

Bung 37

MIPUM SIARNAK
(Census)

Fimthiamnak lam zung ihsin Kawlram cathiampawl ih an suah mi *Myanmar Dictionary* cabu sungah mipum siarnak timi cu “ram pumpi huap sungih um mi, mipum hmuahhmuah, vawi khatih siartlangnak” ti’n an tarlang. Cuitlunah, hlanlai ah cun zanṭim lai ah an la ṭheu ti’n an ngan.

Mipum siarnak cu mirang ṭawngin “*census*” ti’n an ko. Cui ṭawngfang cu Latin ṭawng ih, “*censere*” ihsin a ra ih, a sullam cu *minung pakhat ih thuhla ṭhatei zingzawiih thleidan* ti a si. *British Dictionary* sungah cun rampi huap miphun siarnak timi cu ram pakhat, hmun pakhat sungih minung um zat, inn um zat le an hnaṭuan thuhla-ih thupipawl laknak ti a si.

Khuahlan Babilon Khawpi hlun an laihsuahsal ṭum ih an hmuhsuah mi lungto pakhat parah a hlan kum 5800 hrawng (3800 BCE) ah Babilon Khawpi ah siah (*tax*)

Thu Tin Phur Vol. I

ihsi an ngah ding zat an theih cia theinak dingah cazin a lakter thu hmuh a si. Cui cazin an lak tikah zantim laihi an lak thu khuahlan kum 5,000 lenglo luan ah an rak tuah thu mithiampawl in an hmu. Cuvek thothoin khuahlan China, Hebru, Grik le Izip rampawl khalah mipum siarnak cazinpawl an rak lak dah thu theih a si vivo. Culaiah mipum siarnak an neih tikah tumtah mi pathum an nei ti a si. Cupawl cu (i) Siangpahrangpawl in an thil neih mi le anmai' kut sungih um minung umzat theih an duh ruangah (ii) Cui minungpawl hnen ihsin siah khawng dingin le, (iii) Ralkap hrangah ralkappawl lakkhawmnak dingah a si.

Rompawl in an ralkap khawlkhawm dingin mipa an neih zat cazin la in an siar. Cutiuh an siarnak san cu Rom Ramuk sung an sun thluh ih, an tlaksiat lai, kum zabi 5-nak sung lawngah a tawp. Zabi 17-nak ihsi thawkin British siangpahrangpawl in an kut hnuaihi an uk mi rampawl ah mipum siarnak cu dik le felten an tuah. Kum 1806 ah England Ram uktu William in ram sungih um leiram neitupawl le an neih mi hlawnthilpawl cu cabu pakhat sungah hminsinin, an ngankhum.

Cui cabu cu *Doomsday Book* ti'n an ko. *Doomsday* timi cu Christian Baibal sungih um mi leilung a siat canah bulpak tinih sualnakpawl thuthennak petu ding cabu tinak a si. William Siangpahrang ih cabu cu netalam mithiampawl hrangah William San laihi ram thuhlapawl cu a thabik phuanlangnak le hmingsinnak cabupi a si.

Leiltlun pumpi ah thatei tuah mi rampi mipum siarnak cu 1665 ah French-pawl ih rak siar mi rampi mipum siarnak a si. French-pawl in anmai' ram lak mi lakih saklam American-pawl ih an siar mi a si. Cui can ihsi

Thu Tin Phur Vol. I

thawkin rampi mipum siarnak cu malteten a rak hminthangin, a darhkau vivo ih, 1790 ah Americanpawl in a hmaisabiknak mipum siarnak an nei. Cui mipum siarnak an neih cu thla 18 a rei ih, mipum million 3.9 an siarnghah. Kum 1860 ih an siar mi mipum siarnak cazin cu America ramsung raldonak ah ralkap cahnakpawl theitheidi dingin t̄angkai takin an hmang. Kum 1890 ah Americanpawl in nambat t̄atnak hmangin mipum siarnak an nei. Kum 1910 mipum siarnak cu a hmaisabik leitlun ralpi hrang a si ih, kum 1930 ih mipum siarnak cu leitlun sumpai tlaksiat lai-ih an sun mipawl theihtheinak ding hrangih bawmtu t̄ha zet a si.

Kum 1950 ihsi thawkin rampi mipum siarnak an neih tikah *computer* an hmang thlang. Santhar mipum siarnak cazinpawl cu hluttaw palaipawl hrilnak, rammipawl thawi pehpar-aw mi danpawl tuahnak hmunih zirih hman thei mi tangka zemawknak, fimthiamnak, harhdamnak, pehtlaihawknakpawl hrangih khawkhannakpawl, lamzin le lilawnpawl tuahnak ding hmunrampawl hrilnak, thilri kuatawknak le thehdarhna hrangpawl khalah lo theih loih t̄ul mi ah a ra cang.

Curuangah, leitlun rampawl in kum nga ah vawi khat, kum hra ah vawi khat tivekin sumpai lam a t̄atdan ihzirin mipum siarnak an nei t̄heu. Philippine ah kum nga vawi khat an nei ih, Malaysia ah cun kum hra vawi khat an nei thung. Kawlram ah cun mipum siarnak an rak neih hi kum 2500 lai a rei zo. Takung siangpahrang hnam Mahayazar Siangpahrang sanlai ihsin a thawk zo ti theih a si. Cui siangpahrang san laiah ramsung ah minung ziangzat an um ti theih duh ah purang pakhat a din. Cui purang cu insang pakhat in ukkhe pakhat ciar

Thu Tin Phur Vol. I

pek ding tiin ramsung um insang ciarah thu a than ih, a khawmter hai. Anawratha siangpahrang (1044-1077) san laiah Theinpyu, Tawngpyu, Thawngpyu, Shityarpyu, Layarpyu, Toneyarpyu, Hnayarpyu, Tayarpyu, Shitselpyu, Tonesepyu, Hnasepyu khuapawl a din ih, minung um zat thei dingin a tuah.

Kum 1627 ah Thalon Siangpahrang in Kawlram ih felfai le famkimbik mipum siarnak a nei thawk. Cui mipum siarnak ah mipa, nunau, thenaw zo, nuhmei, pahmei, pu/pitar, mino, phungki, khualtlawng tiangin kum 8 ah vawi khat an rak siar. Thalon Siangpahrang in mipum a siar thawk can cu England ih Willian siangpahrang ih mipum siarnak hnakin kum 200 lai a tuansawn ti hmuh a theih.

Kum 1782, 1784, 1803 kumpawl ah Botawphaya in mipum siarnakpawl an nei. Kum 1803 mipum siarnak vekin Kawlram ah khawpi 188, khawte 5,885, mipum zaten 2,279,000 an um thu theih a si. Cuvek thothoin Bagytawmin, Tarwarwatimin le Mintoneminpawl sanlai khalah an siar. A Vawi Hnihnak Mirang le Kawlram Doawknak thehah Mirangpawl in an ngah mi a hnuailamih Kawlram thuhla theih an duh ruangah mipum siarnak an nei.

Kum 1872 August 15 zan tiang a suak mi mipum cu an la ih, an siar ruangah *zan̄tim mipum siarnak* tiih an kawhnak san a si. Kawl *dictionary* ih ngan mi vekin *zan̄tim* ih siar mi cazin a si lo. A va siartu dingih kum siarnak ding hrang can an bikhiah sak men sawn a si. Mirangpawl in anmai' uk sung kha 1881, 1891, 1901 pawl ah kum 10 vawi khat mipum siarnak an nei. Rampi in zalennak a ngah hnu, 1951 mipum siarnak vekin

Thu Tin Phur Vol. I

Kawlram sungah mipum million 16.1 an um. Cun, 1953 ah mipum siarnak an neisal ih, 1963 ah ralkap uknak can a si ruangah mipum siarnak an nei thei lo. Kum 1973 le 1983 ah mipum siarnak an nei. 1983 ih mipum siarnak vekin Kawlram sungah mipa 17,513,541, nunau 17,800,364 (zate kawm 35,313,905) an um thu theih a si.

2014 Mipum Siarnak

Hminsindan vek asile Kawlram sungah kum 30 sung rampum huapin dik le felfaitei mipum siarnak neih a si nawn lo hnu, 2014 ah *United Nations Population Fund (UNFPA)* bawmnakin *Ministry of Immigration and Population* cun March 30th ihsin April 10, 2014 ah mipum siarnak, *the 2014 Myanmar Population and Housing Census* a tuah. Kum 2014 August ih an puan vek asile Kawlram sungah mipum zaten 51,419,420 (mipa 24,821,176 le nunau 26,598,244) kan um. Chin Ramkulh ah minung 478,801 an um tiih hminsindan a si. An siar mi hmuahhmuah sungah kan hnakih mal Ramkulh pakhat a um ih, cucu Kaya a si ih, mipum 286,753 an um.

Dam rei kum le pumrua tum le fatet

Mipum siar lawng hman thil harsa zet a si laiah minung san le niam, dam kum le thih kum zat thupawl sinsin tla cu theihfiang a awl lo nasa ding. Kum 2008 ih an hminsindan vek asile Kawlrammi, khawpi sung um mipa dam kum tlangpi cu kum 65.1 a si ih, nunau cu 70.5 an si thung. Cun, 1988 ih an rak hminsindan ah cun mipa dam kum 59 le nunau 63.2 ti a si ih, Kawlram mipawl kan dam kum a sau deuhdeuh ti a lang. Khawpi sung um le khawte ih umpawl dam kum hi a rak thlauaw

Thu Tin Phur Vol. I

zet lala. Harhdamnak lamih kilkhawiawknak a harsat ruangah khawpi sung mi hnakin khawte sung um an dam kum a tawideuh ti a si. Cun 2008 ah khan khawte ih um, mipa dam kum cu 63.9, nunau 67.4 an si. Kum 1988 ih an hmingsin vek asile, mipa dam kum 56.2 le nunau 60.4 a si. Hitawkah cun khawte ih umpawl san a sau deuhdeuh ti a lang lala.

A tlangpithuin nunau hnakin mipa an khaan a sangdeuh. Asinan, nunaupawl ih tthankim can hi mipa hnakin kum hnihin a tuandeuh. Curuangah, nunau cu kum 11 kiangkap hrawng ihsin cak zetin a tthang vutvo ih, an sang uangvo mai. Mipa lawngte kum 12-13 ihsin tleirawl dinhmun ah an ding ih, cuisin an tthang thawk ih, an dinhmun ziangkim a danglam thlang. Asinan, mipa cu a tlangpithuin kum 20 an kim tiang an tthang lai. Cuihnu ah cun san lamah an tthang tuk nawn lo, tthang vekih kan hmuh mi khi an pheilam a tthan ruangah a si deuh theu.

Leitlun ah hin dam reibik mipahun cu Japanpawl khi an si ih, cawhrual in kum 82.1 an dam ti a si. Mipapawl dam kum cu 78.7 le nunau cu 85.6 an si. Kawlram telin *South-East Asia* rampawl san le niamdan cu a bangaw tlangpi. Asinan, *economic* lamih tthangso rampawl ah cun an sangdeuh cuang ngaingai. Tthimnakah, Indonesia, Malaysia, Philippines le Kawlram hnakin Singapore mi cu an sangdeuh ngaingai. Hihi kan ti-rawl, ei le in dinhmun a thlauawk tuk ruangah a si bik.

Japan in Kawlram a rak uk laiah Japanpawl cu an rak fatedeuh a si hmang, “Japan, mipingkirh” tiah hmuhsuam nawnin an rak ko theu. A si ngai, culai ah cun a tlangpithuin Japanpawl cu pi 5 kiangkap hman an

Thu Tin Phur Vol. I

kim tha mumal lo an ti. Asinan, Ralpi Vawi II-nak a reh hnu kha cun Japanpawl cu an ram tundinnak dingah nasa zetin tan an la ih, harhdamnak le ei-in lam khalah an dinhmun a sang vivo; khawpkham ih an ei-in lawng si loin, ti-rawl tha a phunphun an ei thlang.

Cuisicun Japanpawl hi an pumrua a tum deuhdeuh ih, tu ah cun pi 5-7 tluk sang an si tlunah, leitlun ih mi dam reibik miphun ah an cang riangri. Kawlrammi, Japanpawl rak zawkzet rerotupawl hnakin an sangsawn riangri a si hi! *Economic* dinhmun tha, ti-rawl tha ei thei ding hi a rak thupi tuk lawmmam.

%%%

Thu Tin Phur Vol. I

Bung 38

NORTH KOREA

(Ukawknak le Nunphung Danglam Hleice)

Hi bung sungah hin thu danglamdeuh, ram fate pakhat,
leitlun Ralpi Vawi III-nak hman thlengter thei dingih
ruah mi, rampi hruaitu mawlmangdeuh vekih lang,
ukawknak le nunphung danglam hleice *North Korea*
Ram le a Ram mipi umdan kan hlawmaw ding.

Ram Pakhat, Pahnih ah

Tuihlan, kum reipi sung ram pakhat, hnam pakhat,
sakhaw biaknak khal bangaw, ɽawng le aw-an khal
bangaw thluh, tu ah cun ui le me hrentlang mi vekin
hngirhngiraw ringring dinhmunih an um hi thilmak
pakhat cu a si. An ɽhenawk hnu khalah finawsal thei
dingin theihtawp an suah ɽheu nan, an hlawhtling hrih
lo cu a si hi! Hiti an umnak san dangdang le an
nunphung, cin le danpawl kan zohkhawm ding.

Thu Tin Phur Vol. I

A hmaisain an ram hmin veve hi rellang hmaisai sehla. *North Korea* ram hmin ngaingai (*official name*) cu *Democratic People's Republic of Korea (DPRK)* ti a si nan, a hmin hi cu a pusuak tuk lem lo. *South Korea* hmin thung cu *Republic of Korea (South Korea)* ti a si. Kum 1948 ihsin an ram tundinawknak lai an rel thawk. Japan in Korea Ram pahnih cu kum 100 ziklai a rak uk nan Ralpi Vawi II-nak cem lam (1945) ah America in *atom bomb* nasa zetih a thlak tum ah khan duhna lo le siang lo cingin Japan cun Korea Ram cu a suahsan tengteng a tul thlang.

Cutikah USA le Russia cun hi ram pakhat hi ram hnih ah *38 degree parallel (18 degree latitude)* ah, ding zetin an then phupphi. America in Soth Korea ukin, USSR in North Korea a uk thung. S. Korea lamah cun USA kaihhruainak hnuaiiah Korea mi sumdawng milian, Syngman Rhee (1875-1965) cu 1948 August 15 ah president si dingih hritlin a si. President thar cun South Korea cu *Republic of Korea (ROK)* a din.

Hi mi hnu, reilote sungah USSR khal in N. Korea lam khal *zalennak (independence)* a pe ve lohli ih, *Democratic People's Republic of Korea (DPRK)* cu 1948 August 16 ah an din ve. Kim Ji Sung (1912 - 1994), *Soviet Union* lamih cazir theu, Japanpawl donak dingih hruaitu cu an *president* ih ret a si. USA le USSR cun hisi thawk hin Korea Rampi cu phelterin, sungkaw khat, tawng hmun khat le nunphung ziangkim hmun khat cu mi dangdang ah an canter thlang.

An thenawk hnuah cun anmah rak uktu rampawl ih fehdan thlunin an ukaw vivo. A sullam cu North Korea lam cu *Soviet Union* fehdan, *communism* fehdan thlunin

Thu Tin Phur Vol. I

an ram a kaihruai ih, S. Korea lam khal Syngman Rhee in USA fehdan thlunin a kaihruai ve. Asinan, USSR le Europe Rammipawl ih nunphung an khaikhin ciamciam hnuah an ram minung umtudan le an ram thawi milaw bik dingih an ruah mi *party* pakhat, *Workers' Party of Korea* cu 1949 June 30 ah an hun din tariai.

Cun, 1950 June 15 ah khan South le North Korea cu Ram pakhat ih finkhawmsal tumin Kim II Sung (1912-1994) cun simkhawlnak zianghman nei loin S. Korea cu a nuai ciamco. Hiti a ti tikah China hotu Mao Tse-tung le USSR hruaitu, Joseph Stalin khalin an rak theihpi ih, ralthuam le sumpai nasa zetin an rak bawm hai. Ralthawh ding thu puankhawlnak um loin rin-lo-paral ih an do thutthi ruangah S. Korea khawpi Seoul cu nahzi 74 sungah an la man ih, S. Korea ralkap le America ralkappawl cu Basan Khawpi le a kiangkap ah an nawraw ciamco hai.

Asinan, culaiih USA president Harry S. Truman cun Asia Ram ih *communism* darhzai ciamco ding cu tha a ti lo. USA ralkaprual, *NATO (the North Atlantic Treaty Organization)* rampawl le ram dangdang khal tangkhawmin, N. Korea an hun do ciamco. A kum, December ah cun Seoul Khawpi khal an la kirsal ih, N. Korea Ram khawpi Pyongyang tiangin an la vivo. China ramri an thlen cun China khalin tan a rak la ciamco ve ih, USSR thawi tangtlangin an rak do ve ciamco.

Ralpi Vawi III-nak thleng zikte vekin an doawknak cu a rapthlak lawlaw. Cui tumih doawknak ruangah *leitlun a cem ding a si hi* rak titawk khal bo lo; asinan, a thlengsuak ta lo. Hi hnu ihsin nuamteten an kakaw sinsin ih, North Korea lam rak bawmtupawl (China le

Thu Tin Phur Vol. I

USSR) khalin an thlahphawih deuhdeuh ih, a netnakah cun zohmanih cimbuai thei loin, anmahte taangdangten an um vivo; tuini tiang zawi ram thaw hmanih pawl ngaihaw lo le t̄uanpi nei nawn loin an peu lanta. An *economy* dinhmun khalin a siat phah nasa.

An ram ukawknak khalah *Juche philosophy* an hmang. *Juche* ti cu Korea t̄awng a si ih, a sullam cu *mahte todelhaw*, lole, *mah le mah rinsanawknak* tinak khal a si thei. Hi khawruahnak ih tumtah bik mi cu zawi ram hmanih bawm t̄ul lo le mi dang zohman rinsan loih Korea Ram t̄hansonak ngaihtuah a si. *Juche* thupawm ah hin *Leninism, communism, socialism, confucianism, Marxism, Calvinism, work culture le Korean nationalism* pawl finkhawm a si.

Ei le bar, sum le pai ih si thawkin, thil fatebik ihsin a tumbik tiang an ram sung mipawl mamawh hmuahhmuah cu ram dang bawmnak tel ri ai loin a todelhaw thluh thei tengteng ding ti hi a fehpidan a si. Cuitlunah, ralthuam le ralkap lam khalah todelhaw tengteng dingin a zuam. Mipi vantlangpawl khal ralkap dan vekih uk le kaihhruai an si t̄heh. Ziang a si khalle N. Korea hi cun leitlun hi a cawkbuai thei nasa ti cu a fiang zet. Ziangvekin ha a mipi teh a kaihhruai tivek tla thinlung ah a vung um vivo, kan zoh hnik pei.

Nunphung Danglam Hleice

Tuhlan ih Ram pakhat rori an hun t̄henaw hnu cun an hmuhawkdan cu a danglam veve nasa. T̄himnakah, N. Korea cun S. Korea cu *America naute lem vulh mi* tiin, S. Korea in N. Korea thung cu *Mi-aa Cozah* tiin an hmuhsuamawin, an t̄awngelaw veve. An tiawk vek deuhthawin N. Korea cu ram uktui' kut ah thunei hnak

Thu Tin Phur Vol. I

sangbik a um (*totalitarianism*) ih, a duhduhin ram mipi parah a kut a thlak mai. A duh mi a cawisang ih, a duh lo le an huatzawng pohpoh cu zangfahnak fate hman um loin an dekcawkin, an that hluahhlo theu mai.

Ram dang, China, Russia, Pakistan le Iraq rampawl bawmnak ih neinungawter cawp men an si ruangah an ram a rethei ngaingai. Kum 2012 February ah khan *US Food Aid Agency* ihsin ti-rawl le bawmnak dangdang dawn beiseiin, a ralthuam, *longrange missile test* cu ti nawn lo dingih cawlhsan dingih a tiamaw. Asinan, bawmnak an ngah hluahhlo veten *rocket launch satelite* cu a *test* lohli mai.

Vanthat maw, vansiat henha, an hlawhtling thei lo a si kha. N. Korea hi ralkap lam thilri le ralreldan zirnak lamah a tha zet vek nan, ralthuam a phunphun ah mi an can ngaingai lo. Cuitlunah, ram rethei thup an si ruangah maw thei hlah, a awkam lawng a sang kungko nan, doawk ngaingai ding hi an ngam taktak lo a titu khal an tam zet.

N. Korea Ram ah hin Baibal neih sian a si lo ih, S. Korea lam tuah mi *film/movie* pohpoh zoh sian a si fawn lo. Cuitlunah, hurnak lam thil (*phornography*) thehdarh sian a si lo. Hi dan pahbaltu pohpoh cu thi rori ko hrem theih an si. Kum 2013 November ah khan acozah in S. Korea *movie* zohtu le Baibal neitu mi 80 a that ih, hipawl hi mipi thawng tampi hmuh rori ah meithal ih kahthat an si. A hmun ah nunau le nauhakpawl zoh lo theih loin an zohter ti a si.

Khristian sakhua hi an cozah in kham hmansehla, a thuptei Khristian hi 100,000 hrawng a thupten an um an ti. An khawpibik, Pyongyang ah khin minung 3,000,000

Thu Tin Phur Vol. I

hrawng an um ih, cupawl cu milian, micallang le acozah lam hruaitupawl vial lawng an si ih, mizaran le retheideuhpawl um cu an siang lo lawlaw. Cozah dan khoh le harsa zetzet tlunah cozah thikthusiat ruangah sualnak nei lo nunau le nauhak tampi an kai ih, hna khunghar taktak an ÷uanter; asinan, ÷uanman pek lamah cun an tirh a fak zet thung. Hivekin harsa zetih hna÷uannak hmun hi an ram sungah hmun (*camp*) 16 lai a um ti a si. Vuak le ei-in siava an pek tlunah lohtheih loin hna an ÷uanter ÷heu.

Ram dang mithmuh ah cun mawihnaitakih lang an tum nan, an ram sung minung cu an rethei ngaingai, zatek 50 tlukin minung damcahnak ding ei le in an hmu ban ve lo. N. Korea in a pawmpi mi lumehdan phun 28 an nei ih, mipa hrangah phun 10 le nunau hrangah phun 18 a um. Cu mi lengih mai duhdandan ih lumet cu cozah thu dokalhnak an si tiin thah ding an si mai.

N. Korea hin nithla siarnak a dangten an nei ih, cucu *Juche Calendar* an ti. Kum 2020 cu an hrangah kum 109-nak a si thung. Hi mi hi an president hmaisabik Kim II Sung ih suah kum, 1912 April 15 ihsin kum an siar thawk mi a si ih, a suah kum kha kum khatnak ih siar a si. N. Korea ah July 8 le December 17 ah suahcam (*birthday*) hman sian a si lo; ziangah tile, hi nipawl hi Kim II Sung le amah sangtu a fapa Kim Jong-il ih thihni ngelcel an si. Curuangah, acozah theihpiin hi ni-ih suakpawl, mi 100,00 tluk cun an suah ni (*birthday*) an ÷hawn phah rori.

An ram leilung a siat tuk ruangah leilung tuahtaha dingin minung ek an hmang. Cozah in a duhzat a hmuh thei lo ruangah mai ek ciar khawl dingin mipi a fial ih, insang

Thu Tin Phur Vol. I

pakhat in kg 100 tal cozah kut ih an thun a ṭul; ek an khawl kerhko rero tinak a si cu!

Cozah in an president pahnihnak, Kim Yong-il ih thuhla an ngan mi ah cun vangro thuah hnih hnuaiah a suak ih, amai' suah ruangah van ah arsi thar a um phah tiin an zirhaw. Thla ruk a si hlanah feh le ṭawng a thiam mai ih, ni le khua khal uk thei a si tiin an fak mawi nasa. *Communist* hruaitu ropi pahnih, Joseph Starlin le Mao Si Tung hnakih ropi ih suah an duh. Cuvekin an tlawngta nauhakpawl khal an zirh vivo. A san cu ram mipi in an ram hruaitupawl an ṭihzah ih, cozah thuthu ih an um theinak dingah an thluak an sawpsak ṭheu tinak a si.

N. Korea harsatnak a phunphun ruangah tunaite ah mi 23,000 hnakih tam cu a thupten an ram suahsanin, S. Korea lamah an tlanlut. S. Korea ih si N. Korea ih lut cu mi pahnih lawng an um. N. Korea rammipawl hin zatek kimin ca an thiam tiin an report. Asinan, cathiam an tahdan lawngte a danglam zet. Tlawngta in amai hmin simaw, a nu le pai hmin simaw an ngan thiam hlanah an ram president hmaisabik, Kim II Sung le a fapa Kim Yong-il ih hmin an ngan thiam phawt cun “cathiam” tiin an pawm mai.

Cozah siannak tel loih ram dang feh le dan picang pahbal an um ahcun nasa zet in an hrem ṭheu. Dan pahbaltu le a fatepawl, suan thum tiang rori hrem an tuar. N. Korea ah hin kum nga dan ah hrilawknak an nei ve ṭheu; asinan, hril ding mi *candidate* pakhat lawng vote pek dingin an tarlang ṭheu. President ṭuanlai cun vote 100-100 a hmu ṭheu ih, a hmu ṭha thei nasa.

Thu Tin Phur Vol. I

Candidate dang an um hmanah cu pa cu vote ding a si hrimhrim lo.

Kanja (Marijuana) cu *kuak* hnakin harhdamnak a siatsuah lo sawnah an ruat ih, neih le fawh an siang. Cozah khalin ram dang ah a kuatsuak ih, paisa lakluhnak ah a hmang nasa. Kum 1990 hnu ihsin khan tlawng ih cazirhtu hmuahhmuah in *accordion* an tum thiam tengteng ding an ti, a thiam lo cu zirhtu dingih tling loah an ret. An president hmaisabik thlazuk (*lim*) cu 34,000 an nei. Cawhrual cun km 3.5 dan vivo ih um tluk a si; cuitlunah mi 750 in pakhat an tawmaw thei tinak a si. Hi pai' zuk hi pathian biakin an beteh ih, a hmaiah bawkkhup in cibai an bukteh theu.

N. Korea hin nunau hmeltha 2,000 tluk an retkhawm ih, cupawl cu cozah hotupawl lungawinak tuahtu ding le puai nikhua ah cun duhtawkih an ihpi dingih ralring cia ringring an si. Tirhsiangpawl cun an ihpi man paisa an pe nan, zianghman pe loih ihpi an tamsawn. N. Korea ah minung million 24 tluk an um ih, cozah hruaitu upa lam ti lo cun *internet* hman an siang lo. An ram khawpibik, Pyongyang ah hotel ropi zet, langsar zetih sak mi, *Five Star* an sak vengveng ih, leitlun ih inn tum lamah 24-nak a si. Sawng 105 sang a si ih, pindan 3,000 a um; asinan, hi pindanpawl hi luahtu nei mumal loin a lawnglak riahriah men.

Tui an president Kim Yong Un ih pa, Kim Yong-il ih thih ni, 2011 December 17 ah khan mi 1,000 tluk an kai ih, thla ruk sung thawng an thlak hai. Hiti an tinak san hi an president a thih kha an tuar na ngaingai lo an ti a si bik. A ruak vuinak khalah khan nunau le mipa a dangten an umter ih, mipi cu ninghang riahsiain,

Thu Tin Phur Vol. I

thinlung kekkuaiin an tap ciamco ding ti a si. Ninghang lole tap lemlo an hmuh mi pohpoh an kai ti a si. N. Korea ah America tuah mi a si ruangah *Jeans* hruh sian a si hrimhrim lo. N. Korea ah lekthik an nei mumal lo ih, zan ah ram pum deuhthaw a thim bembem. Mi pawimawh malte lawngin lekthik an vang thei ti a si. N. Korea hi leitlun ah *cocacola* zawrh le neih khamnak ram pahnih lakih pakhat a si; pakhat cu Cuba a si.

Kim Yong Un ih nupi, Ri Sol ju hi kum 1989 ih suak a si ih, 2009 ah khan an nei-aw ih, kum 32 a kim tikah duhlo theih loin ralkap ah a luhter ding. A nupi thar dingah nunau, tleirawl hmeltha le ruangrai thatha a ram pumpi sungah an hawl ih, cui nunaupawl cu lawngfangkhehin, ngunngaih zetih zohhhiah ding an si. An taksa ah hmasi simaw, bawk pakhat hman a um ding a si lo. Kum lamah kum 18 hnuailam mi an si tengteng ding.

N. Korea ah khin TV channel pathum lawng a um ih, cukhal cu cozah theihpi le cozah faknak lam hlir an si. Thuthangca khal cozah kut hnuaiyah a um thluh ih, cozah sawiselnak pohpoh suah sian a si lo. Inn tin ah cozah in *radio* pakhat cio a ret ih, zohmanin anmai' thuthu in an *off* a thiang lo. Baibal siartu le S. Korea *film* zohtu pohpoh thah lohli ding an si. Cozah hruaitu le thuneitu ti lo mipi in mawtaw an neih a thiang ve lo. Leitlun thuhla hnakin thuthang an theih ding umsun cu N. Korea Ram le an hruaitupawl faknak ding thu lawng a si.

Thuamhnaw hruhdan ding khalah cozah in thuneihnak a nei. Tu naite ih an dan pakhat ah cun N. Korea mipa hmuahhmuah in Kim Yong Un ih lumeh vekih meh ding a si. Mai thuthu ih met cu dan pahbal an si ruangah an

Thu Tin Phur Vol. I

sungkua in, suan thum tiang thawngthlak ding an si. Cu mi an duh lole, an sungkua zaten lawngfangkhehin an ret ding ih, uico rilrawng 120 in an dehin, an ei thluh ding ti a si. Rel bet ding tampi a um lai nan kan rel thluh cawk lo ding. A tawinakin kan sim asile, tui an president Kim Yong Un cun khoh zetin a mipawl a uk ih, lai a rel rero cu a si bik.

N. Korea nunau ralkappawl

%%%

Bung 39

RAM ҘHANGSO ZO LE ҘHANGSO LAI

Ram Ҙhangso zopawl cu Mirang Ҙawng cun *developed countries* ti'n an ko. Cet lamih Ҙhangso mi rampawl cu *industrialized countries* tiin an ko thung.

Ram Ҙhangso rero laipawl cu Mirang Ҙawngin *developing countries* ti'n an ko lala. UN Secretary Kofi Annan (*Tleicia*) cun ram Ҙhangso a ti mipawl cu “anmai’ ram mipi hmuahhmuah in zalennak neiin, hardam zetin an um thei ih, an ram sungah zalen zetih an um theinak rampawl (*a developed country is one that allows all its citizens to enjoy a free and healthy life in a safe environment*), tiin a simfiang.

Asinan, UN kut hnuaiih um cazin zung cun “Ҙhangso zo”, “Ҙhangso lai” ti Ҙawngkampawl cu cazin tuah tikah hmnsin awl dingih an hman men mipawl an si. Ram pakhat, hmun pakhat ih Ҙhansonak tah ding cu a awl lo ti'n an sim dah. A dik ko, Ҙhimnakah China cu leitlun sumpai lam pehtlaihawknak ah a tambik pahnihnak a si. Curuangah, China cu ram Ҙhangso zo tiih kawh a theih.

Thu Tin Phur Vol. I

Asinan, China Ram ih mipum umzat cu million 1,200 luan a si ruangah rampi ih sumpai cu mipum zatin vun zem sehla, mi pakhat ih ngah zat cu a mal nasa ti hmuh theih a si. Cutiuh mi pakhat sumlut par lawngih zoh men cun China cu ram thangso lai ah a cang lala fawn si. China cozah khalin an ram cu ram thangso lai a si ti'n an pawm. Ram dangdang kawmkhawmawpawl cun ram pakhat ih thansonak cu tah dingin minung thansonak lam thawn a pehparaw mi (*Human Development Index=HDI*) thawn an tahthim.

Cu mipawl ih sim duh mi cu ram pakhat ngah mi sumlutpawl lak ihsin zatek ziangmawzat cu fimthiamnak lam le harhdamnak lamah hman ding ti tah duhnak a si. Fimthiamnak le harhdamnak lamih sumpai lam tamdeuh neih thei lawngah cui ram ih mipipawl an thangso ding ih, ram thangso ah a cang thei ding tiin an pawm. *HDI* in ram thangso zo le thangso lai a tah tikah a hnuai lam thuhlapawl hi a ruah tel mi an si.

i) Nau neih zat: Ram thangso rero laipawl ah cun nauneih hi a tamin, a kaiso nasa cuang. Cutiuh a kaisonak san cu a san pali ruangah a si.

- Nu le papawl in an hrin mi falepawl zate cu an nung thluh lo ding, a hrekkhat cu natnak in an thi ding. Curuangah, fate hi tampi neih a tha ti'n an ruah ruangah a si.
- Fate tampi neih lawngah hmuan hnatuan ah an rinsantlak ding tiuh an ruah ruangah.
- Nu le papawl an upat tikah anmah cawm dingin rampi acozah in tuanvo a la thei lo ding, fate tampi neih lawngah fale in tuanvo an la thei ding tiuh an zum ruangah.

Thu Tin Phur Vol. I

- A famkim mi naupai khamnak danpawl neih lo ruangah an si.

Ram ðhangso zopawl ah naute neihzat a malnak san tlangpi cu:

- Naute tampi neih asile nau cawmnak man a cem tam tuk.
- Nunaupawl in hnaðuannak ah hna an ðuan.
- Nunaupawl in an neih duhzat naute cu anmai' thuðhennak in an nei thei tiih an pawm ruangah.
- A famkim mi naupai khamnak danpawl an neih ruangah a si.

ii) Mithi zat: Ram ðhangso rero laiah mithi hi a tam nasa ðheu. Hitiih a kannak hi (i) An tidai in mi a ðhat lo ruangah (ii) Umnak innpawl a thianfai lo ruangah (iii) Natnak a tam tuk ruangah (iv) Ei-in lamah harhdamnak pe theitu ti-rawl an ei mal tuk ruangah le, (v) Harhdamnak lamah kilkhawiawkdan a ðhattawk lo ruangpawl ah an si.

A ðhangso zo mi rampawl ih mithi an malnak san cu:

- i) A thiang hlim mi tidai an neih ringring ruangah.
- ii) An umnak innpawl a thianhlim ruangah.
- iii) Ei-in lamah harhdamnak hrang a tel tam ruangah,
- iv) Harhdamnak lamih kilkhawiawkdan an neih ðhat ruangah a si ti'n ruah a si. Asinan, hi mipawl hi an dik ringring lo. A hrek, cet lam ðhangso mi rampawl ah kum upapawl an tam tuk asile mithi khal an tam ti hmuh a si.

3) Mipum karhzai zat: Cetlam ðhangso zo rampawl ah mipum an karhzai tuk lo ih, ðhangso rero rampawl ah

Thu Tin Phur Vol. I

mipum karhzaidan a sang thung. Thimnakah cetlam thangso zo ram pakhat a si mi Norway ah nau neizat cu mi 1,000-ah 14 an si ih, mithi khal cu mi 1,000-ah 11 an si. Curuangah, Norway ih mipum karhzat cu $14-11=3$ a si. Ram thangso rero lai pakhat a si mi Malawi ah cun mipum karhzat cu $51-21=30$ a si. Mipum an tamnak ah cun fimthiamnak le harhdamnak lamah harsatnak a tam cuang ti'n an hmu.

4) Kum khat hnuih naute thi zat: Ram thangso reropawl ah cun kum khat hnuai naute thi zat an tam cuang thu hmuhsuah a si. A san dangdang an hmuhsuah mipawl cu: i) Harhdamnak lam theihkauhnak an neih mal ruangah. ii) Naute le a hringtu, a nui' harhdamnak a that lo ruangah. iii) In ding tidai thiing an ngah lo ruangah. iv) Nau an neih tam ruangah le, v) Harhdamnak lamih kilkhawiawknak a that lo ruangah.

Investopedia (Investopedia.com) ih a hminsindan vek asile, leitlun ah ram thangso zo, thangso lai le thangso hrih lo tiin an then. Kan fiang theinak dingah ram khat hnu ram khat kan vun tarlang vivo ding.

Thangso zo rampawl: *Australia, Canada, Chile, France, Germany, Greece, Israel, Italy, Netherlands, Norway, South Korea, Spain, Sweden, Taiwan, Turkey.*

Thangso lai rampawl: Ram thangso lai 145 an um ih, cupawl lakih thangcak bik rampawl an thursuak lala; cupawl cu *Argentina, Brazil, China, Malaysia, Mexico, Nigeria, North Korea, Philippines, Qarter* le *Russia* an si.

Hi mi sung ihsin UN hminsin vek asile, ram thangso lo ram (*Least Developed Countries-LDC*) 46 an um ih,

Thu Tin Phur Vol. I

Kawlram khal a tel. (*unctad.org.*). Thansonak lamih cak lobik (*the lowest human development indexes*) ram 10 an hril mipawl cu *Niger, Central African Republic, South Sudan, Chad, Burundi, Sierra Leone, Burkina Faso, Mali, Liberia* le *Mozambique* an si. (*worldpopulationreview.com*).

Ram farahbik 10 an hril lala ih, cupawl cu *Democratic Republic of Congo, Mozambique, Uganda, Tajikistan, Yemen, Haiti, Ethiopia, Tanzania, Kyrgyzstan* le *Uzbekistan* an si. Asia Khawmualpi ih ram thangso cakkik pali cu *Japan, Singapore, China* le *South Korea* an si. Asia Khawmualpi sungih thandan cak an hril mi ram 44 sungah Kawlram a tel ve.

%%%

Thu Tin Phur Vol. I

Bung 40

MINOPAWL CA AN SIAR A ʈUL

Tulai san hi zoh hnik sehla, casiar zat a tlaniam nasa tiih rel tam a si. Cabu suah tinten hlanlai hnakin suahzat a mal thlang tiin upapawl in an sim ringring. Cabu an suah hmanah kawpi 500 ihsin 1,000 hi a si tlangpi thlang.

Hi hnakih kawpi tam suah theih mi cabu cu an mal tuk thlang. Tuhlan ah cun kawpi a thawng sawm ih suah an si ih, cabu hrekkhat tla cu an suah bet rero lam. Tulai san ah cun cutluk tam suah a awl nawn lo, suah a si hmanah leitu nei loin kum reipi tiang a um thei. Hi thu hi thu menmen a si lo, calai lampawl ih an relnak a rei thlang. Casiar ngaina an mal vivo ti a langter.

Dawnkhamtu: Vun zoh sehla calai ngaina zettupawl in theihtawp suahih an zuam rero mi, mekazinpawl tapi cu pehzawm vivo thei nawn loin dung an sipsan cingcing. Hihi sumpai lam harsatnak ruang lawngah si loin casiartu an mal vivo ruangah a si bik. Casiartu an mal ruangah sumpai todelhaw thei nawn loin an um ʈeu. Kannih (Falam) ʈawng hmang tla cu calai pawlkawm tete kan din vivo ih, thuthangca khal kan suah ʈeu; asinan, zikluak le reidaih ngaingai an um lo tluk a si. Tuisan hi calai ʈansonak ding dawnkhamtu ralpi tiih kawh ding teh a si pei maw?

Thu Tin Phur Vol. I

Calai ngainatnak a tlaniam vivo: Ziangruangah saw calai ngainatnak hi a tlakniam vivo tiih an zingzawi tikah an hmuhsuah mi pakhat cu thilumtudan a thlengawk tuk ruangah a si an ti. Khawvan ihsi khawthim tiang cabu thlah dah lo minung ziangzat saw um nawn ding? Cuvek cu calai ngaina taktakpawl hrang lawngah a si thlang. Calai lamah tikcu malte, hnatuannak ah tikcu malte, nawmnak (*TV, Video, tvp.*) ah malte le lenvahnak ah tiin kan tikcu an cem rero. Thinlung fumfe pu-ih casiar kerhko hmuh ding an mal vivo. Khatlam zawngah cun calai hmangih pumcawmawk ding le thil awlai a rak si fawn lo lala.

Mi dangpawl cu rel hlah, calai mipawl hmanin an casiar zat a tlaniam tiih an rel ding can hman a thleng thlang a a si lo maw? A hleicein tulai minopawl ih casiar zat cu a hlan dinhmun thawi khaikhin cun an mal nasatuk thlang ti a si.

A tlan rori-ih tlan: Fimthiamnak zirin, *degree* thaṭha ngah dingih thapekaw k cu thil ṭha a si ti kan thei. Asinan, cuvial lawngih kan tawp ahcun fimthiamnak taktak lamzin kan ṭhelh tinak a si. Cucu ziang a si tile, nauhakpawl cu tlawng ca ta rori siarter le hmingsinter an tum. A lenglam ca an siar tivek an hmuh le an ngaih lo, an kham. Thinlung dang an nei pang ding tiah maw si ding, tlawng ca ta rori-ih kharhkhum an tum.

Ziangruangah ti cu kan thei ban lo, anmah khalin fiangtei an theih a zumum lo. An tlawngkainak ah hmat ṭha ngah ding, phun hra awng ih, *university* ṭhadeuh ih fehter ding lawng an duhsak a si men thei. Curuangah, a lenglam capawl siar dingin tha an pe nawn lo. Cuticun

Thu Tin Phur Vol. I

himi cindan cu mino an si tiangah an nei lanta ih, an upat hnu khalah an thlah thei nawn lo.

Thazang suahnak: Ca timi cu tlawng ih zir, *tuition* ih zirh le saza, lole, *guide* in an zohter le an tuahter mi lawng tuah ding ti ruahnak a um. A dik lo ding, sumpai nei deuh sungkua ih ra suak mi hrekkhatpawl cun mai tuan ding mi hnaṭuan pakhat khat, mai zingzawi ding mi *subject* pakhat khat hrangah mahte thasuah le zuam khal tuṭ lemlo vekin an ruat. Fah mi rawl awlaitei dawlh vek men a bang. Zuam vek cun kan bang nan, mai thuthennak le mai duhhirilnak thawi tuah mi cu an si lo.

Saza ih fial mi pohpoh famkimtei tuah thei simaw, a fial lo mi tuah lo mai simaw khi cathiam le zawnlungih ruah a si tikah mahte khawruah thiamnak (*creativity*) khal an nei thei lo. Kan Kawlram sinsin cu kan ukawknak a that lo betah, kan zirhawkdan le a hnakih sia um nawn lo ding khawpih sia-in kan um ih, ca duhnak thinlung kan neih lo phah. Mahte hawl, zingzawi le zirsuah tumnak kan nei lo. Ca kan siar lo ruangah maw hiti kan um, maw, hiti kan um ruangah ca kan siar lo ti khal thleidan thiam a har zet.

An rak ngaina: Nauhak tamsawn cun phun hra an awn tiang a lenglam capawl thawn pehtlaihawknak an nei lem lo. Saza ih fah mi te cu an ei men tikah *university* an thlen tikah harsatnak tete an tawng. Ziang cabu, ziangtik can, ziangtik tiang ka zoh ding, ziang cabu cu ziang thlen tiang zoh ding ti mahten an then thiam thei nawn lo ruangah *university* tiangah *tuition* kai loin an um thei nawn lo.

Mahte ruah ding lam hnakin zoh loih hmingsin lawng an duh in, an ngaina thlang. Mai lak mi *subject* nehsawh lo

Thu Tin Phur Vol. I

betah a lenglam calaipawl thawn a hlatin, a hla-aw vivo. Asinan, hivek hi mi hmuahhmuah an si thluh ce lo ih, a ziaum lai. Tlawng ca le a lenglam ca zoh phahtu cu an um ve ko. Cupawl ruangah calai khawvel thawthawt cu femte a tang lai, a hloral ngaingai hrih lo.

An zirpehin an tuah vivo: *University* tlawngta an hung si cun a tamsawn cu calai lamih lunglut ding lam hnakin khitawk ah, hitawk ah tivekin pakhat le pakhat pehtlaihawknak lamah an buai thawk. Timlamawk ding a tam thlang; thinlung mawinak hrangih casiar ding hnakin hmel le taksa mawinak hrangah sam kirter, sam tawiter, rawng hnih, tivekin tikcu le sumpai tampi an hmang. Mipapawl khalin an taksa mawi dingin can rei nawn lain, taksa cangvaihnak an tuah lala fawn.

Social media hman: Ni khat sungih can bikhiahpawl cu tlawnglam zirnak ih thil tulpawl, ni tin khawsaknak thupawl, thil ziangziang simaw tuahnak ah calai hrangah can a tang tam nawn lo. Culaiah *social media* hmannak ding hrangah cun can a um lai thotho. A hmangtupawl khal an tam ih, an hman zat khal a rei; an tikcu tam zet a cem phah.

Mi hrekkhat cun calai buaipi cu bangthlak, sumpai heu, *file* a phunphun tuah, capawl *computer* sungih ngankhum, sumpai tampi cemin casuah an ti. Hitluk bangthlak in an buaipi nasa nan, casiartu an tam phah cuang si lo. Miin ca siar hai seh an ti ruangah theihtawpsuah in a phunphun in an zuam.

Mipi in ca siar hai seh ti an duhsak. A hleicein minopawl ca siarter an duhsak sinsin. A lakih an can cemter men an duh lo. Nawmnak lam lawnglawngih fehter an duh lo. Lakphak dawr ih can tampi hman men, *beer* dawr ih

Thu Tin Phur Vol. I

can tampi hman men le a lak menih can cemter an siansak lo. Thuhla kan theihnak phun hnih, *social media* le *print media*-pawl hi a hmandan an thiam lo nasa ti a hmuh theih zo.

Tikcu awl an nei bet ding: Mi hrekhat in hiti'n an rel theu: “Calai lamih tan latupawl cu dawr pakhat khat ah tla to ding, inn sung lawnglawng ah um lo ding. Rualpi tivek tla neih ding, rualpi tla kawm ding. Culoah cun mi dang thawn nan hla-aw vivo ding ih, mi hnenah nan um thei nawn lo ding. Mi dangin *in aw* an lo ti le *in aw*, *ei aw* an lo ti le *ei aw*, *feh aw* an lo ti le *feh aw*, tivekin mi dang vekih um ve mai ding. Tuisan, tui dinhmun ah cuvek ruahnak pekawk cu ti ding hrimhrim a si,” an ti.

Rual le pipawl hrang khalah tikcu pek thiam, taksa le thinlung hahdamnak hrang khal hawl thotho ding a si. Cuticing khalin ni khat sungah ca malte tal siar tengteng tum aw.

A zatei ngah theih: Calai sungah hin thuhla tampi a um ruangah kan khawvel hmuhdan vang khal a kauter. Thuanthu lam maw na duh? Theihkauhnak lam? *Cartoon* lam maw, lemcawn lam; biazai lam maw, mai duh mimi hril theih a si. Culole, sakhaw lam thu maw khawruahnak lam, ziang lam saw na paih bik? Calai ah ziang tinkim a kimin a um ih, na duh mi pohpoh na ngah thei ding.

Tawngfim pakhat cun, “Cabu pakhat siartu cu pahnih siartu in a uk ding,” ti a um vekin casiartu cu siarlotu hnak cun theihkauhnak lam a nei tam deuh ding. Kum bangrep veve an si hmanah casiartu cu a thinlung le a khawruahnak a pitlingsawn tengteng ding. Kum nodeuh a si hmanah a hnakih upa casiar lo hnak cun

Thu Tin Phur Vol. I

theihkauhnak a nei tam totho ding. *Degree* ngah bangaw fingfing khalah casiar tam cu hman a tlakdeuh ding ih, hlawksawn in hna a ÷uan thei ding. Curuanghai, casiar hi *degree* ngahnak si maw, camibuai awnnak men simaw a si lo, dam sung zirawknak (*Life Long Learning -LLL*) tiah an ti ÷heu.

Ca hi siar rori ding a si. Tulai san ah casiar kan ÷ul a zual sinsin. Tuisan minopawl ih pahtlang ding nun khawsakdan cu a hlan thawn an bangaw nawn lo. A hlanih nauhakpawl cu an suah pekte ihsin mino dinhmun an thlen tiang nu le pai' ÷ang sungah umin, an ÷hanglian. Ziangvek thil khalah nu le pa in lamzin an hmuhsak ih, an kiang naiteah an umpi thei. Anmahte tuah le ÷uan ÷ul loin nu le pa in an ÷uanpi thluh. Tulai ah cun cuvek a si nawn lo, mahte, mai thiam dandan ih hawl le zingzawi a si tikah CA lo cun lamzin dik le ÷a hawlsuah a theih lo.

Thinlung siava: A ÷hangso mi ram ah fimthiamnak cu ziangtlukin ÷hangso hmansehla casiar an thlahthlam cuang lo. *Social media* kan ti mi lakih *fb*, *vider*, *twiter*, *watsApp*, tvp. hmandan tawk khal an thiam. Kannih, hivek lam hmang pekte rampawl cun a hmandan kan thiam lo, kan atcilh ih, cucun thinlung siava tiang in neither ÷heu. Ram ÷hangsopawl an ÷hanso vivonak san pakhat cu ca an siar ruangah a si.

Himi hi can um lai ah remsal ding. Rem thei lo ahcun a awl nawn lo. Nu le pa saza, sazamapawl ih nunsimnak le a mal, a mal ih bet ah an ngai duh lo bet. Lamzin pengah an thleng. Siipawl an tham in an hmang. Lamzin parah thawiaw in, an sualaw men. Mi hrek tla cun ziang si lo men ah namte thawn mi an dawt, funghreu in an

Thu Tin Phur Vol. I

vua, a thah hman an thataw. Hivek tiang thlen a ʈul maw si ti hman ruat ʈha thiam nawn loin thinclung siava an put thu hmuh a si. Hipawl hi ziangruangah a cang? Thil dang a si lo, ruahnak an neih mal tuk ruangah a si bik. Ruahnak mal lo dingin ziang kan tuah ding?

Minopawl lamzin dik ih thlen a ʈul, ruahnak sang le fimnak sang neih ding, cuvek mifel le fim si ding cun calai lawngin a runsuak thei. Ca siar thlang uh. A hleicein minopawl casiar a ʈul thlang ti'n ka lo cah duh. Hi mi khal hi tu le tu a rel rero in ti men ko ding. Cukhal cu tu le tu rel a ʈul rero ruangah a si ih, kan rel peh vivo lai ding. Minopawl casiar tam an ʈul tuk lawmmam.

%%%

Thu Tin Phur Vol. I

Bung 41

FIMTHIAMNAK PHUN HNIH¹⁴

(*Spartan le Athenian Fimthiamnak*)

Fimthiamnak lam thu zirhawknak hi phun dangdang a um thei ding nan, a hlawmpiin phun hnihin an rel theu. Cucu *Spartan le Athenian* fimthiam zirhawknak a si. An hmin ah *Sparta Tlawng le Athen Tlawng* tiah hmin an sak. Cute pahnih fehdan cu an danglam nasa. *Sparta* fimthiamnak cu tlunlam ihsi khohkhah zetih a *hnekih hnekawk ciamco* a si ih, *Athen* fimthiamnak lawngte *democracy* lamzin zawhin, zirtupawl in an zirnak ih an thu theih mipawl ihsi an nun danglamterin, anmai' duhhrilnak hmangih pitling dingih zirawknak a si. Cu mi zir phahin tui kan dinhmun ihsin kan zirawkdan tlangpi kan zoh tum ding.

Spartan: *Sparta* cu *Peloponnesus* Ram Nisuahnak thlanglam *Laconia* Ram ih um a si ih, *Athen* Khawpi bangih ram le khaw cem (*city-state*) a si ve. Hi khua hi *Laconia* ih tiva tumbik, Eurotas Tiva kapih an din mi a si. Tidai thiang an ngah ih, tiva kaptluan ah ei-in hawlnak a phunphun an tuah. A kiangkap ah tlang tumpiuh an kulh khepkhep ruangah doral an rat tik khalah humhimawknak a remcang zet. *Athen* khawmi cu *Athenian* an ti ih, *Sparta* khaw mi cu *Spartan* ti an si thung.

---

¹⁴H. Siang Kung ih *Kei Varit Nang Cempa* (Yangon: The Author, 2010), 181-184, 207-211 sungta le *internet* <https://en.wikipedia.org/wiki/Sparta> sungta remkhawm mi a si.

Thu Tin Phur Vol. I

Kum 550 BCE hrawngah cun Sparta cu a rak ðhangso nasa. A ram minung hi phun thumin an ðhen ih, a ram mi taktakih an pawm mi cu 8,000-10,000 tluk an um. Cupawl hnakih niamdeuh cu *perioikoi* an ti ih, mi 30,000 an um; *helot* an ti mi, dinhmun niambik ah mi 20,000 hrawng an um. Dinhmun niambik, salpawl cu an fim pang ding ti phangin fimthiamnak lam zianghman an zirter duh lo. Cuhnakin micak an si maw, si lo, ti theih duhah an سوالawkter ciammam ðheu ih, a nehneh cu siangpahrang ih raldonak ah a feh ve ding ti a si.

Spartan lungput: Spartan-pawl lungput hi a danglam zet, thil thar hmu thiam lole pawm thiam lo, anmai hmuh cia le theih cia mi lawngih ðhumawk hmang, lungruh (*conservative*) miphun an si. Tikcu thlengaw le minung nuntu khawsaknak thlengaw rero zohih a ðuldan vekih thlengawk khal an duh lo, thil thar le danglam pohpoh an pawm thei lo, an hua ti ding tlakin an lung a ruh remrem.

Thuðhimnakah, hlanlai deuh ah Terpander an ti mi pa in ðingtang hri 7 nei a hun tuah ih, misual hrang thuðhennak (*criminal court*)-ah an thlenpi. Cuihnu ah Timotheos in ðingtang hri 11 nei a run tuahsal lala. Cukhal cu an hmuh veten mipi hmuh ah leilung ah an vuakkuaisak thluh ti a si. Culawng si loin ram dang mi zokhal an ram sungih luh an siansak lo, cuvekin anmah khal ram dang ah an feh ve lo. Plutarch ih sim vek asile an hruaitu pakhat, Lycurgus cun, “Ram mipi ukdan ðhabik cu kharhkhum lungput le kharhkhum uknak ihsin ram hruaitui’ duhdan fahneh hi a si,” a ti tiah a ngan. Hiti an tinak san cu ram dang fimnak, khawruahnak le an thiltidan an cawng pang ding ti an phang. A tawinakin sim sehla, Spartan-pawl cun an ram mipipawl an fim ding hi an duh lo

Thu Tin Phur Vol. I

hrimhrim, ziangahatile, anmah an run neh leh pang ding ti an phang.

Raldonak lamah: Spartan-pawl cu raldonak lam hi an kathawt le an cahnak zawn a si ih, a cah khal an cak zet. Fimthiamnak an zir mipawl khal ralkahnak lamih an hman dingah a si ringring. An fatepawl khal nu le pa in an duhduhin tlawng an kaiter thei lo, kum 7 an kim tikah cozah in riahnak um mumal lo hmun ah an retkhawm ih, *director* pakhat in a hoha. Ziangmawcan le an lakih

Spartan Ralkap Lim

micak cak cu hotu ah an ret. Cutawk ih an zirh bik mi thu cu rampi hrangih rinsantlak le ram hruaitupawl parih rinum ding thu lam lawnglawng a si. Kedam hruh an siang lo ih, ke lawngin an vak an tawi.

Kum 12 an kim cun a hlan hnakih harsawn *training* an pe sinsin. Hitawk ah cun thluak le thinlung lam hawi zirnak menmen si nawn loin a takih *training* a si thlang. Harnak ziang khal tuar thei dingin a phunphun an tuahter. Cu mipawl an tuarngah hnuah cun tuarfai tak le raltha tak minung ah an suak theu; an rorum thei nasa. An harhdam, an ral a that ih, raldo thiam hi an duh bik mi a si.

Hla, laam le lehnak lam: Kum zabi 7, 6 BCE hrawngah cun Sparta cu Greece Ram ih “Awnmawi Khawpi” (*Musical Capital*) an rak ti mi a si. Awnmawi lamih hminthang zetzet, Terpander, Alcman le Tyrtaeus-pawl kha Sparta khawmi an si. An hla tampi

Thu Tin Phur Vol. I

cu minopawl thinlung kaithoin, raldonak lamih an thinlung an pek theinak ding le ralthatnak an neih theinak dingah a si.

Awnmawi lam an thiam vekin laam lam khal an thiam nasa. An laam phun khat tla cu a tlarpi ih lam a si ih, cukhal cu raldonak ih tantlangdan ding hmuitin tho tho a si. Raldo vekin cui an laamnak cu dinhmun sangsangtei umih lam a si.

Lehzuamawknak lamah Spartan-pawl hi lehnak lamah an hmin a lang zet. 720 le 576 BCE hrawngah khan *Olympic* Lehzuamawknak ah nehtu 81 sungah 46 cu Spartan-pawl an si ti a si. *Boxing* lam khalah an ti thei zet.

Fimthiamnak: Hizawn hi thlurh kan tum deuh mi, Athen fimthiamnak an fehipidan (*education system*) thawi khaikhin kan tum mi khal a si. Kan sim zo bangin Spartan fimthiamnak cu thluak lam fimnak si loin taksa le thazang lam cahnak, raldonak le mi dang thawi sualawknak ah a takih hman ding lam hmuitin fimthiamnak a si. Thu ih an theih men lawng si loin tuarfainak nei dingih zirh le kaihhruai an si; a naa tuar thei dingin an taksa khal a phunphunin an hrem.

Tihal le rilrawn khal tuar thei dingin an zirh ih, ti lo le rawl loih an ret can a tam zet. An ril a rawnih tingaihnak dang a um lo ahcun zohmanih theih lo dingih mi thil rukdan tla an zirh. An ruk laiih kaih an tawn tungah cun na-taktakin, an vel ih, an hrem. Ruk an ruk ruangah si loin mikaih/hmuh lo dingih an ruk thiam lo ruangah a sisawn. Hivek an si ruangah Grik mifim Aristotle cun, “Spartan fimthiamnak cun nauhakpawl kha sahrang mideh hmang vek le zangfahnak nei nawn lo dinhmun

Thu Tin Phur Vol. I

ah a dinter,” tiah a ti hngehng. A tawinakin kan sim asile, Spartan fimthiamnak cu thluak lam fimnak si loin taksa hremawknak le thazang cahnak lam a si.

Athen Fimthiamnak: Athen Khawpi hi Greece Ramih khawpibik, khuahlan lai khawpi hlun pakhat a si ih, a ram laifang bik ah a um. Minung an tam nawn, 4,591,568 tluk an um ti a si. Cathiam, mifim umnak a si ruangah maw si ding, minung dinhmun le nunphung lam khalah ram dang khalih zohthimtlakin a dinhmun a sang zet. *Epikuras* le *Stoic* mifimpawl umnak khawpi a si.

Areopagas ih Paul ih thusim lai

Tirhthlah Paul khal khan Athen Sinakok ah fehin, *Areopagas* ah Pathian thu a sim ih, dawr hmun ah Grik *philosopher*-pawl thawn thu an relkhawm ti kan thei (Tirh. 17:16-34). Thu an relkhawmnak ihsin *Areopagas* member pakhat *Dionysius* le Athen khawmi hrekkhat in Pathian thu an awi ti kan hmu. Cupawl cu Athen ih Pathian thu awi hmaisabik an si. Khawpi sungah hin zumlotupawl pathian le pathianu tampi lim an tuah vivo ih, “Theih lo pathian hrangah” tiih kan kher mi tiangin a va hmu.

Tulai ih *democracy* fehdan kan ti ringring mi zirhawknak hi Athen ihsi rak tawthawh a si. Sparta fimthiamnak in taksa le thazang, lenglam lang thei ih cahnak a uar laiah Athen fimthiamnak cun *thluak* ihsi khawruahthiamnak le thinlung ngaihtuahnak thiangte thawi a feh mi *fimnak* cu thupibik ah a ret thung. Phun

Thu Tin Phur Vol. I

dangin kan sim asile Spartan fimthiamnak cun *titheinak* (*skill*) thiamnak a pe ih, Athen fimthiamnak cun *thinlungmu fimnak* (*wisdom*) a pe thung. Cuvek zirhawknak ihsin mifim le cangan thiam hmingthang Homer le fimnak (*philosophy*) lamah Aristotle, Plato le Socrates tivekpawl an suah phah. A tawinakin kan sim asile, Athen fimthiamnak cun tlun lam ihsi a hnekih hnek si lo, zirhtu in a duh mi lamih fehter tum tengteng lam khal si lo, vangkau zet le a zirtuin thuhla an zir mi ihsin amahte an fehnak ding hril thiam dingih bawm khi a tumtah bik mi a si.

Zo in a nehdeuh, Meithal maw Cati in? Kum zabi 5 hrawngah khan Rom cu Latin *City State* lakih ram fate zet a si. Cuihnuah Rom cu a ropi deuhdeuh ih a Ramuk (*Roman Empire*) khal a kau vivo; Greece Ram telin a kiangkap ram fatepawl khal a kut hnuaiyah an um theh. Grik mifim tampi cu Rompawl kut ah sal dinhmun ah dingin, Rom Khawpi ah an hruai thluh. Meithal cahnak hmang, Rompawl in *cati* hmang, Grikpawl cu an kut hnuaiyah retin, an duhduhin an dekcawk rero men a si bik. *Meithal* cahnak in *cati* thiltitheinak cu a neh neknek a bang, a si ngaingai pei maw?

Rom bawipawl fate cazirhtu Grikpawl: Meithal le cahnak rinsantu Rom uknak cu nuamteten a tumsuk deuhdeuh. A san cu Rom ralbawi hnakin an sal a si mi, Grikpawl cu ca an thiam ih, an fimdeuh ruangah a si bik. Rom ukto bawipawl in an fatepawl cazirhtu dingah sal ih an hman mi Grikpawl an sawm. Grik mifimpawl cu Rompawl ih sal an si nan, Rom ralbawi fapapawl hrangah cun an saza an si lala. Thil thleng taktak pakhat cu Alexander Ropi (*Alexander the Great*) nauhak laiuh ca rak zirhtu, a saza cu Aritotle a si.

Thu Tin Phur Vol. I

Grik sazapawl in cutiuh Rom bawipawl fate ca an zirh vivo tikah Grik fimnak (*philosophy*) cun an fatepawl thinlung le nun a ciahneh vivo ih, tawng thu khalah Latin hnakin Grik tawng cu hman nuam an ti deuhdeuh. Culaiah Rom hruaitu pakhat, a hmin Cato cun thilumdan a theithiam ih, a fapa cazirhtu dingah sal a si mi Grik saza a hmang duh lo, amah rori in a zirh ti a si. Asinan, fimthiamnak fehpidan bangaw lo hi a khaikhin rero tikah amah riangri Grik fimthiamnak in a neh ih, Grik ca le an *philosophy* a zir ciamcosal ti a si.

Grik mifim le cangan thiampawl in ca a phunphun an hun suah sinsin tikah cun Rompawl hman mi Latin tawng in an letsal riangri. Cuticun a rei hlanah Rompawl ih hman mi Latin tawng hnakin Grik tawng, Rompawl ih fimthiamnak hnakin Grik fimthiamnak in mi thinlung a neh deuhdeuh. Tirhthlah Paul khal kha Rom uknak hnuaiih rak khawsa a si nan, Kawhhranpawl hnenih ca a kuat tikah Latin tawngin a ngan lo, Grik tawngin a ngan sawn. Cutiin an ca le calai in hmunram a luahe vivo hnu ah cun Rom ramuk sungah Rom nunphung hnakin Grik nunphung riangri in ram a la thuk deuhdeuh.

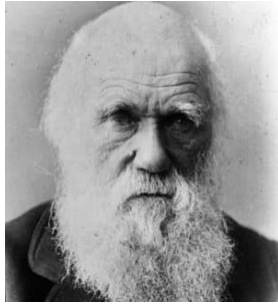
Grikpawl cu mi malte lawng an si ih, meithal uknak sungih um, sal an si. Sikhalsehla, fimnak an nei, ca an thiam, an tawng le nunphung kilhimin, an cawisang. Curuangah, meithal le ralthuam hmangih anmah uk nehtu Rompawl cu an neh linglet. Phun dangin kan sim asile, Grikpawl cu mi ram ah, mi kut hnuaiiah an um nan, an lung a fim, mu an nei, an nuncan ziaza a felfai, tangdawrtein an nung ih, an taima. Fimthiamnak lamah an ke an kar ih, anmah ukto, an bawipawl tiangin an neh thei. Meithal si loin, fimnak in ral an dosawn; meithal (*ralthuam*) cu cati (*fimthiamnak*) in a neh naknek.

Thu Tin Phur Vol. I

HLAWM SARIHNAK: BULPAK THUHLA (BIOGRAPHIES)

Bung 42

CHARLES ROBERT DARWIN (*Evolution Theory le Buainak*)

(1809 - 1882)

Cangantu pakhat in, “*Mi pakhat, a khawruahnak le a hmuhsuah mi ruangih mi thinlung dengkhawng theibik hril bang sehla, Charles Darwin hi an hril ko ding,*” a ti. A si ngai, hi pa hi mi-ih rak ruah dah kel lo, khawruahnak thar suahpiin, duhpitu a neih vekin dodaltu nasazet lakah a hmin a than phah ngai; a san lai hnakin a thih hnu khuapi ah a hmin a thang sinsin ti a si.

Kili-kip thiamnak hleice nei a si ruangah *biologist* an ti thul, *scientist* an ti thul, lole, *naturalist* tiin simaw, *philosopher* tiin simaw an ko theu. A hmin ngai cu Charles Robert Darwin a si ih, England Ram Shrewsbury State, Shropshire Khua ah 1809 February 12 ah a suak. Unau 6 lakih nautabik sangtu a si. A pa, Dr. R. W. Darwin cu sibawi a si ih, a pu Dr. Erasmus Darwin cu *botanist* hminthang a si. Darwin kum 8 a ti kum ah a nu, Susana in a thihsan.

Kum 16 a kim kum, 1825 October ah Darwin cu Edinburgh University ah a u Erasmus thawn tlawng an kai. Kum hnih a kim tikah Darwin cu Cambridge ih

Thu Tin Phur Vol. I

Christ's College ah a kai peh. A pa cun amai keneh thlunin sibawi si dingin a beisei; asinan, culam ah feh loin tui a fehnak lamzin a zawh lanta. Kum 1838 ah nupi Emma Wedgewood thawn an nei-aw ih, 1882 April 19 ah London ah a thihsna ih, Westminster Abbey ah an phum. Darwin hmin hun sal veten a cangan mi *Evolution Theory, Natural Selection, The Survival of the Fittest*, tipawl hi thinlung mitthlam ah an hung cuang lohli. Cuhnakh langsar sinsin cu *On the Origin of Species* ti a si ih, cui thu ihsin “Milai cu zawng ihsi suak an si” a ti mi thu cun mi thinlung a dengkhawng nasa cuang; a hleice in Khristianpawl hrangah cun *bomb* thlak vek rori a si.

On the Origin of Species cabu hi a hmaisabik, 1859 kum ah Britian Ram ah an suah. Hi cabu cu *Beagle* ti mi British lawng tumpi thlun phahin thil a hliakhlai mi ihsi a hmuhsuah mi thu a ngan mi a si. *Beagle* Lawngpi-ih khual a tlawn cu kum 5 rori (1831-1836) a rei. Kum 5 sungah leitlun pumpi hi vei khat an helsuak. Africa Ram Khawmualpi, nisuahnak ihsin nitlknak tiang ziangtluk a kau ti tah phahin Pacific Tipithuamthum huap sungih a um mi tikulh tetepawl thuhla an hliakhlai vivo.

Hi tum ah hin Darwin cu leitlun thil umtudan zirthiam (*naturalist*) dinhmun ih feh ve a si vekin an fehnak lamtluan ih a hmuh mi, lei parih thil um pohpoh, ramsa le thingkung a phunphun thuhla a zingzawi. Tikap tluan hrut vivo phahin tikulh pakhat hnu pakhat an feh ih, leilung pianhmang le umtudan, thingkung, ramnung a phunphun le tisung suak thilnung tinkim umtudan a zir phah vivo.

Thu Tin Phur Vol. I

Ngunthluk zetih a zir vivonak ih si a hmuhsuah mi pakhat cu vate rual le ramsa hrekkhat cu an sinak ngaingai cu bangaw theh an si nan, hmun dang ih an um ruangih maltete danglamnak nei vivo men an si thu hi a si. An suahkehnak bangrep hmansehla, an tlanlennak hmun le ram, sik le sa, boruak izirin an pianhmang le umtudan a danglam vivo men a si ding ti a zum. Hi a khawruahnak hi hmakhatten a phuanglang ngam lohli lo; ziangah tile, Khristianpawl ih thumawknak Baibal zirhdan thawn a kalhawk ruangah daiten kum rei nawn a topi men. Ahmaisabikah hi a khawruahnak (*theory*) tlangpi a ngansuak ih, cahmai 35 hrawng a si. Cuihnuah cipciardeuhin a ngan lala ih, cahmai 230 hrawngah a suah; cuticun a ngan cia mi le a zirbet mi parah cipciar sinsinin a ngansuak vivo.

Amai' khawruahnak vekih a rak ruat vetu mi pakhat Alfred Russel Wallace ti mi, mithiam pakhat a suah hnu lawngah Darwin in a rellangin, thuthang ca le *journal* khalah a suah ngam fang ti a si. Cuti a pholang ngam ih si thawkin kum 22 a rei hnu, 1859 November 24 ah mipi vantlang theih dingin cabu in a suah lawlaw. A cabu hmin famkim cu *On the Origin of Species by Means of Natural Selection, or the Preservation of Favoured Races in the Struggle for Life* ti a si.

A suahtu (*publisher*) in mipi in an ngaina lem lo ding tiih a ruah ruangah kawpi 1250 lawng a tuah. Asinan, a zum lopi-in a suah ni rori ah a zaten an zuar khawng ta mai ih, a tum hnihnak cu kawpi 3,000 in, cuihnu rei lote ah a thawngsawm telin an thehdarh. Kum 1860 ah America ah an suah ih, a rei hlanah Europe Ram ah cun tawng phun tampi in an let.

Thu Tin Phur Vol. I

Hi cabu thawi pehparin, a thu rak duhpitu an um laiah duh lo ruangih rak lei ih, sawiselnak ca suah ve ciamco-in, reilote sungah thuhla a hnawk vutvo a si mai. An rak tahthim mi cu hruih ih *cangpawl* ro herher ur kang vutvo mi vek khi a si an ti. Darwin ih khawruahnak hi sakhaw mipawl lak lawngah si loin *scientist*-pawl lak khalah nasa zetin sulhnu a nei thotho. Thih ngamih dinpitu an um vekin thih ngamih dodaltu khal an tampi ve. Darwin cun a thu ngan mi hi țansan țhițha um loin duhduh phuah khawm mi a si lo, țansan felfai zet neiin, zawi huat ding thu khal si lo, amai hmusuah mi a ngan suah mi menmen a si a ti țheu.

Hiti'n a ti nan, a thu suahpi mi hi rak dik bang sehla, Khristianpawl ih țhumawknak Baibal sung ta teh ziangtin kan pawm ding? Thil thleng ngaingai si lo, thuanthu vekah maw a can men ding? Khristianpawl hrangah cun awlawksawngza rori a si; thil țihnungza khal a si fawn tiih hmutu an um tikah nasa zetin Khristian lak ihsin sawiselnak a suak lohli.

Hi thu hin Pathian lalnak le sersiamtu a sinak a hloter a si lo maw an ti ih, Britian Ram sungih biakinn tampi ah Pathian thusimtupawl in an sawiselnak thu nasa zetin an tlangaupi. Hi cabu sungah hin milai hi ziangti'n an ra cangsuak ti thu felfaiten a ngan lo nan, Darwin in, "Milai cu zawng ihsi ra suak kan si," a ti tiin nasa zetin an sawisel. Baibal sungah Pathian in milai cu, "Amai hmuihmel kengin a semsuah," ti sinsin cu ziangtlukih nasain ha a sawisel sinsin ding? an ti.

Kum 1860 ah khan Oxford University ah mi senpi vantlang hmaiah Darwin ih thungan mi parah elawknak ropi zet an huaihawt. A duh lo lamah Bishop

Thu Tin Phur Vol. I

Wilberforce in a hoha ih, Darwin tantu lamah professor Thomas Huxley a si thung. Bishop Wilberforce cun Darwin khawruahnak ihsin amai' ruahnak cu tawkfang zet a rellang hnuah Thomas Huxley lam hawiin, "Professor, hiti'n thu ka lo sut ke. Milai cu zawng ihsin rung suak si bang sehla, zawng cu a pui lam ihsi ra suak maw a si ding, a pi lamin?" tiin nehsawh nawnin a sut. Cutikah mipi cu an za an beng ih, an hawhaw durdo ciammam. Thomas Huxley khal cu mifim a si vekin thu thaten a ruat hnuah, "A pui lamih ra suak ti sehla a rem sawn lo ke maw?" ti vialin a sawn. Baibal lam thlirdan le *science* lam thlirdan ih thu elawk a si ih, thuanthu ah hmainsintlak an ti mi a si.

Darwin ih khawruahnak hua zettu an tamnak bik cu America Ram a si. Kum zabi 20-nak tir lam ihsi khan America Ram ih acozah tlawngpawl ih an ni tin zirlai (*textbook*) khalah milai semsuah thu le *science* lam thawi a hnawihnih mi subject pohpoh ah Darwin ih khawruahnak (*evolution theory*) hi zir tel vivo a si. Asinan, 1919 ah cun *World Christian Fundamentals Association* cun Darwin ih *theory* zir tel vivo cu tha an ti lo ih, an dodal.

A luarkaideuhpawl pheih cun Darwin ih theory thuntel mi zirlai bu pohpoh thlek thluh ih, urkang dingin zirnak lamih thuneitupawl hnenah thu an thehlut. Cuitlunah, dan (*law*) lam tuahtupawl hnen khalah *evolution theory* hi a dik lo a si ti dan sungih telh ding khalin an nawr thotho. Hi cangvaihnak ruangah America Ram State 20 sungah Darwin ih *evolution theory* hi ti-het-het in an buaipei phah rori. Kum 1925 ah Tennessee State ah cun *evolution theory* zir tel lo lawlaw dingih khamnak dan (*anti-evolution law*) an suah lawlaw.

Thu Tin Phur Vol. I

Hivek boruak hnawkhnaï lak ihsin Darwin lam ðang tektek, Tennessee State ih *Science* zirhtu mi hminthang John. T. Scopes a hung suak lullo tariai. *Anti-evolution law* cu nasa zetih dodalin, Darwin ih *evolution theory* cu a tlawngtapawl hnenah fiangfai takin a zirh ciamco pan lo maw! Cuticun dan buartu a si tiin Scopes cu lairelnak ah taza an cuai. Acozah dan lam ðantu ding Sihni cu Khristian, *Minister of State* rak ðuan dah W. J. Bryan a si ih, Scopes lamah Sihni hminthang, sakhaw ðan bul nei lo, Clarence Darrow a si thung.

Darrow cun hi thu (*anti-evolution law*) hin fimthiam zirnak lamah minung zalennak a siatsuah tlunah Kawhhran le Acozah in zalennak an neih mi veve a siatbalsak a si ti lamin a ðang. Bulpak zalennak cawisingin, ziangkim hi zalen zetih zir vivo ding a si ti thu a dinpi. *American Civil Liberties Union* khalin Darrow an dinpi ve.

“Zawng ihsin suak” ti thu ihsin “Scopes ih Zawng Thubuai” tiin thu a darhsarh ciamco ih, America Ram lawng si loin leitlun ram dang khalah sa-het-hetih buai pi a si. *Journalist*-pawl hrang khalah an thuthang suah ding a tam phah ih, thil remcang zet a si. Sumpai hawl thiam hrekkhat tla cun “zawngte lem” an tuah ih, an rak zuar ciammam ti a si. Darwin an zawkzetnak ah a *hmai* Darwin ih hmel, a taksa dang *zawng* ti tla in an tuah.

Mi hrekkhat hrangah nawmnak le sumpai hawlnak remcang a si laiah sakhaw ngaihsak mi le *science* lam zir mipawl hrangah cun thih le nun thu tlukin a rak thupi. Lairelnak ih an thucat a suah tikah khatlam khatlam nehin an thei-aw veve ih, thil ðha zet a si. Thuthentu in Scopes cu Tennessee State *anti-evolution*

Thu Tin Phur Vol. I

law a pahbal ruangah thiamlo a coter ih, US\$100 a cawh. Curuangah, tazacuaite cun “kan neh” an ti. Scopes lam tangpawl thung cun hi thu hi a sangsawn lairelnak ih putlul kan tum ruangah *evolution theory* thawi pehparin siseh, zalen zetih thurel theinak thu ah siseh, mipi vantlang hnenah tu hnakih vangkau sinin sim theinak remcang a si ti lamin an la ih, “kan neh” an ti ve. Neta lamah cun Scopes ih thubuai hi a san dangdang ruangah mumal loin a riaral lanta men.

A hlanih thu an rak then tum ah khan thuthentu ih thuthendan kha laireldan dik a si lo ruangah “Scopes a dik lo a si” a rak ti mi khal hnuhdawksal (*withdraw*) a si ruang khalah a si thei. An thubuai vutvo cu a reh deuh nan *evolution theory* lawngte a dai thei cuang lo. Kum 1967 tiang Dan cabu sungah khum a si lai; tlawng ah zirh lo ding ti thu khal buaipei rero lai a si.

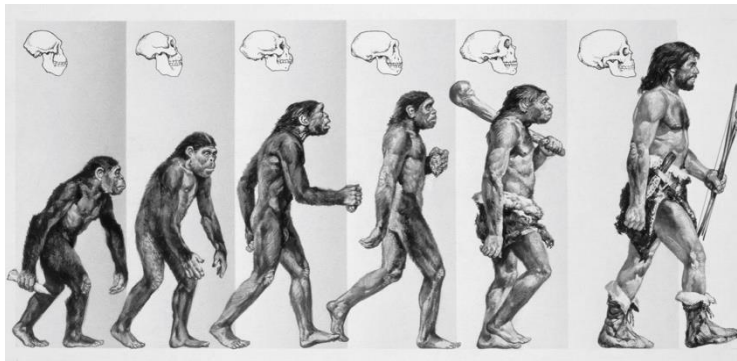
Kum 1968 ah khan Scopes thubuai vek thubuai pakhat a suak lala. Susan Epperson ti mi *biologist* zirhtu nu in anmai umnak State ah 1928 tiangih *anti-evolution law* a um lai cu tha a ti thei hrimhrim lo. Cui dan ah cun zirhtu pakhat khat in a tlawngtapawl hnenah Darwin ih *evolution theory* a zirh ahcun a hnatuan ih si dawisuak ding a si ti a rak um. Lairelnak ah nasa zetih thu an suaipi hnuah thuthentupawl cun hi dan cu dan hrampi (*constitution*) thawn siseh, dan rem mi No. 1 le 14-nak thawn khal a kalhaw tiin an puang. Dan rem mi No. 1 ah cun “sakhaw thil ah acozah lamin thapek bulce an nei ding a si lo” ti a tel ih, No. 14 ah cun mipi vantlang zalennak thu a si thung.

Hiti ih thuthen a si tikah *evolution theory* tantupawl cun hi thu lawng si loin sersiam thu (*creationism*) tiangin

Thu Tin Phur Vol. I

tlawng ah zir si thlang seh tiin an ngen bet. *Creationism* ih sullam cu hi leitlun ih a um mi, nunnak nei hmuahmuah hi Sersiamtu pakhat ih sersiam le remruatnak ih si cang an si ðeh ti ruahnak a si. A tirah cun hi thu hi a feh tluang zet nan, 1980 ih sin tlawng tapi ah zir tel dingin tawlrreltupawl in an tawlrrel. Asinan, 1987 ah an zohdiksah ih, dan lenglam thil a si tiin an balsal lala. *On the Origin of Species* cabu cu 1935 ah, Yokoslovia Ram ah le 1937 ah Grik Ram ah cun mipi siar lo dingin kham a si. America Ram thung ah cun pawm lo mi cabu tiih theih si hmansehla, calai buk (*library*) tapi ah hmuh ding a um tho tho ih, zohman in an hnawl cuang lo.

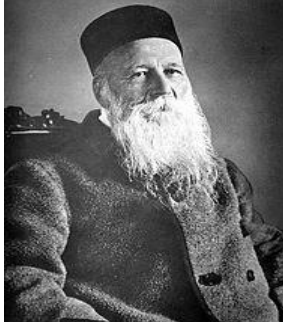
Cuitlunah thil danglam zet pakhat cu Darwin ih *theory* hi Khristianpawl lakah duh loin, nasa zet in an dodal nan, Roman Catholic Kawhhran in siar lo ding mi cabu an ngansuah mi (*Index of Prohibited Books*) lakah cun telh a si tariai lo cuteh!

Minung pianhmang cu ziangvekin thlengaw rero hmansehla, a bulhram cu Pathian semsua, Amai' kutsuak tho tho a si.

Bung 43

HENRY DUNANT LE *RED CROSS*

(1828 -1910)

Henry Dunant hmin sal vetei thinlung ih hung lang cu *Red Cross* hi a si; hite pahnih hi then theih loih sihcihaw ringring an si. Ziangah mi in cuti'n an theikawp ringring? Kan vun zoh hnik ke.

A tikcu cu 1859 July 24 a si ih, a hmun cu Italy Ram, Solferino Khawte ah a si. Culaiah cun Donunt cu kum 31 a si ih, rangleng toin hi khua ah a thleng. Amah cu Switzerland ram, Geneva khawsuak a si ih, bank pakhat ih hotubik (*director*) lawng si loin, kampani *director* khal a si.

Cutawkih a fehnak san cu an kampani tuah mi vanzam (*helicopter*) zuar dingin a si. Asinan, cuvek vanzam zuar ding cun French acozah ih siannak a rak tul, asinan, French acozah cun siannak a rak pe thei lo. Cutikah, French lal a pathumnak Napoleon hnenah fehin amai' hnenah siannak dil dingin a ruatcat. Ngellecelah Napoleon cu an ram sungih a rak um lo laifang a si. French le Italy ralkappawl thawi kawmawin, Austria ralpawl do dingin Solferino ah an feh. Henry khal cui doawknak ih tel dingin a feh ve.

Dunant a va thlen ah cun khatlam khatkam do-aw dingin nasa zetin an tim an rak tuah ciamco. Napoleon thawi hmuhawk a remcan lo ruangah phun dangin a thinlung

Thu Tin Phur Vol. I

a thleng. Hi ni tiangah hin vawi khat hman raldoawk a rak hmu dah lo, tu hi a hmuh hmaisakbiknak ding a si. Tlangpawngte parah a relh khiaukhi ih, cutawk ihsin raldo cu zoh a tum. Cui hmun a thlen tawkfang cun Solferino doawknak cu an thawk ngaingai. Khatlam, khatlam, ralkap zate cun 300,000 hrawng an si hmang. An ralthuam neih mi, pukpi le meithal hmangin an kapaw ciamco thlang. Rei nawn an kahawk hnuah cun hmun le hmun ah an panaw ih, an sataw, an sunaw; an aukio le rak thawmvang cu a dim lo nasa. An doawk sung hmuahhmuah hi nahzi 15 hnakih tam a si ih, raldoawk ih harsatzia le rapthlakzia a hmufiang nasa.

An kahawknak hawrkuampi an khat thluh, an meithal khu cu a makin a mak, pakhat le pakhat khal an hmuaw thei nawn lo, anmai' lam maw, khatlam mi ha an si ti hman an thei-aw lo. Cu mi lakah hriamhmapu ih a rak aihram rero na, hnukcat zik na, thi zo na tiin a suk a so ah an darh phengpheng, mi 40,000 tluk an kim. Doawknak ah Austria-pawl cu an sung ih, dung an sip ih, French-pawl in an neh.

Cui hriamhmapu le thidawk-nungngan ih umpawl cu zo in an tuamhlawm ding, ni le a sa tuk lawmmam; hriamhmapu hrekkhat tla cu thih nuamin an naa. Tidai hal aukiopawl a zoh rero tikah a zang an fak tuk. Mithi zik hrekkhat lala cun an nupi/fate le sungkhat hnenih simsak ding thucah an aupi rero; zohman in an rak ngaihsak si lo! Cupawl hmuahhmuah kilkhawitu ding a zoh rero tikah 'zohman' an um lo, a hmu lo lawlaw.

Cupawl a zoh cuahco tikah a zang an fak tuk, a thinlung a khawih nasa, zangfah thinpemnak thawn a khat. A kiangnai-ih a hmuhhmuh, Italy falapawl a sawm ciamco

Thu Tin Phur Vol. I

hai ih, amah roriin tipung puin, tidaihalpawl a tul vivo. Cui hmun ih si naibik biakinn le tlawngpawl ah minapawl cu a sekkhawm hai. Thihbawhin besepawl cu an aw-an thaten a ngaisak hai ih, a hmingsin; an hriamhmapawl khal a cangtheitawkin a tuamhlawm.

Amah cu cui minapawl cun a hmin le a sinak an thei cuang lo ih, “kawrvar hruhpa” tiin an ko men. French le Austria miphun ti thleidannak um loin, tuamhlawm tul hmuahhmuah bangrepten a tuamhlawm. A mithmuh ah cun mi hmuahhmuah hi mi bangrep an si theh, doral ti mi a nei lo, duhdawtnak thinlung thiang in a tuamhlawm hai.

Cui hmun, Solferino ih ni thum sung mina a tuamhlawm tikah a thinlung le a nun ih a hmuitin mi a thleng vukvi theh. A ken mi a sumpai hmuahhmuah cu an kampani hrangah hmang nawn loin mina tuamhlawmnak ah a hmang. Cutiin sunzan a pehin mina a tuamhlawm. A thla tel rori mina a tuamhlawm hnuah cun cui hmun suahsanin a umnak lamah a tlung. Asinan, a thluak, a thinlung le a mitthlam ah cun minapawl lawnglawng an um. Tuihnu ah hi hmun ah doawknak um lala pang sehla zoin mina a tuamhlawm ding ti ruatin Dunant cun mina tuamhlawmtu “pawlkawm” pakhat a tul rori ti a hmusuak.

Solferino ih a va fehsal hnu, 1861 ah khan “Solferino Hngilhlonak” (*A Memory of Solferino*) ti cabu a ngan ih, a rei hlanah cui cabu cu a lar nasa. Mi tampi ih an siar tikah Dunant ih saduhthah, mina tuamhlawmtupawl pakhat din duhnak thinlung an neih phah thluh mai. Cu ngaingaiin, 1863 ah Geneva Khua ih mi 4, amah thawn 5 in, *International Committee of the Red Cross*

Thu Tin Phur Vol. I

(ICRC) an dinsuak. ICRC cun Switzerland rammi, Geneva khawsuak Henry Dunant cawimawinak ah tiin Switzerland thantar a sen cu a lingletzawngih retin, a var parah *cross* sen lem um thantar an tuah. Cuticun ICRC hnañuan cu reilote sungah leitlun ram tampi ah a darh lohli mai, an tumtah vekin nasa zetin hna khal an ÷uan thei.

Culaiah Dunant ih nun lamtluan cu a niamin, a se sawt nasa. A sumpai le thilripawl a hmang cem thluh, cucun a sumpai hawlnak a tlaniamter sinsin. Amah thawi ÷uantlangtupawl khalin an sumpai an hlam, pek ding a neih nawn lo ruangah napipi'n an ti-aw thlang. Curuangah, Dunant cun amai' ruangah *Red Cross* a hmin a se pang ding ti phangin zohmanih theihlonak hmun ah a relh.

Kum 1890 hnupi ah thuthanglatu pakhat cu Haiden an ti mi, tlang parih um khua pakhat ah a va thleng. Putar pakhat cun hmurhmul saupi, mi dang thawi kawmaw tuk lemlo cu a rak hmu. An kawmaw vivo ih, mi dangpi hmang a ti laiah Henry Dunant, ICRC dintupa a rak si ziar ti a theisuak. Amah lawng si loin Switzerlandmipawl khalin Dunant cu a thi zo hmang tiih an rak ruah mi a si.

Cutiin cui thuthang latupa cun Dunant a thi hrih lo, a damlai ti thu a hun nganlang ciamco. Cuisicun mi tampi in laksawng a phunphun kengin Dunant cu an va cibai ciamco. Mi hrekkhat thung cun cibai bukin, an va zoh. Upat langternak ah *Nobel Peace Prize* laksawng pein, cawimawinak an hlan. Kum 1910 October 30 ah khan Henry Dunant cu a zawnzaihnak hi leitlun suahsanin, mual a liam. A thih hnuah *International Red Cross* in

Thu Tin Phur Vol. I

laiah *Red Cross Society* hi cu acozah theihpi mi, pawlkawmpi a si. ICRC cun acozah theihpiin, acozah in a tuahsak mi kaihhruaiawknak a thlun thung. Hi ca ngan laifang (2018) ih *Myanmar Red Cross Society* hotupa bik cu *Yangon Medical College, No. 2* ih *professor* hlun, Dr. Hla Shwe a si.

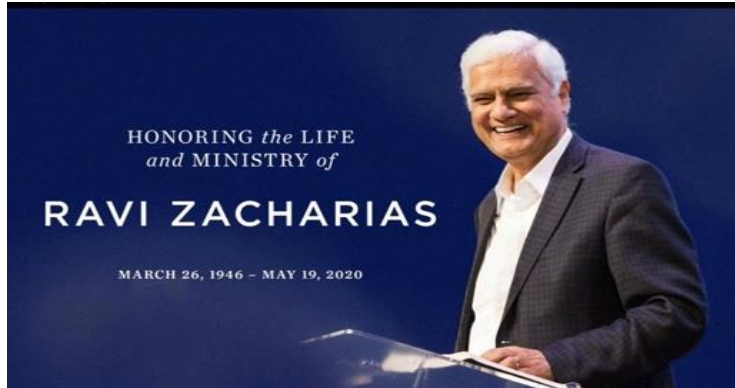

%%%

Thu Tin Phur Vol. I

Bung 44

KHRISTIAN MIROPI RAVI ZACHARIAS

Duhdawtnak cu zumnak humhimnak ih tha le cabbik a si. A kekkuai seksek mi hi lei par um mi hmuahhmuah hnen kan thlen theinak dingih thil tulbik khal **duhdawtnak** thotho a si. Kan tuan ding hi a tamin, a vang a kau tuk, Bawi Jesui' keneh thlunin mipawl ih tul mi kan bawm ding hi kan tuah tengteng ding mi a si.

Ravi Zacharias

Thuhmaihruai: *Coronavirus* (Covid-19) pulhnat ruangih leitlun pumpi ningtih thlaphang ih a um laifang, Kawlram sungah cun “kharhkhumawk can” (*quarantine period, tum hnihnak*, March 23 – May 31, 2020) sungah khuihman vak ngam loin mai insang ciarah daitei kan um lai, 2020 May 19 ah khan kum zabi 21-nak ih Khristian mi ropi lakih tel ban, Pathian thusim thiam le zumnak humhimtu, Ravi Zacharias cun a leitlun nunnak a rak suahtan ve hi a rak si. Cutluk mi ropi cu zovek mi

Thu Tin Phur Vol. I

a si, ziang a tuah ih, ziangvekin Pathian in a hmang ti amah upat phahin a thuanthu kan ngan ding.

An Sungkaw Dinmun: Ravi Zacharias cu 1946 March 26 ah India Ram khawpi pakhat, *Madras* (tuah *Chennai*) ah a suak. A pa cu Kerala lam mi a si ih, a nu cu Tamil a si thung. Ravi kum 4 a ti ah an sungten Delhi ah an vai ih, 1966 ah Canada ah an vaisal. Kum 1972 ah Canada fala, Margaret Reynold thawn an nei-aw ih, fate pathum -Sarah, Nathan le Naomi an nei. Canada ihsin USA khawpi pakhat, Atlanta, Georgia ah an vaisal.

A pa hi *Defense Ministry Officer* hnaṭuan sangpi kai a si ih, a hnaṭuannak lamah a tikcu a pe nasatuk a si hmang ding, an nauhak laiah an fatepawl in a pa thawi an hmuhawk tuk lo thu an rel theu. England lamih a pa hna a ṭuan sungah Ravi hi a rak suak ih, a ra tlun tikah cun kum khat lenglo mi a rak si man zo. Ravi pa hin a falepawl nauhak laiah a hnaṭuan tam tuk ruangah an sungkua a kilkhawi man tuk lo.

Sakhaw lam: Biaknak lamah cun Kala (Vai) an si hnuhnu cun Hindu sakhaw thlun dingah kan ruat mai men ding nan, a nu le a pa hi Khristian sakhaw thluntu an rak si ve ruangah a hmin pum cu “**Frederick Antoni Ravi Kumar Zacharias**” tiin Khristian hmin tla a put phah! (*Ravi kan ti vivo mai ding*). An sungten Anglican Kawhhran ah an um. Sikhalsehla, cuti emem in sakhaw lamah an rak thuk tuk lo, a hmin menih Khristian an rak si hmang. Ravi in, “*We were nominal Christians*” (*A hmin menih Khristian kan si*) tiah an sungkaw dinmun a rel dah.

Thu Tin Phur Vol. I

Curuangah, an unauza hrangah Pathian thu lamih an pitlin theinak dingah zianghman an zirhin, a rak kaihruai tuk lo. *Christmas* le *Good Friday* tivek lawngah biakinn an pan ih, cu mi siarlo zianghman Pathian hrangih pekawknak dang an nei lem lo. Curuangah, zumnak lamih a buaizia le a Khristiannak thuklozia hiti'n a sim, "Hindu ngai si lo, Muslim khal si cuang lo, Khristian teh kan si cuang maw, ka thei-aw lo," tiin.

A tleirawl lai khalah Pathian um a zum ngaingai lo (*atheist*) thu khal hiti'n a rel: "Ka tleirawl laiah ka nun a kim lo, ka nun khua a har; cazir hnakin *cricket* le *tennis* leh nuam ka ti sawn ih, *university* ka kai hnu khalah ka danglam thei cuang lo. Ka nauhak laiah khan ka pa kha ka parah a lung a rak awi lo nasa, ziangahatile a beisei vekin ca ka thiam si lo, anih le pa thintawi a rak si fawn si ih, ka nu telin kan unauzain kut in rak thlak theu," tiin.

Tum khat cu a u nu in *Youth for Christ* Khawmpi an neih ding thu a sim ih, feh ve a duh le duh lo thu a sut. Ravi cun feh a paih lo thu a sim lawk nan, ei-in (*refreshment*) tla a um ding hokhaw a ti ruangah 'ei-in lamih a ti thei laifang' a si thawn, a thinlung a thleng ih, a feh ve men. Vansiat ngelcelah ei-in ding zianghman a um leh lo ih, a ai a puang lo nasa. Cui zan ih thusimtu cu Sam Wolgemot a si ih, *Johan 3: 16* thu sirhsanin, "*Pathian in leitlun a duhdawt tuk*" ti thupi hmangin thu a sim.

A thusim mi cun a thinlung a neh zet, Pathian in "in tham rori in ka thei" a ti. Thusimtu cun, "Pumpekawk duhdud hmailam ah nan ra suak thei," tiin mipi a sawm nan, "minung a thawngtel lakah keimah siarlo, zohman

Thu Tin Phur Vol. I

an suak lo; keimah lawng ka suak ih, Pathian hnenah ka nun ka hlanaw,” tiin a sim.

Nunman nei nawn lo, thahawk tum: Cutiiah Pathian hnenih a hlanawk cu Pathian thu lamih ke a kar hmaisabiknak vek a bang nan, a nun ah hnangamnak le thin diremnak ngaingai a hmu cuang lo. A nun hi cau duaudo le ro ruahroin a theiaw ih, a bei a dawng tuk lawmmam. Khatlam ah a pa kha a parah a lung a awi thei hrimhrim si lo. Curuangah, nun vivo duhnak thinlung a nei nawn lo, a hmailam khal thim mepmep vekin a thei thlang. A netnakah cun, “Ka hrangah thih lawlaw ih, daitei um hiahhi hi a thasawn ding,” tiin mahte thahawk theinak lamzin a hawl thup thlang. Zawi hnen hmanah hi thu hi a langter hrimhrim lo.

Wawi khat cu a tlawngkainak *university* ih *laboratory room* ah a feh ih, tur (*poison*) palang fate pakhat a hmu ngelcel. Inn ah a tlung vurvo ih, an hnenum ti lo cu zohman an um lo laifang ah a ihnak pindan ah kharkhumawin cui thihsi cu a dawk vukvi tariai. A cak nasa a si ding, a in ngah veten a buai vutvo mai ih, a awk ciamco nan a luaksuak thei lo, tawkfang cun a ke zawngin a ding thei nawn lo ih, a tlu thlupthli. A hrumrak theiin an hnenum pa cun sangka balin a vung tuamhlawm. Ziangkhaw thei nawn loin a um ih, sizung ah an tlanpi.

Ni tawkfang nawn sizung khalah zianghman thei loin a um. Malte a hung fimdeuh tikah cun a kut le a banpawl ah thim le hridai tampi in sii an thun thliangthliang mipawl a hun hmu. A kiangih ding a nu a hun hmu thei ih, tawkfangah a pa khal a rung lut. A thinlungte cun a pai’ thinlung putdan ding cu a suangtuah thiam mai.

Thu Tin Phur Vol. I

“Misantlai lo, kan sungkua mualphotertu ka si hi! Nundan ka thiam si lo, thahawkdan khal ka thiam fawn si lo, ka va nasa lo ngai ve aw!” tiin thu a ruat. Sibawipawl telin zohman in a damsals thei ding an zum nawn lo.

Pathian thu (Baibal), a nun hramthlaknak: Cutiin taksa khal cau duahto, thinlung khal beidawng ruahro, thih le nun karlakih a um laiah an theih le hmuh dah lo mi tlangval pakhat hi hla pakhat sak durdo phahin sizung ih Ravi tei umnak lam a pan vivo. A hlasak mi cu *Youth for Christ*-pawl ih tuah mi, khawmnak khalih an sak theu mi, *There is Balm of Gilead (Gilead ah Sii a Um)* ti hla kha a si.¹⁵

Ravi nu cun cui tlangval cu zovek mi a si ih, ziangti lamlam ih cutawk thleng a si ti thu a suh tikah cupa cun “Pathian thusimtu, rawngbawltu” a sizia a sim. Ravi dinhmun siatzia, biak theih a si nawn lo thu le a nunsal beisei um nawn lo a si thu Ravi nu cun a rak sim. Cui rawngbawltu cun a dip (*bag*) sungih a pai mi Baibal cu a hun suah ih, Ravi nu a pe. Johan bung 14 sungih Bawi Jesuh le Thomas tei biakawknak thu ih si siarsak vivo ding in a sim.

Cang 19 sungih, “... *Kei cu a nung mi ka si ruangah nannih khal nan nung ve ding ...*” ti thu le, “*Keimah cu Lamzin, Thutak le Nunnak ka si*” ti thupawl khan Ravi

---

¹⁵*Gilead* thing hnai thu hi Jeremiah 8: 22 sungah kan hmu. CSB ah cun, “*Gilead ah thing hnai a um lo mawsi?*” tiih leh a si ih, Falam Baibal (HK) cun, “*Gilead ah damnak sii a um lo maw?*” tiin a ret thung. *Gilead* cu Jordan Tiva ih si nisuahnak lamih um ram a si ih, thingkung le hrampi hrekkhat cu sii ah an tuah. Mizo tawng khalin hla an phuah.

Thu Tin Phur Vol. I

ih thinlung a sunpem dukdi ih, cucu Pathian thawi an tawnawknak hramthawhna a si tiin amah in a rel: “Hi thu ka hun theih veten zohman ih simfiang khal ka tul nawn lo, ka thinlung ah a fiang puppi mai ih, cuti titupai rawngbawl cu ka ti ding umsun ah ka ruat lohli mai,” a ti. Cuveleh hiti’n thla a cam:

Maw Bawi Jesuh, nundan diktak pe theitu na si ngaingai ahcun na dung lo thlun ka duh. Curuangah, hi sizung ihsin i runsuak awla, ka dam sung na thudik tan phahin mipi hnenah na thu sim dingin ka cahnak hmuahhmuah thawn tan ka la ding.

Hilai ah hin Ravi cu kum 17 fang a si. Cuihnu a ni 5-nak ah sizung ihsin an suak thei ngaingai. Sizung ihsi an suak cun a nun a danglam taktak a si ding, mipawl khalin mak an ti tuk ih hiti’n an sut theu: “Ziang na cang saw, hiti lawmmam ih na danglam?” tiin. A pa rori khalin Ravi danglamdan cu a rel ngaihnak khal a thei lo. Zirnak lam khalah tuihlan ih an *class* ih thiamlobik kha a pathumnak hnuai a tum dah nawn lo, zirnak lamah a pe-aw nasa ngai si ding! An theih dah mi khal si lo, sizung ih Baibal rak petu pai hmin cu “Fred David” a si ih, 2013 ah a thi. A thih hlanah Ravi hnenih a sim ta mi cu, “Leitlun ka damsang bikih ka theih mi cu sizung na um laiih Baibal lo pek le Johan bung 14 thu siar dingih na nu ka sim kha a si ko ding,” tiah a ti.

Canada ah le Pathian thu zirnak lamah: Kum 1966 ah an sungten Canada ah an vai. Cuihnu ah America ah an vai leh ih, *Ontario Bible College* (1972, tu-ah *Tyndale University*) le *Trinity International University* (1976) ihsin *Undergraduate degree* le *M.Div. Degree* a la. Kum 1990 ah *Cambridge* ah (*guided study*) a zir pehsal. A tirah cun a hmin hmaiah

Thu Tin Phur Vol. I

‘Dr.’ a ret phahphah nan, thusuhnak tete (*academic doctorate* a ngah/lo tivek) a um hnuaihni ruangah neta lamah cun a hmin a ngan tikah a telh duh nawn lo. Cuvек thusuhnakpawl a lehnak ah, “Cawimawinak *doctorate degree* pheì cu vawì 10 lai ka dawng zo,” a ti men. Cuitlunah, *Asbury College* ihsin *Doctor of Law Degree* a ngah.

Ravi in cabu 30 a ngan ih, a cabu pakhat, *Can Man Live without God? (Pathian Tel Loin Minung hi a Um Thei Maw?)* ah pheì cun *the Evangelical Christian Publishers Associations* cun *Gold Medallion Book Award Winner* cawimawinak a pe hngehngè. Hi cabu hi kawpi 500,000 suah a si ih, a cabu dang lakih zuar khawng bik (*the bestseller*) cabu a si.

Thusim thiam Ravi: Ravi cu thusim thiamnak lam *talent* dawng mi a si ti a langnak hmaisabik cu *International Youth Congress, Hyderabad* ih an neih tum ihsi khan a si. Cui khawmpi sung hmuahhmuah ah thusim thiambik laksawng, *the Asian Youth Preacher Award* pek a si. Culai ah cun Ravi cu kum 19 lawng a si. Cui hnu kum tawkfang zet, 1983 ih *Billy Graham Evangelistic Association Conference, Amsterdam (Netherlands)* ih an neih tum khalah thusimtu mi 4,000 lakah khawmpi awnnak thusimtu (*plenary speaker*) ih sawm a si.

Evangelist-pawl umdan le nundan ding ti thu le thu tha taktak a rel. Kum 2,000 khalah *Amsterdam* thotho ah *Conference* an nei leh ih, cui tum ah *Evangelistic Preaching in the 21st Century* ti thupi hmangin a sim; an thusim mipawl a bu ih an suah mi khalah siar ding a um. Ravi hi Billy Graham le evangelist dang thawi an

Thu Tin Phur Vol. I

bangawklonak pakhat cu Ravi hin mi tampi hnenah, *stadium* tumpipi sungah thu a sim tuk lem lo, cuhnakin Khristian zumnak le a Pathian thu fehpidan (*theology*) diknak haisuakin, nunnak ah sullam nei dingih sim (*apologetics*) zawngin a sim.

Cucu Paul in Grikmipawl hnenih thu a rak sim vek phun kha a si. Leitlun fimnak (*philosophy*) phun dangdang in simaw, Khristian zumnak ngainepzawng khawruahnak (*secularism*) lakah Khristian sinak lungphum, a thawhnak, a manneihnak le nun a kaihhruidan lam a thlurh thung. Cun, zirsangrual umkhawmnak *university* tivekah Khristian siseh, Khristian lo siseh, mithiamrualpawl hnenah thu a sim tam zet. Curuangah, a rawngbawlnak ih a hmuitin (*motto*) cu “*Helping the Thinker Believe. Helping the Believer Think*” (*Khawruatthiampawl, an zum theinak dingih bawm, le zumtupawl khal an khawruahnak hmang thei dingih bawm*) ti a si.

RZIM an din: Kum 1984 ah *Ravi Zacharias* in *International Ministries* (RZIM) a din ih, leitlun huap ah mithiam rual 200 lenglo thawn tuini tiangin an t̄uantlang. Cuitlunah, Atlanta (Georgia) thotho ah *Zacharias Institute in Atlanta* khal an din. RZIM hi ram 15 (*USA, Canada, Peru, Kenya, S. Africa, UK, Austria, Spain, Romania, Macedonia, Turkey, Singapore, Hong Kong, India le Middle East*) ah office an nei. Ravi cu RZIM dintu (*founder*) le *chairman* a si ringring. RZIM ih tumtah mi pali cu:

- *Thuathangtha simphuan (evangelism):* Leitlun pumpi, an feh theinak hmun kipah rinsantlak mithiamrual 80 hmangin hi Thuthangtha sim hna an

Thu Tin Phur Vol. I

ṭuan. Anmah rori fehieh an sim tawk, radio le TV hmangih sim tawk, lole, cabu hmang le zemcapawl hmangin hi hna hi an ṭuan tambik.

- *Zumnak humhim (Apologetic)*: Khristian zumnak hrampi le nun ziktuak humhim dingin saduhthahtei an zirh (*trained*) mi, *evangelist* le zirhtu tawkfang zet in hi hna hi an kai. *Training* pek, tokhawm ih reltlang (simfiangaw), thucuhawk (*debate*) le Khristian zumnak run hnintertu pohpoh mipi hnenih simfiang cu an hmuitin bik mi a si.

- *Thlarau lam nun (Spiritual Discipline)*: RZIM cun mipi in thuthuk le dik an theih vial lawngin an duh tawk hrih lo, mi hmuahhmuah in Khrih nunzia an neih theinak dingah ca in simaw, hmun khatih umkhawmih Baibal zir le thlacam khawmin simaw, lole, Baibal sung thu vekih nun tluangtlam nei thei dingin simaw, zirhnak an tuah.

- *Tindan (training) pek*: RZIM office umnak ram tinah Pathian hnaṭuantu ihsi thawkin mipi zate hnenah Bawipai' hrangih hmantlak mi an si sinsin theinak dingah *training* pek hna an kai bik. Pathian thu thiamnak (*sound theological background*) fumfe nei lo le *training* ṭhatei an pek ta lo mi cu hi rawngbawlnak ah an telter lem lo.

- *Mi dang ren (humanitarian support)*: Hi hna hi hna khungkhai tuk a si ruangah hi department lawng *bulhlim* ih kaitu dingah 2004 ah khan *Wellspring International* an din. Himi in a tumtah mi cu taksa thil ih harsatnak neitu, mi hmuhsuam ruangih harsatnak tuar, hnam thleidanawkw ruangih tuarpawl, nunau mipa dinhmun

Thu Tin Phur Vol. I

ruangih hmuhsuam tuarpawl, natnak tha lo (thimnakah, AIDS/HIV, TB. tvp.) bawmnak a si. An phuan mi Thuthangtha cu a takin an hmangsuak tinak a si. Sumpai le minung thazang nasazet cemin hi hnatuan hi tuini tiang pehzawm vivo lai a si.

A tumtah mi cu Thuthangtha sim, training pek, Khristian zumnak thu ih harsatnak neipawl simfiang le zumnak humhim a si. A tirah cun Canada ah hmunpi (*headquarters*) an khuar nan, tu ah cun amai umnak khua, Atlanta, Georgia ah thawn a si.

Canada ih *Christian and Missionary Alliance* (C&MA) hmin in leitlun ram tampi ah Thuthangtha simin a fehsuak ih, 1974 ah C&MA cun Cambodia Ramah missionary in a thlah nan, kum reilote sung lawng a tuan man. Kum 1980 ah C&MA in pastor si dingin a nemhngat. Kum 1984 tiang *Alliance Theological Seminary* ah Baibal tlawng saza (*evangelism professor*) a tuan. Kum 48 sungah leitlun ram 70 lenglo ah mipi tampi thu a sim.

Damlo le thihnak: Ravi hi mi damcak zet vek a bang nan, 2020 March thla tir hrawng ihsin a sawiselaw deuh ih, *MD Anderson Cancer Center, Houston* ah an fehpi. Sibawipawl in thatei an rak zohhlich tikah a zaangruh sungah *cancer* nat danglam tak a um ti hmuhsuah a si. A natnak hi a rang tuk lawmmam ih, May 8 ah cun tuamhlawm theih a si nawn lo an ti. Cuveten, an umnak Atlanta, Georgia ah an tlunpi lohli.

A nat an hmuh (March) ihsin thla hnih sung fang lawng a tuar hnu, May 19 ah a dam sung Amah rian dingih thu a rak kam mi Pathian hnenah cawl thlang dingin a lei nunnak cu a cem ngaingai. A thih ah Ravi cu kum 74

Thu Tin Phur Vol. I

fang a si. Amah Thlahnak Khawm (*Memorial Service*) cu May 29 zing nahzi 11 (USA) ah khan neih a si ih, US Vice President Mike Pence khalin thlahnak thuchah mawi zet a sim.

A Mizia: Ravi hi taksa piancock khalah mituak zet, ruangrai tha, hmel tha lakih tel ban, hiti zohin hmaisawngtlak, papi hrimhrim a si. A thinlung lam thu an rel tambik cu mitlaitluang, tangdawr, mi thu thatei ngaihtsaksak paih zet, asinan, khawruahnak lamah cun nasa lawlaw, sakhaw dangdang lakih Khristian zumnak humhimtu (*apologist*)¹⁶, sakhaw dang sawisel cuang si loin Khristian sakhua danglamzia le hngehkhohzia thiam zetih simfiang theitu, cazirh thiam, thusim a si thiam tlunah Baibal sirhsanin, ngaihtuahnak fim tak hmangin thu simfiangdan a thiam tiih hminsia a si.

Tlangkawmnak: Ravi Zacharias cu kum 48 faite a nun pumhlum Amah riantu, a Thuthangtha phuangtu, zumnak humhimtu mi ropi ah Pathian in thihnak ihsin a rundam ih, danglamce ih a thuam mi a si. Thusim menmen si lo, Pathian thu cu thumawknak ah hmangin, ngaihtuahnak fimtak le khawruahnak (*reason*) hmangin mi tampi in Khristian zumnak thu ah an nun a hngeh phah; thutak theiin, Khrih nunzia (*Christ-like*) nun an neih phah. “Mipi hipnak” ah tiin “thu dukdak lo” tahthimnak vek khal a hmang dah lo. A thu fiangternak

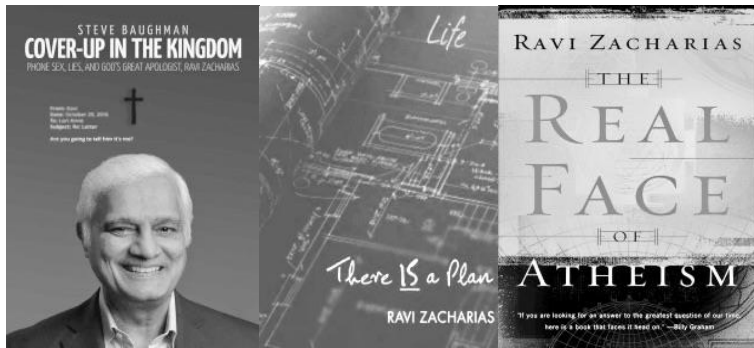
---

¹⁶Zumnak humhimtu (*apologist*) ti hi thil thupi le thuk zet a si. Kawhhran din tir, kum zabi 3-nak hrawngah zumnak dangdang lakih Khristian zumnak rak humhimtupawl (thimnakah, *Justin Martyr, Tertullian, Irenaeus, Origen* le mi dangpawl) kha *apologists* tiih theih an si. Ravi Zacharias hi kum zabi 21-nak ih *apologist* pakhat a si.

Thu Tin Phur Vol. I

dingih tahthimnak a sim mipawl khal tungai thu, ruahtlak zetzet an si theu ruangah cathiam sangsangpawl khalin ngainuam an ti thei zet, hlawk an ti zet theu. Hivek mi ropi kan rak neih cu a sunglawi tuk, Khristianpawl vanneihnak a si laiah, kum upa tuk hrih lo (74 lawng) in, Pathian in a lei nunnak a laksak cu a ui-umin, a pawl nasa. Pathian in Ravi vek Khristian miropi dang tampi a nei lai ding ti ruat sehla!

A cabu ngan mi hrekkhat:

%%%

Thu Tin Phur Vol. I

Bung 45

SALMAN RUSHDIE

(Milai Covo Ngaihsak le Cangan Thiam Hminthang)

Calai lam kathaw pohpoh cun Salman Rushdie ih hmin thei lo an um a zumum lem lo. Ahleicein a cabu pakhat, *The Satanic Verse* ruangih leitlun a buai vutvo hnu ih si cun a hmin a than phah sinsin a si kha!

A hmin pum, **Sir Ahmed Salman Rushdie** cu 1947 June 19 ah India Ram Bombay (tu ah Mumbai) ah a suak. A pa cu Indiami, Islam sakhaw bia, sumdawng milian zet a si. Rushdie cu *Rugby School* le *University of Cambridge* ihsin *degree* a ngah. Kum 1970 hnu tiang London Khawpi ah cengin, *nunthuleng* lam ca nganin a um.

A cabu hmaisabik cu *Grimus* (1975) a si ih, 1981 ah *Midnight's Children* ti mi thuanthu a ngan. Hi cabu sungah hin India nauhakpawl retheihdan le zangfah an umdan thupawl a ngan. A zum ban lopi'n hi cabu hi a lar ih, leitlun pumhuap theih tlakin mi siar a hlawh ciamco; culaiah sawiselnak a phunphun khal a dawng cih ve. Lemcan dingih a tuah mi cu 2012 ah khan suah a si.

Nunthuleng dang, *Shame* (1983) a ngan mi cu a tikcu laiah Pakistan Ram sungih ramkhelh thu sirhsan ih a ngan mi a si. A palinak nunthuleng a ngan mi *The*

Thu Tin Phur Vol. I

Satanic Verse cun leitlun hnin dupdo khawpin sulhnu a nei. Mi hrekkhat (a hleicein Muslim unaupawl) phei cu hi cabu sungah hin *Prophet Muhammad* le *Quran* a sawiselnak thu a si an ti. Kum 1988 ah a cabu hi suah hmaisabik a si ih, a suah veten Britain ih um Muslim mi tampi in an sawisel ih, an duhlonak khal nasa zetin an phawrhlang. Hrekkhat phei cun hi nunthuleng hi “pathian simsiatnak” rori a si an ti. Mipi vantlang in an duhlonak an phawrhlang ruangih thubuai cu tlansanin, 1989 January ah Pakistan a thleng.

Febuary 14 ah cun Iran Ram hruaitu pabik, Ayatollah Ruhollah Khomeini cun mipi vantlang theihin cabu cu a hnawl ih, a ngantu Rushdie khal a that thei theih thah dingin thupek (*fatwa*) a suah. A that theitu cu laksawng ah *dollar million 3* pek dingin a tiam. Hi mi ruangah Rushdie cu Britain Ram sung Scotland Yard ah humhimnak hawlin a relh.

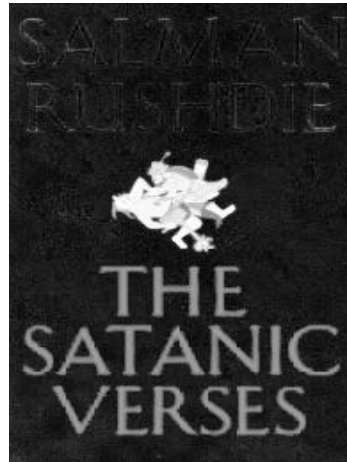
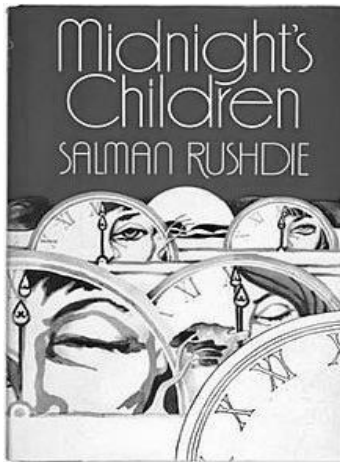
Kum kua sung rori cuti a relh tikah a zalennak le minung pakhat a sinakih a covo tampi a hloh phah. An sungten Britain Ram ah an khawsa lanta. Thihhloh phangih an um lai khalah a cangan cu a thlah cuang lo, cabu thaṭha a ngan bet vivo. Cupawl cu *Imaginary Homelands* (1991), *Haroun and the Sea of Stories* (1990); *East, West* (1994), *The Moor’s Last Sight* (1995) le cabu dangpawl an si. Kum 1998 ihsin Iran acozah cun Rushdie parih thupek a suah mi (*fatwa*) cu hnukdawkin, a parah ṭihunnak zianghman um nawn loin a tuah thlang.

Kum 2012 ah *Joseph Anton: A Memoir* ti mi cabu pakhat a ngan lala. Hi cabu sungah hin thih ṭih ih a relh sung hmuahhmuah ih a tawnteh mi thupawl an si ih, mi

Thu Tin Phur Vol. I

hrekhat cun amai' thuhla (*biography*) tluk a si bik titu khal an um. Hi cabu hmin, *Joseph Anton* a bunnak san cu cangan thiam hminthang pahnih Joseph Conrad le Anto Ehekhov a ngaisan veve ruangah an hmin pahnih kawm in *Joseph Anton* a tinak a si.

Rushdie le a sungtepawl cu cutiin Britain Ram sung hmun dangdang ah thih ñih an tawih an vah rero ruangah an tikcu tampi cu ñhna in a zel ringring tinak a si.

%%%

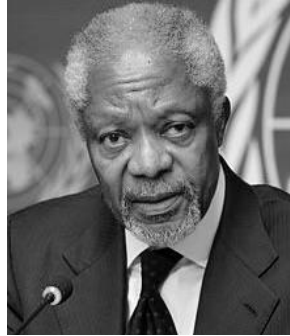
Thu Tin Phur Vol. I

Bung 46

MR. KOFI ANNAN

(Remdaihnak lamah Lamzin Tha
Kihhmutheitu Saza Ropi)

“Buainak picang a thlen tikah hruaitupawl in hmai an hruai ding ih, tuah ding mi an tuah tengteng ding ti’n ka zumhngat ringring. Cuti an tuah lo asile, rammipawl in an thinphangin, hmai an hruai sawn ding ih, hruaitupawl cu dungthluntu ah an cang riangri ding.”

1938 – 2018)

A tlunih hminsintlak zet thu relsuaktu cu 2018 August 18 ih thi *United Nations Secretary* hlun Mr. Kofi Annan a si; *Annan* kan ti vivo mai ding. *Annan* cu 1938 April 8 ah Ghana Ram ah a suak ih, 1997 January ihsin 2006 December tiang, a pasarihnak UN Secretary hna a ùan.

Annan cu kum 2001 ah Remdaihnak Laksawng (*Nobel Peace Prize*) a dawng. Hi kum thocho ah UN khalin a rak dawng ve. *Annan Foundation* dintu le hotu a si vek ih, Nelson Mandela ih rak din mi pawlkawm, *The Elders* khalah hotu a si. *Annan* cu *Macalester College* ah sumpai hawldan lam (*economics*) a zir ih, *Graduate Institute of Geneva* ah pehtlaihawknak (*international relations*) lam a zir lala. Cuihnuah *Massachusetts*

Thu Tin Phur Vol. I

Institute of Technology (MIT) ah tawlralthiamnak (*management*) lam a zir peh lala.

Annan cu kum zabi 20 ihsin zabi 21 ih thilumtudan a thlengawk lai, kum 1997 ihsin 2006 tiang UN Secretary a ùan kum 10 sungah Annan ih umtudan le cangvaihdan an thlir rero tikah midanglam, dai ziahzitei um, thinlung fim zetih thil ngaihtuah mi tiin mi tampiin an hmnsin ùeu. Annan cu thinlung thiang, tangdawr, mi pawl thiam a si ih, kan leilungpi hi siat lo dingin, mifarah le milianpawl karlahih thleidanawknak ùangso vivo lo dingih kilkhawitu a si. Miphun pakhat le pakhat karlahih buainakpawl lak khalah rualremnak tuahtu pakhat a si vekin rampi pehtlaihawknak lam khalih thiam hleice a si ti khalin an relin, lawm a hlawh ringring.

Annan ih kum 80 kim suahni khal si tho siin, a hrangah mipi hnenih a suah netabik khal a si. Kum 2018 April ah BBC thuthang suahnak thawn tawngawih thusuh le sawnawknak an neinak pakhat ah “thluak daiten ret ih, ùatei thùthen, leilungpi danglam rero ah ùanvo latu ding hruaitupawl kan ùul bet tuk” ti’n a rel.

Can reipi milaipawl thawi pehtlaihaw ih um leilungpi ah hin sumpai lam dingnak, remdaihnak le minung covopawl a ùul ti’n Annan cun a zum. Remdaihnak a um lo ahcun ùhansonak a um thei lo, ùhansonak a um lo ahcun remdaihnak khal a um thei lo lala. Asinan, minungpawl in an covo ciar an co thei lo ahcun remdaihnak le ùhansonak khal a um thei cuanglo ti’n a rel. Farahnak hloral dingih do, doawknakpawl cemter ding le minung zahumnak kilkhawi tivekpawl hrangah leitlun ram hmuahhmuah kan ùuantlang a ùul tiin Annan

Thu Tin Phur Vol. I

cun a rak hmu. Cui tumtahnakpawl famkimtei a thlen theinak dingah UN lawngin a tuah thei ding ti khal a zum ih, UN hrangah a nun sung hmuahhmuah a zuam. Amaï' òanlaknak ruangah UN khal tuihlan hnakiñ dinhmun thupideuh ah a dinter. UN Secretary sinakin Annan cu ram dang thuhlapawl ah cin le dan òha thawi remawin thu a òhenter ih, UN ih thiltitheinakpawl cakter dingin nasa zetin a zuam.

A tawnteh mi a nunkhua: Annan cu 1962 ah UN pawlkawm pakhat a si mi Leitlun Harhdamnak Pawlkawm (*WHO*) ah sumpai hmandan ding khawkhangtu sinakin hnaòuan a thawk. Kum 1974 ihsin 1976 tiang Ghana Ram ih khualtlawnnak kampani pakhat ah *manager* dinhmun in hna a òuan lala. Kum 1980 ah Annan cu Geneva Khua ih um, UN miharsapawl bawmnak pawlkawm lamih hohatu a si.

Kum 1987 ah UN kilhimawknak le minung nuntu khawsaknak lam tawltrelnak ih Assistant Secretary a si. Kum 1990 ah hmunram tawltrelnak, *budget*, sumpai lam le kilkhawinak lamah Assistant Secretary a òuan. Kum 1992 ah UN Secretary Boutros Boutros-Ghali in remdaihnak lam kilkhawinak pawlkawm pakhat a din ih, cui pawlkawm ah Annan cu Assistant Secretary ah a ret. Kum 1995 ihsin 1996 tiang UN Secretary in Yugoslavia lam thawn pehparaw mi palai ah a ret.

Ram dang thawi pehtlaihawknak lam: Annan ih hnaòuan langsar zet lakah ram dangdang thawi pehtlaihawknak le an lakih remdaihnak a um theinak dingih a hnaòuan hi a tel ringring. Kum 1998 Nigeria ah ralkap uknak ihsin mipi uknak ah thlengaw dingin a rak lungkimpi nasa ve. Kum dangpawl khalah *East Timor*

Thu Tin Phur Vol. I

cu *Indonesia* ihsin thensuak dingin a lungkim pi. Kum 2000 ah Lebanon ihsin Isarel an kirsalnak ruangah Annan cu sunlawihnak a co. Cuitlunah Bakassi tipar leilung thuhla ih buainak cang rero mi Cameron Ram President le Nigeria President thawn remdaihna hrangah New York ah tawnawknak thawn thureltlangnak an nei.

Annan le Iran president Mahmoud Ahmadinejad cu Iran *nuclear* ralthuam thuhla thawn pehparawin theihthiamawklonak an rak nei. Iran *nuclear* thuhla thawn pehparawin “Nuclear hriamhreibawl thawn pehparaw in Leitlun Ralpi Vawi Hnihnak ah ziangsaw a rak cang zo ti kan thei; khakha kan zirawknak ding a si. Khavek siatralnak picang kha thlengsal nawn lo sehla a duhum zet,” tiin a rel.

UN Remdaihna Kilkhawitu Ralkappawl (*UN Peace and Security Guards*) cu Sudan Ram Darfur ih hei thlah cu Annan in a rak lungkimpiin, tha a rak pe ve. Sudan cozah ih thiltitheinak cu UN ih pawlkawm pakhat a si mi Africa Remdaihna Kilkhawitu Ralkappawl hnenah pe dingin Sudan cozah thawn an tuahtlang. Anna cun Arab le Muslim rampawl ih um nunau covo le a dang thuhlapawl a tuahsak.

Rakhine Ramkulh sung buainak parih a thurawn pek mi: Annan cu Kawlram Rakhine Ramkulh sungih Rohinya buainak thu ah ruahnak peih, a cangthei tawkih Kawlram cozah bawm dingin Ram Thurawn Upa Daw Aung San Suh Kyi in a sawm. September ihsin *commission* hotu ah ret a si. Kum khat sung theihtawp suahih, thil umdan a zingzawi hnuah Annan ih hruai mi *commission* cun 2017 August 24 ah thusuah tuahin,

Thu Tin Phur Vol. I

tlang an kawm. Daw Aung San Suu Kyi in Annan parah hiti'n hminsintlak thu a rel; "Mr. Kofi Annan hohanakih an hnatuan le *commission* ih ruahnak pek mipawl par ihsin duhdawtnak thinlung a neihdan, a tluangtlandan le a ralthatnakpawl cun a thluak fimdan le tawnteh mi a neih tamzia an langter. Cuitlunah, a thazawng ih thil a thlir thiamdan le cutluk buainak karlak khalah *telefawn* in in ko, thuhla in sim khan duhdawt zangfahnak thinlung a neihzia a lang," tiin.

Annan hoha mi *commission* ih ruahnak pek mi 88 lak ihsin Rakhine Ram sungah remdaihnak thlen theitu ding ruahnak 81 cu kanmah khalin kan rak tuah mi rero a si thu Daw Aung San Suu Kyi in a rel bet.

A can netalam: Annan cu kum 1965 ah siangpahrang hnam ihsin ra suak mi Nigeria nunau pakhat Titi Alakija thawn an neiaw ih, fanu Ama le fapa Kojo an nei. Kofi Annan tei nupa cu 1970 cem lam ihsin an umtlang nawn lo ih, 1983 ah an thenaw. Kum 1984 ah Kofi Annan cu UN ih Sweden sihni a si mi Nane Annan thawn an nei aw lala.

Annan cu 2018 August 18 ah Switzerland Ram Bern Khua ah reilote sung lawng nain, a lei nunnak a cem thutthi. A ruak cu amai' suahnak Ghana ah phurh tlun a si ih, September 13 ah ropi zetih vuiliam a si. Cuihnu ah Ghana Ram, Khawpi Accra ih Myanmar Camp ti mi Ralkap Thlanmual (*Military Cemetery*) khalah sunlawihnak meithal zun 17 kapin, an rak vui ve. Tui UN Secretary tuanlai Antonio Guterres in, "Mr. Kofi Annan cu saza ropibik, remdaihnak le thiltha lamih lamzin khihhmuh theitu a si," ti'n a rel.

%%%

Thu Tin Phur Vol. I

Bung 47

DONALD JOHN TRUMP

(*Thiltha A Tuah Mipawl*)

A pian le tonak: Tulaifang leitlun huapih mi theih larbik le huvang ngahbik, lole, a buaipitupawl ih buaipibik mi, USA hruaitu ropi Donald J. Trump ih thuhla hi saupi ngan ding a um nan, tuvek thupi dangdang ngannak ah cun kan ngan cawk lo ding, tawite ngaingai lawngin kan ngan ding.

Donald J. Trump kan ti mai theu “J” hi “John” tinak a rak si; tuihnu ah cun Trump tivial in kan ngan ding. A pa Frederick Trump le a nu Mary Anne MacLeod tei fapa, unau 5 lakih nautabik sangtu Amerika President 45-nak rung si leh ding Donald J. Trump cu 1946 June 14 ah New York City, Queens ah a suak. A pa cu German cithlah a si ih, a nu cu Scottist cithlah a si thung.

Frederick Trump cu mi-ih ngaisan zet mi hmunram ropi zetzet (*real estate*) neitu a si. Trump cu *New York Academy Military, the Wharton School of Finance* le *the University of Pennsylvania* ah *Commerce* a zir ih,

Thu Tin Phur Vol. I

bachelor's degree a ngah. Zirnak a theh hlan ihsin a pai' hnaṭuan (*real estate*) lam le inn sak lam hna ṭuanin, lehhnu ah cun *Trump Organization* tiin a hmin a run thleng. An hnaṭuan cu an hlawhtling nasa ih, Trump cu leitlun milian (*billionaire*) lakih siar tel a si. *Forbes* thuthangca ih tarlang vek a sile 2020 September 28 ah khan Trump ih paisa neih zat cu US\$ 2.5 billion a si an ti.

Trump hin fate unau 5 a nei, cupawl cu: Don Jr., Ivanka, Eric, Tiffany le nautabik Barron an si. Trump hin nupi pathum a nei; a nupi hmaisabik in fate unau 3, a sangtu in fanu pakhat le a netabik, 1970 ih a neih mi, Melanija Knavs (Melania) thawn fapa (Barron Trump) a nei thung.

America President si dingin: Milian turu, *billionaire* Donald J. Trump, cu a pa, Frederick Christ Trump ih keneh thlunin sumpai hawlnak lamah leitlun huapih mihminthang a si. Hmun tin, ram tin ah inn le lo a neih mipawl cu a siar ih kan siar thei zat hnaki tam, sumpai nei, milian turu lawlaw a si. Mi tampi hrangih zum ban lo, casiar le cabu ngan lam khalah a rak menmen lo, cabu 14 rori a ngan; cupawl cu America le leitlun hmun dangdang ah zuar khawng bik cabu lakah an tel thluh. *The Art of the Deal* bu pheih cu sumdawnnak lamih kuttlahi ah hman a si hngehge.

Ramkhelhnak lamah *Republican Party* mi le sa a si ih, 2015 June 16 ah khan *United States of America* president 45-nak si dingin hual (*candidate*) a si. An *party* ihsi ding, mi 17 lak ihsi hriltlin a si. Kum 2016 November 8 hrilawknak ah kum 28 sungih *Republican Party* sung ihsin *Electoral College* vote ngah tambik ih

Thu Tin Phur Vol. I

hritlin a si. Kum 1984 ih Ronald Reagan hnuih *vote* ngah tambik a si; counties 2,600 ihsin vote million 62 rori a ngah. President ih lawmluh a si ihsi thawkin dokalhtu a nei lohli. Donak lung khawkrawk le lunghriam lakah kum li (*term khat sung*) ah thil tha tam zet, a hmaiih presidentpawl tuah thei lo a tuah. Cupawl cu:

1) Jerusalem, Isarel khawpi: Donald Trump cun leitlun ram dangdang khalih an ti ngam dah lo mi, Jerusalem cu Isarel khawpi si dingin 2018 May 14 ah khan Tel Aviv ihsin a thawn dupdo mai ih, US Embassy khal Jerusalem ah a ret cih a si kha! Hi thu hin leitlun pumpi a hngawng thluh titlukin a thawm a na. Buainak a suak tengteng ding ti a si nan tutiang ah cun a suak hrih lo, a dai khepkhep a si hi!

Cuveten UN cun America thilti mi cu a dik maw dik lo tiin a buapi ih, vote a la; a dik lo titupawl cu Trump cun ka hngilh nawn lo ding a ti. A ti vekiin US in paisa tampi a rak pek mi rampawl cu a hrem hai. UN rori khal US in bawmnak a rak pek mi ihsin million 285 rori a supsak. US in UN ih cangvaihnak nasa zetih a dokhalh mi cu Pakistan thu ah a si ih, Trump cun Pakistan cu nasa zetin a hrem. Pakistan a bawmnak khal a sup ih, pek dingih a tiam mi million 255 khal pe hrih lo dingin a kaitang hrih. A tawng vek roriin, Pakistan si lo, ram dangdang khal a hrem vivo.

2) America tuah mi, America ah: Ramkhelhnak thu a simih a rel ringring mi cu president office a kai ni hmaisabik ihsin kampani tumpipi ih an ECO ziangmawzat sawmkhawmin, *Trans-Pacific Partnership (TPP)* ihsin bannak ding hmin a khen lohli.

Thu Tin Phur Vol. I

TPP ah hi ram 11 (*Australia, Canada, Singapore, Malaysia, Japan, Vietnam, Mexico, Peru, New Zealand, Brunnei le Chillie*) telawkhawm a si. Hi rampawl hi ram khat le ram khat *tax law* nei mumal loin sumdawntawnnak an nei ih, a tuarbik ram cu America a si. A sullam cu America ih kampani tumpipi cu mai' ram sungah um nawn loin hi rampawl ah an kampani dinin, mal awlteten hnaꠘuantu an la thei. An kampani thil suakpawl cu America Ram sungah awlten an luhipi lala.

Trump cun ram dang thil la ciamco loin America Ram sungah ziangkim kan tuah ding ih, ram dang ah kan kuatsuak ding a sisawn tiin amai' sumdawnnak khalih a tuar phah ding a si hmanah America a duhdawt ruangah TPP hi America hrangah a tha lo, kan siatnak ding a si a ti. America Ram sungih kampanipawl cu siah maltete lawng lain, ram dang ih si ra lut thilripawl lawngte siah tampi a la thung. Cutiin ramkhelhnak ih a auhla bik *Make America Great Again* ti cu a takin a langsuak ngaingai thlang ding.

3. President Trump ih lakkha, US dollar Khat: USA president pohpoh cu lakkha an neih tengteng a tul ti an dan ah a um. Kum khat hlawhman, \$400,000, *Annual Expense* \$50,000, *Non-taxable Travel Account* \$100,000 le *Entertainment* hrangah \$19,000 pek an si. Hihi president Bill Clinton sanlai, 1999 kum ah *Congress* in a nemhngat ih, 2001 ih si an hman thawk mi a si. Trump cun ramkhelhnak thu a simih a rak rel rero zo mi, *president ka si ahcun hlawhman pek ka tul lo ding* ti le, *ka hlawhman cu mi dang bawmnak ah ka pe ding* a rak ti vek cekciin hlawhman lak hi a duh lo; asinan dan ih an rak neih zo ruangah \$ 1 (dollar khat

Thu Tin Phur Vol. I

cekci) lawng a la. An hlawhman hi kum khat ah tum hnih vivoin an suah theu. Kum 2017 March 14 ah khan a hlawhman \$400,000 a la nan, *charity* lam hnatuannak ah a pe. A tum hnihnak \$100,000 cu *Department of Education, Child Fund* hrangah a pe thluh. Kum 2018 ah a hlawh hmaisai cu *National Guard Service* hrangah le, a neta cu *Small Bussiness Administration* hrangah a pe. Kum 2019 ih a hlawhman hmaisai \$100,000 cu *Department of Veteran Affiars* hrangah le, a neta \$400,000 cu *Surgeon General Office* hrangah a pe thluh. America tuahtatnak dingah eithup cu rel lo, amai' hlawhman rori hman mi dang bawmnak ah a hmang thluh a si cu!

4) Economy dinhmun a khaisang: Hritlin a si veten dodaltu milar le *celebrities*-pawl cun Trump kuthnuai ah America Rampi cu sumdawnnak le ei-inhawlnak lamah nasa zetin a tluse ding tivekin an relkhawl ciamco. Asinan, Trump in a hun tum thawk ngaingai ih, cuvek lamlam a thleng lo, an dinhmun cu a khirin a khirso vutvo ti ding khawpin US dinhmun a khaisang.

A hmaiih rak tum, Barak Hussein Obama ih kut hnuai ah khan US *economy* dinhmun cu a rak tluse nasa man ih, a president *term* cemzawng ah khan US cun *Manufacturing Jobs* (thil tuahsuahnak hna) ah mi 17,000 hnakh tam in hnatuan an neih nawn lo phah rori. Asinan, Trump ih president *term* khatnak thung ah cun mi 171,000 hnakh tam in hnatuan an hmuh phah. Cuticun a kum kumin an *economy* dinhmun a sang vivo ih, tu naite ah cun America thuanthu ih um dah lo dinhmun tiang a kaiso.

Thu Tin Phur Vol. I

Hnaṭuan nei lo (*unemployment rate*) khal kum 17 sungih a niambik dinhmun a thleng thei. Obama khan a ṭuan hnu reilote sungah US in leiba billion 200 a nei man ih, tlakniam lam hnakin a kum kumin a pung sinsin. Trump in hna a hun ṭuan taktak cun thla khat sungah billion 12 ah a tlaniam zuaizo mai. Hivek thupawl kan rak theih ve lonak san cu thuthang puangtu pipapawl, *CNN*, *BBC*, *TIMES*, *Daily Mail* le a dangpawl in Trump ih hnaṭuan ṭhat mi pohpoh tarlang lam hnakin an zepsak ringring ruangah a si.

5) North Korea Thawi Remawknak: Kan theih cio zo vekin N. Korea cu ram hawizawng lo, mahte talih tal, America le ram dangdang dokalh ringring ih khawsa a si. A hleicein US cu a dokhalh bik mi ram ti sehla a sual lo ding, vawi sawmsahra do dingin a hro ringring nan, US cun papi thinlung puin zianghman a rak ti dah lo. An ram pahnih boruak cu rel bet ding um lo khawpin a sahin, a pit mepmep ti theih a si.

Cuvek boruak rit le ṭihnung cu Trump cun a tawtso rumro ih, N. Korea president Kim Jong-un thawi rualpiṭhatawk theinak lamzin le remawknak lamzin hawlin 2018 June ah khan Singapore ah tawnawknak an nei. A ṭum hnihnak cu Vietnam Khawpi, Hanoi ah 2019 February ah, cui kum lala June ah reilote sung an tawngaw leh ti kan thei. Singapore ih an tawnawknak ṭum ah Trump cun hmintsintlak awkam pakhat a hman mi cu “ralawknak ihsin rualpiṭhatawk ah” (*from enemies to frenemies*) a si. Cuitlunah, “Kan duhdawtawknak phah” (*We feel in love*) ti awkam khal a ṭawngsuak sinsin.

An pitlin ding le ding lo cu thu dang ah ret sehla, South Korea thawi biakremawknak a duhsak thu khal Trump

Thu Tin Phur Vol. I

in a rellang. Hi mi ruangah Kim (N. Korea), Moon jea-un (S. Korea president) le Donald J. Trump cu tu le tu thurelkhawmnak (*summit*) an nei cingcing. Kim cu S. Korea leilung pal hmaisabiktu, N. Korea president a si ih, Moon cu N. Korea uk sungih thusim hmaisabiktu, Trump cu America president hmuahhmuah lakih N. Korea leilung pal hmaisabiktu tiih hmingsin an si.

Awkam thiam, dangnal zohzo, a rel lamih rel thiam zet Barack Obama ih ùan sung hmuahhmuah Kim in hro a rak suan ringring mi kha Pu Trump ngenge ti ding tlakin boruak zangkhai a run tuah thei a si hi! China le N. Korea kha Obama hun laiah khan US in a ùihthup ti ding tlakin an parah zianghman *action* a la ngan dah lo, *action* lak cu rel hlah, a demzawng thu khal zianghman a ùawngsuak ngam lo a si kha. Remdaihnak lamzin zawh hi thinlung kim lo hmingsinnak teh a si ke maw? Trump in hi thu ih theihtawp a suah ruangah *Democratic*-pawl cun cutin, thinlung kim lo vekin an rel linglet.

6) Energy lamah US a todelhaw thei zo: *Energy* kan ti mi hin leilung sung suak zinan le *oil* dangdang kan sawhter. America Ram sungah hivek hi thil um thei teh a si maw ti hmanin an rak ruat dah ke maw, an ruat dah a si hmanah zohman in an tuah dah lo. Cet a phunphun ih hman mi, *oil* hmuahhmuah khi *Middle East* ram ih si lei mi lawnglawng an si. Cu mi hrangih America paisa hman tamdan cu a makin a mak lawlaw.

President Trump in America sumpai suak tam tuk demdeuh ding le amahte todelhaw thei dingin *energy* a phunphun a hun laisuak cu leitlun ah hivek lamih mahte todelhaw thei umsun ram ah a hun cawisang vurvo mai; *petrol* man khal a tla zutzi, *litre* khat ah USD 1 tluk fang

Thu Tin Phur Vol. I

lawngah a cang. Barak Obama san laiah *Middle East* ram, ahleicein Iran cu a tlawng in a tlawn rero kha a si ih, anmah dolet lehnak dingah an ralthuam thātha an zawrh rero men famteh.

7) United-States-Mexico-Canada Agreement: Trump kha a rak duai lo nasa, a ram sung *economy* a khaisan natsat lawng si loin a innhnen rampawl le an hruaitupawl thawi kawmaw theiin, pehtlaihawknak thā a tuah thei vivo kha, mimak pakhat a sinak a lang vurvo. *United-States-Mexico-Canada Agreement* tuahin, Maxico Ram lam ihsin rittheih thil a phunphun thawn America Ram sungah an lut ciamco.

Trump cun cucu thil thā a si ual lo, kan ram humhimnak dingah Maxico thawi an ramri ah phardawl tuah a thā ding tiin lairelnak lamah sumpai a dil. Asinan, *Democratic Party* memberpawl cun an lungkimpi thei lo. Asinan, a tuah mi cengmang pitlin loih um dah lo Trump cun lamzin dangdang hawlin, a sau lam peng 450 phardawl cu a tuan thawk vutvo thotho. Baksam mi malte tangin tu ah cun a tamsawn an dawlngah zo. A hminah “*Trump Wall*” an ti phah hngehge. “*America First*” a ti ringring vekin America Ram le a mipi himnak dingah nasa zetin hna a tuan.

8) Thuthentupawl (Judges): Trump cun America Ram tuahthatnak dingah president lawng hi a thupibik lo, amah lawng khalin thil a ti thei thluh lo ding. Ram tuahthatnak dingin mi thupi zet an um lai, cupawl cu thuthentu sawng hnih, *Federal Judges* le *Supreme Court Justices* an si a ti. Kum 4 a tuan sungah *Federal Judges* 250, *Supreme Court Justices* mi 2 a ret man. America

Thu Tin Phur Vol. I

Ram tuahtatnak dingih tawh kaitu pakhat cu thuthennak dik hi a si a ti.

9) COVID-19 le Vaccine: Kum 2019 cemzawng ihsi leitlun mi tampi nuai cimittu, Trump cun *Chinese Virus* a ti mi COVID-19 pulhnat cu *Democratic Party* lampawl hrangah cun Trump an sawiselnak le an simsiatnak nathrik tlukah a cang. Mi tampi an thih cu pawl ti zet vekin an um nan, an ramkhelhnak ding le Trump heknak dingih an hmanraw thabik pakhat a si.

“Nat tihnung, COVID-19 a thleng ti thei cing nan, a ngaihsak lo; amai ruangah minung hizat kan thih pah. Ram mipi ngaihsak lo president,” ti cu an auhla a si. Ram dangdang ah mi a thawngza telin an thi ve ih, zawi ram hmanin an president an mawhsiat lo. Trump lawngte Catfaloan an mawhsiat, a se theipatawpin an relsia ih, an hek. Hi pulhnat hi rak thleng lo sehla, *Democratic Party* in Trump sawiselnak ding remcang dang an nei zik si lo, an hrangah a va rak remcang lawmmam ve aw!

Cuvek sawiselnak le heknak nasazet lakah Trump cun theihtawp a suah ih, sii lam thiampawl thawn tan an hun la taktak cu thla kua sungah natkhamnak (*vaccine*) phun hnih rori an tuahsuak cuteh! Amai’ simdan takah “zawi cozah” cu si sehla, kum 2, 3, kum 10 tiang hmanah an tuahsuak lo khal a si thei. Trump ih tuahsuak cia mi te cu anmai’ tuahsuak vekin a thehdarh lamah tan an la ciamco ti leitlun in a hmu thluh ko.

10) Remdaihnak lamah: Mi tibupbo, duhduh tawng hluahhlo, ngaihtuahnak fumfe khal nei loih an rel theu mi Trump cun ram sung lawng si loin ram leng thaw khalih rualpihatawknak le remdaihnak hrangah nasa

Thu Tin Phur Vol. I

zetin hna a t̄uan ti a t̄uan rah t̄ampi hmuh ding a um. Kum le khua Isarel thawi an lakih ralawknak le ngiarawknak um ringring, *United Arab Emirates (UAE)*, Bahrain, Sudan cu Isarel Prime Minister Benjamin Natanyahu thawn remdaihnak thuthlung, 2020 September 4 ah *White House* ih a hun tuahpi taktak kha cu leitlun ih mak ti a hlawh phah. Hi remdaihnak thuthlung hi “The Abraham Accords” an ti. Cuitlunah, Arab Ram pakhat, Moroco khal Trump ruangah Isarel thawn remdaihnak an tuah ve lala. Curuangah, Moroco ram ih cawimawinak sangbik cu Donald Trump hnenah hlan a si thu *The Epoch Time* in a tarlang.

Hi a hnaṭuan ropipawl ruangah Scandinavian *politician*-pawl phei cun *Nobel Peace Prize* dawng dingin Trump cu an rak hrilsung cih mai. Cucu US *media* hnaṭuantu pakhat Laura Ingraham cun “Trump cu pektlak rori a si, pek ding a si ko,” tiin aw a suah ve lohli. PM Natanyahu in remdaihnak thuthlung an tuahngah veten hiti’n hmintsintlak thu a ausuak. “Hi ni sunglawi hi ni khat khat ah a thleng leh ko ding ti ka zum ih, cu mi hrangah kei khalin theihtawp ka rak suah. A hmaisabikah President Trump hnenah lungawithu ka sim,” a ti. A rel peh vivo ih, hiti’n a ti:

Donald J. Trump hi micungcuang hruaitu ropi, remdaihnak duhtu, Isarel le Middle East Rampawl remdaihnak thuthlung tuah thei dingih a hnaṭuan hlensuah mi hi ropi ka ti tuk lawmmam. “President Trump, Isarel mipawl le Isarel Ram hmuahhmuah in na hnaṭuan ropi le na pekawknak parah simcawk lo leiba kan lo nei ringring ding.

A rel bet lala ih, “A pahnihnakah, kan ram pahnih karlakih remdaihnak thuthlung tuah thei dingih nasa

Thu Tin Phur Vol. I

zetih tanlatu, Morocco Siangpahrang Mohammed VI parah ka lung a awi taktak,” a ti. Thilmak pakhat cu Trump ih president tuan sungah khan ralkahawknak thu wawi khat hman a puang dah lo. Ralkahawknak tum khat an neiih sumpai cem cu a menmen lo. Minung hrangih thnak le siatnak a thlen thei lawng si loin sumpai cem ding khal ruatin kahawknak hnakin remdaihnak lamzin a zawhnak san a si. US doral ram hrekkhat le Isarel thawi remaw thei lo rampawl thawn remdaihnak thuthlung a tuahpi vivo thei kha mimak pakhat a sinak langtertu a si kan ti thei.

Cun, America Ram sungah buainak a um ding ih, mipi in an thih phah pang ding ti a phan ruangah *vote* ruk cawpih president tuan dingin Joe Biden lakluh tum khalah *Ralkap Uknak (Martial Law)* a puang duh lo hrim. Hrilawk hlan le a hnu lam khalah a hruai mi *Republican Party* lam cun buainak an tuah dah lo, cuhnakin thlacamnak thawn daiten an duhnak an langter theu men; khakha Trump ih lungputdan an thlun mi a si.

11) Nauthlak dan a thiat: Barak Obama sanlai ih nauthlak (*abortion*) a siansak mi le nauthlapawl cem mi hmuahhmuah khal cozah in a tumsak ding a si ti mi cu *Democrats*-pawl in nui pum sungih naute cu mai duh tiktik ih thlak theih a si. Nunau cu amai' taksa parah thuneihnak sangbik a nei ih, a duh tiktikah a pai mi a naute khal a thla thei an ti.

Asinan, Trump cun a duh lo nasa. Cuvekin, America thuthennak sangbik, *Supreme Court* khalin nauthlak dan cu a pawm thei lo. Annih cun Pathian in nunnak a pek zo mi an si ruangah naute thlak hi a dik thei lo, laithahnak a si an ti. Trump in Jeremiah 1:5 thu hmangin

Thu Tin Phur Vol. I

naute cu nunnak nei Pathian semsua an si ti thu a sim tla cu mipi in an lungkimpi nasa. Saupi rel ding a um nan hivial hin kan tawp mai ke. Hi thu (*nauthlak*) hi *Republican* le *Democratic*-pawl thucuhawknak le elawknak bik thupi pakhat a si. Cuitlunah *Democratic*-pawl in neih bangaw (*homosex*) le mai neih mi, nunau in mipa ta, mipa in nunau ta ih thleng (*trans-gender*) an pawm mipawl khal Trump le *Republican Party* cun a duhin an duh hrimhrim lo, Pathian thu kalh rori a si tiin an tang ringring. Thiangzau, *liberal* pacang, Joe Biden president a hung si tikah ziangti'n tuah leh ke maw, kan rak zoh hnik pei.

12) Ngainat zet mi president: Trump dodaltupawl in a thatnak lam a hmuhin an hmu thei lo, a siatnak lam hlir hmutu *Democratic Party* mi le sapawl cun Trump cu laktlak loin an sua ringring. Mipuarthau, tawng thlahdah, Pathian khal ngaihsak lo, mi hmaisawng khal nei lo, tangdawrnak thinsung khal nei lo an ti. Culaiah, America mipi in 2020 sungah leitlun “Mipa lakih ngaisanbik” (*the Most Admired Man*) an hril tikah Trump cu hriltlin a si tariai, 47% a hmu ih, amah sangtu in 2% a hmu ve. Leitlun mipa ngaisan bik an hril mi, *Top Ten* ih lang tambik 2018 ih fehliam zo, Pathian rawngbawltu ropi Billy Graham kha a si ih, a dam sungah vawi 61 rori *Top Ten* ah a lang; Trump khal vawi 10 a lang ve, president a si hlanah khan vawi 4 a lang zo.

Cun, *president office* a suahtan hnu, *golf* lek dingih a feh le a tlun lamah lamzin kiangah mipi in an rak bawh theu ih, “Trump, kan lo duh, kan lo ngaina, kum 4 dang tuansal aw,” tivekin cangan keng phahin an rak auh ciamco theu. Cuitlunah Florida State Palai Anthony

Thu Tin Phur Vol. I

Sabatini cun, “USA president lakih ropibik miangmo President Doland J. Trump hngilhlonak hrangah Florida *Highway* cu “President J. Trump” tiah thleng dingin kan tawrel zo,” a ti. Cu mi zinpi cu a hlanah cun “US Highway 27” tiih hmin pek a si ih, tu ah cun “President J. Trump Highway” ti a si thlang ding. Hi zinpi hi peng 500 tlukih sau a si.

13) Donald J. Trump Week: Florida State sungih *Frostroof, a Friendly City* hi Trump ngaina zettu khua a si ih, *vote* pe thei 3,180 hrawng lawng an um. Kum 2020 November hrilawknak ah khan 76% in Trump an vote. Trump an ngaisannak san tampi lakah kum li sungih a hnaṭuan ṭhat mi hmuahhmuah hi upat le cawimawi a tlak hrinhrim tiin cawimawinak phun dang zet an tuah. February 1-6 sung hi *Donald J. Trump Week* tiin dan vekih puan a si.

Tlangkawmnak vekin sim sehla, Trump ih hnaṭuan ṭhat mipawl hi kan rel cawk lo ding; khavial khan kan tanta hrih ding. A hnaṭuan mi parah le US mipi a duhdawtzia an theisuak deuhdeuh ih, cawimawinak le hminṭhatnak tampi pek a si. Hmun hrekkhat ah cun President a sinak a suahsan le tui karlak (thla khat sung) vial hmanah Trump ngaiih kur duahto mi tampi an um.

%%%

Bung 48

DONALD J. TRUMP AN DODAL RINGRING
(*A Parih Thil̄tha Lo Thlengpawl*)

Democratic Party Hruaitupawl

Party Pahnih: USA ah hin president Abraham Lincoln sanlai ih si khan *Republican Party (RP)* le *Democratic Party (DP)* tiin *political party* pahnih lawng an um ih, tuini tiangin hite pahnih hi USA cozah kaitu sinak an sawngaw rero. Mi tampi in an hmuhdan ah cun *DP* cu *liberal*, *thiangzau* an ti ih, *DP* lamih uknak an co tinten Pathian an thlahthlam ih, *socialism* lam panin, nun thlahdahawknak le zalennak dik lo an nunpi. *RP* cu *conservative*, *zumnak kaihngat* an si ih, annih in cozah uknak an co can ah Pathian ngaihsaknak neiin, nun thlahdahnak lam an tlansan thung tiin an rel theu.

Donald J. Trump cu *RP* mi le sa a si ih, party pakhat le pakhat zuamawknak ruangah le Trump a sinak hrimhrim ruangah *DP* hin Trump buai pi ta roriin kum li sung an tikcu tambik an hmang ti sehla a soal lo ding. An lakih Trump huatu le a siatnak dingih nasa zetih

Thu Tin Phur Vol. I

tawreltu le tanlatu bikih an rel mi cu *House Speaker* Nancy Pelosi (a hmaisabik tlar, kehlam ih ding khi) a si. President a si hlan ihsin, a tuan sung hmuahhmuah le a tuan nawn lo hnu khalah a parah a phunphunin an tuah duh vivo. Kum 2024 hrilawknak khalah Trump hi tel ve thei nawn lo ding tiang khalin an duh bet lai. Trump parih thu a phunphun an tuah le an buaipidan tampi lakah a hnuailampawl hi kan run tarlang ding.

- ***Fire and Fury:*** Donald Trump, President a tuan kum khatnak ah khan Michael Wolff ih ngan mi cabu *Fire and Fury* ti cu suah a si ih, an zuar khawng nasa sabbai. Hi cabu sungah hin Donald Trump cu president ihsi hlawnthlak a si leh ding thu a nganlang. Cuitlunah, Trump cu ca siar le ngan khal thiam mumal lo, an nupa karlak thu khal a mumal lo tiin siatnak phunkim a puhnak ca a si.

Cuvekin thuthang puangtu langsar tampi -CNN, BBC, Reuters le a dangpawl khalin Trump ih tlinlonak le a siatnak lam puanlang cu an kathawtnak bik a si an ti. Asinan, mithiam tampi in hi cabu hi rinsantlak lo, a ngantu in Trump relsiatnak le a tlinlonak thu a khawlkhawm hrim mi a si tiin an hmu.

- **2016 ih hritlin a si veten:** Trump cu president si dingih hritlin a si veten DP-pawl cun tidan a phunphun hmangin vuakthlaksal an tum ringring. A hmaisabikah hrilawknak kha a dik (*fair*) lo tiin nasa zetin an ziangzawi ciamco. *Vote* khal an siar thasal nan, Trump cu a rak dik ti an hmuaksal. A diklotu sawn cu DP an rak si ziar ti an hmuak riangri.

Cuitlunah hrilawknak ah Russia a rak hrawlhaw ve an ti lala. Asinan, hi khal hi an hun zingzawi ngaingai tikah

Thu Tin Phur Vol. I

Trump si loin Trump cuhtu, DP mi Hillary Clinton le FBI-pawl an rak sisawn ti an hmusuak lala. Cun, president a hun tuan pekte ah khan, milar le hminthang deuhdeuh NUNAU tapi in Trump in i dai, i tham tiin Trump cu nunau duh le nunau parih LER vivo vekih rel a um culci kha kan mang lai ko ding. Khakha thatei an hun zingzawi taktak tikah cun khai nunaupawl kha Hillary *campaign* kawmiti-pawl khal Trump mualpho zetih um dingin paisa an rak pek mi a si ti an hmusuak ti a si.

- **Media le milianpawl:** Trump ih tumtah mi thupi zet pakhat cu America Ram tuahtatnak le America mipi hrang thatnak ding tua a si. Cu mi ti thei ding cun lairelnak dik le midik a tul ti hmuin, ramkheltu tapi, ram thatnak ding hnakin mai hlawknak dingah hamtam zetih hnatuantupawl cu dimdawihnak nei ri ai loin a tuat hluahhlo men theu. Amah rori hman a hlawhman hman la loin eithupnak duh lo tuk a si ruangah diklo zetih hnatuantu pohpoh zohman hmaisawng le zah mi a nei lo.

Thuthang puangtu picang deuhdeuh (*mainstream media*)-pawl khal a hlah cuang lo. Thudik hnai lo le lamtang nei vekih thu an puan theu mipawl khal rintlak lo thuthang (*fake news*) a ti sak hai ih, a tuldan vekin a kaw hluahhlo mai. Cupawl cun an sumpai hloh phahnak dingih an ruah ruangah Trump ih nun lamtluan ah cupawl cun nasa zetin an dodal vivo, a cawlhin an cawlhan thei dah lo. DP lamah hin milian turu taktak an tam ih, cupawl sumpai thawhkhawmin, a phunphun in Trump cu an dodal. USA president hmuahhmuah lakih dotu nei tambik, a siatnak lamih an buai pi bik president a si an ti phah hngehng.

Thu Tin Phur Vol. I

Cutikah, *media* picang deuhdeuh, *CNN*, *BBC*, *CNBC*, *Fox News* tivekpawl cun Trump ih tuahtat mi lam hnakin a tlinlonak le a tipalhnak tete an tarlang duh cuang. Thimnakah, Trump ih tñanlai ah cun Covid-19 ruangih thi le mina zat cu ni tin rori in an puang zutzo nan, Biden a lal veten an puang tha duh nawn lo ti a si. Biden a tñan ni ih si ni 3 sungah USA ah mithi ziangzat an um man ti a si.

Culawng si loin, *facebook*, *twiter*, *google*-pawl khalin cuti thothoin Trump an dodal ve. Trump ih thuhla an ngan le than mi pohpoh ah Trump ih siatnak lam thu a tam deuhdeuh ringring ih, a mak nasa. Trump ih thuhla a thazawngih ngan mi pohpoh ah thungai a si lozia, ca tawite in hminsinnak an rak tuahsak theu, lole, an langter lo lawlaw; a netnakah cun Trump ih *twiter account* hman an phihsak lawlaw.

- **President ih si hlawnthlak (*impeachment*)¹⁷ tum:**

N. Pelosi in Impeachment ca a pharh

Trump cu president a sinak hisi hlawnthlak (*impeach*) theihdan ding an hawl roro tikah a tlun lamih kan sim mi 2016 hrilawknak ah khan ram dang, Russia bawmnak ruangih

---

¹⁷*Impeachment* ti hi “a mawh, a sual ti ih sualpuh” tinak a si ih, America President tñanlai in an ram dan kalhin thilsual pakhat khat an tuah pang asile, *Senate* ah 2/3 vote hmuin, president sinak ihsin an hlawnthla (*impeach*) thei.

Thu Tin Phur Vol. I

hritlin a si tiin an puh. America Ram thuanthu kum 250 sungah mi pathum cekci *impeachment* thubuai tuah an si. Abraham Lincoln ai run awhtu Johnson (1868) a si ih, a pahnihnak cu Bill Clinton, unau Monica Lewinsky thawi an karlak thu (1998) ah a si. Trump hi a pathumnak a si ih, mi dang hnakih a danglam sinsinnak cu kum li a ÷uan sungah ÷um HNIH rori hivek a tawng.

A hmaisai cu kum 2019 ah khan a si. Rampi phatsanin Ukraine president Zelensky le Russia hnenah bawmnak dilin, president tling ko an bawm tiin an puh. Thla ziangmawzat sung sumpai le minung thazang tampi cemin an zingzawi nan, ÷ansan ÷ha an hmu thei lo ih, vote 2/3 hmu ban loin an hlawhsam.

A ÷um hnihnak cu 2021 January 6 ni ah Washington DC, Capitol ih an tuah mi, Joint Congress lairel laiah misual rual hrekhat in buainak an tuah ih, Capitol inn sung tiang rori an luh kha Trump ih fawrhfial mi a si an ti. A hmaisai khal, tui ÷um khal thubuai puluttu hi Nancy Pelosi a si. Congress ah cun 2/3 a hmu ban lo ih, Congress tlunih thuthennak sangsawn, Senate ah teh ziang bang ke maw!

- **Vote dik loih nehter:** President *term* hnihnak hrangah Trump cun DP lamih candidate Joe Biden thawn an cuhaw ih, 2020 November 3 ah khan America Ram pumpi ah hrilawknak neih a si. Tluang zuahzoin *vote* cu siar rero a si. Mi tampi cun “Trump in a neh ding a si hi” tiin ngaih÷ha zetih an umsan laiah State panga *Arizona, Georgia, Michigan, Pennsylvania* le *Wisconsin* vote siar cu banter thutthi an si.

Simdan tampi ah cun *vote* siar an cawlhsan veten khui khuiin simaw, *mail vote* an ti mi cu a tawm a tawmin an

Thu Tin Phur Vol. I

pulut zutzo ih, cu mi an siarsal tikah a pehzawmin Biden ih vote hliir a rak si. Cutikah hi State-pawl ih vote hi a dik lo, vote ruk (*vote fraud*) a um a si tiih thubuai tuah a si ih, Trump ih sihni rual (*legal team*)-pawl khalin a phunphun in ñan an la nasa nan, an hlawhsam vivo. A netnakah, Joe Biden in vote 306, Trump in vote 232 an hmu tiin Joe Biden cu America president 46-nak ih hriitlin a si tiih puan a si. Hi thubuai hmuahhmuah ah milianpawl, DP lam le an lamñang *mainstream media*-pawl ñangtlang in an bei nasa.

Tlangkawmnak: “Thilñha tuahtu pohpoh dotu an nei tam” tinak teh a si pei maw? Trump ih president ñuan sung hmuahhmuah, a lamtluan hi DP lam ih si donak le heknak cun sun le zan, a thluahcihin a thlun ringring. President a sinak ih si a tuah mi pohpoh sawisel le dokalh hlawhin, amai thuneihsak a luarkaiin a hmang (*dictatorship*) an ti thul, *Supreme Court* hrangih mi a ruat zik khalah nasa zetih dodal tho tho a si.

Tu khalah hin 2024 ah president a cuhsal pang ding tiin a ñum hnihsak *impeachment* cu hlawhtling ding roriin Nancy Pelosi le a milaipawl cun an zuam nasa lai. Tufang tla hi cu president khal a si nawn lo nan, a dam sung president cuh thei nawn lo dingih kharkhum an tum tho tho a si bik. Feb. 14, 2021 ah ñum ziangmawzat an rel hnuah *Senate* ah vote 57-43 (2/3 vote 67 a tling lo) hmu in *Congress* lam heknak cu a hlawhsam lellel tariai aw! Trump in a neh (*acquitted*) tiih puan a si lala. Republican Party palai 7 in an pu an phatsan. Trump cu tumtah mi felfai neiin, saipi vekin nuamteten a feh cutco tho tho. Kum 2024 hri lawknak ah a cuh lala men thei.

%%%

Thu Tin Phur Vol. I

Bung 49

THLAHNAK THUCAH

(*US President 45-nak Donald J. Trump*)

Thlahawknak tikcu a thleng ngaingai!

Kum 2020 November 3 ih USA president 46-nak ding hrilawknak tlukih hrilawknak buaithlak le mualpho hi theih ding a mal nasa; a hleicein USA ah cun a um hrih lo tluk a si. Hivek dinhmun a thlennak san bik cu Joe Biden ih hohat mi *Democratic Party* in *Republican Party* ihsi president cuhtu, president ding lai Donald J. Trump cu tidan a phunphun hmangin a vote hmuh mi cu a dik lozawngih fehter a si ruangah a si.

San tha taktak tanfung ah hmangin hi vote ruk (*vote fraud*) thubuui cu nasa zetih buaipei a si ih, hi mi ruangih nunnak liam phah khal an um. Hrilawk ni ihsin president thar lakluh ni (January 20) tiang *ziangtak thleng kei maw, president hril thar hi lakluh ngaingai a si pei maw?* tiin leitlun mipi in didirawkih kan thlir mi a thleng ngaingai ding a bang ruangah, January 19 ah khan president suak ding, Donald J. Trump cun minit 19

Thu Tin Phur Vol. I

sung thlahnak thucah (*farewell message*) a rel. A rel mi vekin hit'in kan hun suah.

President Trump Thucah

“Ka Americanpipawl, kum 4 lai liam zo ah khan America Ram tuaht̄ha dingin le ti le khaw t̄ha si thei dingih cozah mawhphurhnak hlensuah a si theinak dingah ram pumpi huapin t̄an kan hun la. A tawizawngin kan sim asile, *Make America Great Again (America Ropitsalnak Dingah)* ti thupi cu mi hmuahhmuah huapih fehpi a si.

“America president 45-nak tikcu cu ka hmang cem rero thlang ih, kan zate t̄an khawmnak ruangih kan hlawhtlinnak rah kan hmuh mipawl cu ka tluangkawnpi nasa. Hnat̄uan dingih suakkhawm kan si vekin hna t̄ampi kan t̄uan. Tui kar sungah hin cozah thar kan lalut thlang ding ih, America himnak le t̄hansonak hrangih hna an t̄uan vivo theinak dingah thla kan camsakih duhsaknak sangbik hlan phahin a thupibik, vanneihnak an neih kan duhsak taktak a si.

“Ka lungawithu simnak hi ka t̄uan (*ka term*) sungah in hlawhtlinsakt̄ertu mi malte hmin salin a taw hun thawh ka duh. A hmaisabikah *First Lady* Melania Knauss ih in t̄uanpinak, in duhdawtnak le in kilkhawinak parah ka lung a awi. Ka fanu Ivanka, ka makpa Jared, Barron, Don, Eric, Tiffany le Lara cu ka thinlung sungril ihsin lungawithu ka lo sim. Ka hringnun hi hlimnak le lungawinakin nan khatter.

“Vice president Mike Pence le a nupi duhnung zet Karen le Pence ih sungkua zate hnenah lungawithu ka sim. Ka Chief of Staff Mark Meadow, House ih

Thu Tin Phur Vol. I

hnaṭuantu hmuahhmuah le Trump administration ih hna ropi zetzet ṭuantupawl parah ka lung a awi. *United States Secret Service* ih in kilhimnak parah ka fak lawlaw hai. “Kan sungkua in an parih lungawithu sim ding leiba kan nei ringring. *US Arm Forces, White House Military Office, Marine One, Air Force One* le dan le thupek kilkhawitupawl hmuahhmuah parah lungawithu sim cawk lo ka nei. A thupibik cu America mipipawl hi nan si. Nan president ka rak si thei cu ka lung a awi nasa, awkam menih rel kim thei ding khal a si lo. Hivek tikcu ṭha ka rak congah hi ka hrangah cawimawinak hleifuan rori a si.

“America mipi hin ruahdan bangaw lo kan nei ṭheu ding ti hi kan theih a ṭha ding tiah ka ruat. Asinan, hnam ropi, phunhnam rinum le remdaihnak duhtu kan si ih, kan ram hi cak le ralṭha zetin hlawhtlinnak thawi hmailam pan vivo dingin kan duh. Hnam ropi kan rak si riai. *Capitol* buainak khan America mipi hmuahhmuah thinphang ko in tuah. *Politics* ih thazang suah kha America in donak a si ruangah ngai men a theih lo ding. Tuihlan hnakin unauawknak ṭha neiin, ṭhatnak in ngamawtawn sehla, kan karlahih dawnkhamtupawl ret hloin, kan zate tumtah mi, America ropitnak dingah kan ṭuantlang keiuh.

“Kum 4 liam zo ah khan *politics party* si lo, lenglam mi, president dinhmun luah hmaisabiktu siin, Washington ka rak pan. *Politics* ah ka tikcu vawi khat hman ka rak hmang dah si lo ih, inn ropi zet saktu ka sinakin, van boruak tla zoh phahin inn sakdan ka ngaihtuah zawk rero. America president ka cuhnak san bik cu America Ram ṭhansonak ding in in rak hmuak a si bik ding.

Thu Tin Phur Vol. I

“America hi a hmaisabik ih kan ret hnuhnu cun hi ram ropitnak cun cemni a nei dah lo ding ti ka theifiang. Curuangah, ka nun hmaisai cu tlansanin beihawknak (*tawhawknak*) nasazet tualrawn cu ka run pal ve ih, thungaithlak ih kan t̄uan ahcun ziangkim ah hlawhtlinnak a rak neih theih lala a si hi!

“America hin thil tampi in pe ih, pekkir ve ka duh a si. Kan tumtah mi kha, *left* le *right*, *Democrats* le *Republicans* lam a si lo, America t̄atnak ding lawng a si. America ropitter kan duh ruangah *America First* kan ti kha a si. American thuanthu ah *political movement* tumbik le *economy* ropibik kan tuah thei thlang. America mipi ih in t̄uanpinak le thla in camsaknak zarah mi tampi ih zum ban lopi’n kan hlawhtling ih, hivek hi zohman in kan ti thei ding tiin kan rak zumaw dah lo. America hrangih thil t̄a lo, *Trade Bill*, *Trans-Pacific Partnership*, *Paris Climate Accord*, N. Korea thu, Maxico le Canada thu ah theihtawp suahin kan t̄uan ih, kan hnat̄uan khal a feh tuang nasa a si kha.

“China parah siah (*tax*) tampi pe dingin kan tuksak ih, *Trade Bill* thar kan tuahpi. Asinan, kan remawknak thuthlung ngannak *cati* a ro hlanah *China Virus* in nasa zetin in nuai ih, kan *Trade Bill* cu feh tuang in, *billion* tel kan ram ah sumpai lut khal sehla, *China Virus* in lamzin dang ah in pialpi a si hi! Leitlun Pumpi in a tuar, asinan, America cun *economy* kan rak tuaht̄at man duak ruangah *economy* lamah harsatnak kan tawng lo. Leilung sungsuak (*energy*) kan neih mi kan robawm kan awng thlang ih, tu ah cun hriak le *natural gas* suah tambiknak ram kan si thlang riai.

Thu Tin Phur Vol. I

“*African-American*-pawl hnaṭuan tampi kan pe ih, *Hispanic-American*, *Asian-American*, nunaupawl le mi tinkim hrangah hnaṭuan ding kan tuahsak thei. Kan sumpai lakluh zat a tam vivo ih, hnaṭuantupawl hlawhman khal a pung; *American*-pawl ih saduhthah cu a takin a thleng kim a si bik. Sungkaw tampi cu retheihnak ihsin an talsuak thlang; kha hmuahhmuah kha thilmak ih rel tlak an si. Cetzung (*factory*) a thawng tel kan din ih, “*Made in the USA*” ti cu a parsuah mi a si ta riai. *Private company*-pawl thawi ṭuantlangin, *American* hnaṭuantu million 16 lenglo cu a ṭaldan vekih hna ṭuan thei dingin kan sersuak fawn.

“Pulhnat in nasa zetin in nuai ih, mi tampi in in sawisel rero lai, nat khamnak (*vaccine*) an tuah thei lo ding in rak ti thul; asinan, *vaccine* phun hnih rori kan tuah thei. Hihi *medical miracle* an ti phah hngehge. ‘Zawi cozah’ vek cu si bang sehla kum li, kum nga lai an rei kei cu, kum 10 tiang hman a si men thei. Kannih cun thla kua sung vial ah *vaccine* phun hnih rori kan tuahsuak thei mai a si hi! Hi pulhnat ruangih thipawl le an sungkhatpawl kan tuarpi ngaingai. Pulhnat hin kan *economy* ah hngawng a nei ding ti kan theih ruangah *Economic Relief* ah *US dollar Trillion Li* rori kan passed a si kha. Khakhan minung million 50 rori in hna an hmuh phah. Hitluk tam paisa hi *America* in tuihlan ah a rak hmu dah lo.

“Harhdamnak lam (*health care*) ṭha kan tuah thei, leitlun ih sii man awlbik ram ah kan can phah thei. *Supreme Court Judge* pathum kan nemhnget, *Federal Judge* 300 rori kan ruat fawn. *America* thuanthu ih ramri himbik ṭum a si ti ka phuang duh. Ramri kilhimnak lam ṭuanvo neitupawl cu an ṭul mi thilri kan pe ih, ṭha zetin

Thu Tin Phur Vol. I

hna an ùan thei. Cozah thar kut sungah ramri him zetih kan hlan thei hi, kan uangaw ngaingai. Maxico, Quatemala le El Salvador thawn *boarder agreement* kan tuah. Ramri ah phardawl sangpi, peng 450 lenglo kan dawl. America dinhmun, ram sung le ram leng hrang hna kan ùan laiah leitlun in in rak zohso nasa. Hi dinhmun hi run hloter siang hlah uh. *United Nations* ah America in sumpai a rak pek ùheu mi America hrangih ùhathnemnak nei lo cu dung sipsan a si. *NATO* rampawl cun leitlun hrangah paisa tampi an rak pe ùheu; a dik lo nasa. Leitlun hrangih paisa kan rak pek zutzo rero kha tu ah cun leitlun in in pe ve thlang.

“*Space Force* thar kan din ih, *Kennedy Space Center*, Florida ah din in, kum tampi hnuah America *astronaut* a rung kir lai ka rak zoh ve ih, American ralkap cu nasa zetin kan thuam thar a si. China parah khohsawnih ding dingin kan tim kan tuah ih, *ISIL* nuai cimitin, an hotupa Abu Bakr al-Baghdadi le Iranian tapung hotu Qusem Soleimani cu thah an si fawn. Jerusalem cu Isarel khawpi ah kan pawm. *Middle East* remawknak tampi tuah a si ih, kan ralkappawl kan ko tlung hai. Kum tam a liam hnuah US President ‘Doawknak’ puanglotu hmaisabik ka si thei hi ka uanpiaw nasa.

“America cozah hi mipipawl ùul mi petu si dingin ka duh bik a si. America ùhatnak ding hi ka duh bik. America mipi in in hrilnak san ka thei ih, sawiselnak tampi ka tuar ding ti khal thei ciain, theihtawp ka hun suah. Nan duh mi cu thupi ah retin, hlawhtlinter tengteng ka tum. Mi in in sawisel hmansehla, in hriltupawl ih duh mi a si ti ka theih ruangah ka tuah thotho.

Thu Tin Phur Vol. I

“Hi zawn hi mipi in in theih ringringnak ding si sehla ti ka duh. America mipawl cu America Ram neitu dik tak si dingin kan tuahsal. Cozah kan tungding ih, America Ram ah hin America mi zohman hngilh an si dah lo; zianghantile, mi hmuahhmuah hi kan thupit theh ruangah mi zate aw-an kan ngai a si. Pathian in mi tin hi bangrep ih a semsua hvekin diknak le kilkhawinak bangrep kan co theh ding a si. Hi ram hrangih nan rinum ruangah kan cozah khal nan parah a rinum a si.

“Tu ah hin *White House* ka suahsan thlang ding, hiti’n keimahte ka ruat theu. Ram ropibik America hin ramleng ihsin dotu tampi a rak nei zo; asinan, kan ral tihnungbik cu kanmai sungih rinawklonak hi a si. Mai hnam nunphung, thuanthu le miralthapawl parih zumnak nei ngam lo ram cu an dingsuak thei dah lo. America parih kan zumnak hi kan hloralter ding a si lo. America Ram ropitnak hi thil dang ruangah si loin kan diknak le rinumnak ruang lawngah a si.

“*Politics* ruangih thuelawknak le kan relkhawm mipawl zianghmanih siarsakaw loih hlawnthlaksakaw hi America nuncan a si lamlam lo. America ah hin mi in thu an rel ding mi kan bikhiahsak dah lo. Hivek hi hnam tihhrutpawl nundan a si, in sawiseltu pohpoh rekbet tumnak hi kan sinak a si lo, a pawm khal kan pawm dah lo ding. Kum 250 lai ral tihnung zetzet kan rak do zo ih, kan ralthatnak le rinawknak hmuahhmuah sawmkhawmin Pathian pek mi zalennak hmangih ziangkim pahtlang hi America mize dik tak si sawn.

“Kum li sung kha America hrangah hna ka tuan ih, America hrangah hngat zetin ka ding ti ka rel duh. Tu ah hin cozah thar kut ah thunei hnak ka hlan rero ih, hi

Thu Tin Phur Vol. I

thil hi kan ke karnak ding a hramthawhnak fang a si. Hivek thil hi a um dah lo ih, thinnau ding kan si lo, kan cak sinsin lam ding a si. America mipi hi duhdawtnak thawi kan nunkhawm ahcun hi ram hin thlen theilonak a nei lo. Kan him ding, kan hlawhtling ding ih, kan cak sinsin ding.

“Hi hmun ropi (*Oval Office* le *White House*) hi rinumnak le lungawinak thawn ka suaksan ding, hmailam hrang ruahsannak thawn! Kan ram le kan fatepawl hrangah thil thar a thleng roero lai. Ka lung a awi, damten maw. Pathian in mal lo sawm hai seh, America hi malsawm hram seh.”

USA President 45-nak Donald J. Trump
ih sungkuapawl

%%%

Thu Tin Phur Vol. I

Bung 50

JOE ROBIMETTE BIDEN

(USA President 46-nak, 2020 -2024)

Chief Justice Roberts kaihrainakin January 20, 2021 ah America President 46-nak si dingih Joe Biden in thutiamkannak a tuah lai.

An sungkaw dinhmun

Joe Biden tiih kan kawh mai hi a hmin pum cu **Joseph Robinette Biden** a si. Trump cun “Joe” ti vialin a ko mai theu; cutin kan ko ve mai ding. Kum 1942 November 20 ah Scranto, Pennsylvania, USA ah a suak.

A pa Joseph Robinette Biden Senior le Pi Catherine Eugenia Jean Biden ih fapa a si ih, an sungkua in Roman Catholic an si ruangah maw si ding, St. Mary’s Hospital ah a suak. Unau li an si ih, farnu pakhat an nei. A pa cu sumdawnnak hngetkhoh nei a si ih, rak khawsa thei zet an si nan, Joe ih nauhak lai hrawng cu a tlaksiat laifang

Thu Tin Phur Vol. I

a si ruangah Joe cu a nui lamih a pu tei inn lamah kum tawkfang nawn a khawsa. Kum 1953 ah Delaware State ah an vai ih, a pa khalin eihawlnak a phunphun hmangin pumcawmnak a hawl. Rethei tuk sungkua si lemlo, mivualvo dinhmun tiang an hung thleng thei.

Zirnak lam: Joe cu a hung pitling vivo ih, High School tiang tlawng a kai. Kum 1932 ah RC din mi Claymont, Delaware ih *Archemere Academy* ah a lut. Joe cu tleirawl lai, lehnak lam nuam ti zet mi a si ih, an tlawng ih lehnak *football* le *baseball* lam a lek paih nasa. Joe hi rualpipawl lakih umdan thiam zet a si tlunah, an rualpi lak khalah hruaitu dinhmun ih an ret theu mi a si ih, *class president* ah hriltin a si ringring.

Joe cu 1965 ah khan *University of Delaware* ihsin B.A a theh ih, *History* le *Political Science* ah *degree* thuah (*double degree*) la-in, English cu *minor subject*-ah a la cih. B.A ah hin zirlai mi 688 lakah 506-nak a si ih, ‘C’ grade-ngahin a awng. Cathiam lamih rel cu a si ban dah lo. A tleirawl lai ihsin Joe cu a harhdamnak a rak tha tuk lo, tikcu tawkfang zet cu a aw hman a rak hak ciamco ih, duh vek khalin a tawng thei lo lawk. Asinan, amai’ rel vekin theihtawpsuahin a zuam ciamco ih, tuvekih a umsal theinak a si. Kum 1968 ah Joe cu *Syracuse University College of Law* ihsin LLB a theh; zirlai 85 lakah a 76-nak a si.

Insang a din: Kum 1966 August 27 ah *Syracuse University* ih a tawn mi, a hmel duhzawng tak Neilia Hunter thawn New York RC biakinn ah kutsihin an nei-aw. A nu le pa cun Catholic mi rori nei dingin an duh nan Joe in a duh tuk ruangah a netnakah cun an neihawk ding rem an tisak. Fate pathum *Joseph R. Beau Biden*

Thu Tin Phur Vol. I

III, Robert Hunter Biden le Naomi Christina Amy Biden an nei. Kum 1972 December 18 ah khan a nupi le a fate 3 cu Khristmas thilri lei dingih bazar an feh cu mawtaw dang thawn pahawin, an cangsual. Sizung an thlen hnuah a nupi le a fanu Naomi cu an thi cih ih, a fapa 2 khal an damsals thei beisei ding um nawn lo khawpin an besia. He tum ih Joe a mangbang le anhaizia cu ramkhelh thu a simnak ah tu le tu a sim tel vivo. An sungkaw parih vanduinak hivek lawmmamih a thlen hi Joe cu nasa zetin a ngaihtuahaw nasa, ka zawh ding lamzin teh ka zawh lo a si pei maw ti tiangin a ruataw nasa.

Kum li sung nupi loih a khawsak hnuah tlawng sazama Jill Tracy Jacobs, Jill Biden tiih kawh mi thawn kum 1975 ah an thei-aw thawk ih, kum hnih sung an thlunawh hnu, 1977 ah an nei-aw. Fanu pakhat Ashley an nei ih, *social worker* a si. A fapa Beau Biden cu U.S *Army Judge Advocate* hna kaiin, Iraq Doawknak ah khan a tel ih, cuihnu ah *Delaware Attorney General*-ah a kaisang. Vanduai ah 2015 ah khan thluak *cancer* in a thi. A fapa pakhat, Hunter Biden cu *Washington Attorney* hna a kai thung.

Politics lamah: Kum 1972 khan Joe khal kum 30 a kim thlang ih, an khua Delaware ihsin Junior U.S *Senator* ih hritlin a si. U.S thuanthu ah *Senator* dinhmun luah thei lakah kum lamih nauhakkik lamih siar in a 6-nak a si thei. Hi hna a kaih veten Washington D.C ah a khawsa. Kum 36 sung *Senate* a tum sung hmuahhmuah Delaware ih a fate vehvaiin, ni tin Washington D.C ah nahzi pakhat le a khuai rei tlangleng in a feh ringring.

Thu Tin Phur Vol. I

Dan thei mi a si ruangah dan lam hna a ÷uan laiah Delaware ih *New Castle County*, ah Council Member ih hritlin a si. Hihi ramkhelhna lamih a hmanaw hmaisabik a si. Kum 36 sung (1973-2009) US *Senate* member a si. Joe Biden hin US President si hi a rak tum ÷eu. Kum 1987 khan a hnakum 1988 ih US President hrilawknak ah cuh ve dingin *Democrats candidate* si dingin a rak zuam nan, zum hnakin bawmtu a neih tuk lo ruangah a dungtawhlsal.

A hrangah phun dangdeuhin tikcu a herawsal a si ding, 2008 ah Barrack Obama cun Vice President si dingin a puang ih, kum 2013 ihsin 2017 sung a ÷uan. Obama thawn remcang zetih hna an ÷uantlang, an ÷uan sungah Osama Bin Laden thung cun duhtawkin USA ah a lutin, a suak rero ti a si. Kum 2019 April 25 ah khan DP ihsin US President cuh ve dingin campaign a tuah thawk. Nasa zetih ÷an a lak hnuah amah cuhpitu Bernie Sanders in dung a sipsansal ruangah *Democratic National Convention* cun 2020 August 18 ah an *party candidate* dingah an puang.

Kum 2020 November 3 ah khan a wawi 46-nak ding USA president hrilawknak cu tlamtling zetih neih a si ih, November ni 7 (Kawlram ah zan nahzi 11:00) ah President si dingin *electoral college* 538 ihsi nehnak vote hmuh ding zat 270 hmu in, US president 46-nak si dingih hritlin a si thu puan a si. Kum 2021 January 20 ihsin *White House* Inn ropi luahin a ÷uan thawk thlang.

A mizia le cawimawinak: Joe hin cawimawinak tam nawn a dawng ih, cupawl lakah 2017 ah khan Barack Obama kut ihsi America mipi hnenih cawimawinak

Thu Tin Phur Vol. I

sangbik *Presidential Medal of Freedom* a tel. Amah hi cangan ngaina mi a si ih, cabu 10 lenglo a ngan zo.

Harhdamnak lam a ret thupi zet ih, zuk le hmawm lam pakhat hman ti mi a nei lo, zu khal a in lo. Vawi khat cu zu a in lonak san an sut ih, “An sungkua ah zu in an um nawn lo thu le a harhdamnak hrangah zu a ṭul lo thu” in a let. America Ram ropi a kaihhruai theinak dingah Pathian in finnak pe sinsin hramseh.

Joe Biden in “bik” a ngahnakpawl: America president ṭanzopawl lakih a danglam hleiceinak, lole, “bik” a sinak kan vun tarlang lawlaw ke.

- Delaware State ihsi President ṭuan thei hmaisabik a si.
- Joe hi President si dingih lawmluh a si ah kum 78 a si ih, America President hmuahhmuah lakih upabik a si. A cuhpi, president fehsuak Donald J. Trump kha president a ṭuan thawk ah kum 70 a si.
- President in *political campaign (rally)* a tuahnak ah thungaitu nei malbik a si. Covid-19 pulhnat ruangah mipi an feh ngam lo a si ding ti bang sehla, a cuhpi Trump thung cun hall tum bikbik sangin, a thawng thawngin thungaitu mipi a ngah nasa fawn si.
- US President hril ṭum ih vote dik lo (*vote fraud*) ngah tambik le buaibik a si. A tlunih kan sim mi State-pawl ah *vote* dik lo a luarbik cuang. *Vote* dik lo um thei dingin tidan a phunphun hman a si tiih rel a si. Cupawl lakah *mail vote* ti mi, carek ihsi *vote* pek (*mail box*), Trump ih ngah ding *vote* cu Joe hnenih fehter theinak, *dominion khawl* hmangin si seh, mi pakhat in *vote* ziangmawzat a thlak tivek, ui, ar, zawhte le mithi zopawl tiangin *vote* an thlakter ti a si.

Thu Tin Phur Vol. I

A dik le dik lo lawngte kanni theih ban a si lo. Kan theihfiang mi cu hi *vote* dik lo thu hi danthiampawl tiangin nasa zetin an buai pi ti a si. Hrilawknak ih buaibik, America le ram dang khalih thleng dah lo, Joe san ah a thleng ih, US ngaisannak le a ropitnak hman a tlakniamter phah rori.

A hlandeuh, George W. Bush le Albert Arnold Al Gore Jr. khan hrilawknak thu (2000) ah thubuai an rak nei ve nan, *Supreme Court* in thilumdan thatei an zingzawi hnuah an relkhawm ih, thutluknak an tuah mai. Asinan, tui tum ah cun cuti men cun a rak ngah lo, *Joint Congress* kawh tul tiangin a buai. Joe Biden thei lo khalin an theih phah sinsin ih, a lar phah nasa.

- Hrilawknak ih *vote* ngah tambik a si hi thilmak a tling rori. *Vote* a ngahnak ramthen (*county*) cu a tam tuk lo nan *vote* thu ah cun tam tak a ngah. Obama hnak hmanin *vote* a ngah tam ti a si; *vote* ngah tambik president a si hmang. A dik ngai le ngai lo cu mahte ruahbet ding a si ko!

- Hi thubuai ruangah America thuanthu khalih um dah lo, Capitol sung rori ah misual lutin duhtawkin an cangvai ih, a sungih laireltupawl cu thinphangin an suak ciamco a si kha. Joe ruangih thil thleng ropi le danglambik pakhat a si.

- Kum 2021 January 20 ni ih President si dingih lakluhnak (*President Inaugural Service*) tum ih lawmpitu nei malbik a si. An simdan ah cun mi tampi an sawm khal le a suak mi an mal thotho ding ih, kan mualpho ding tiah malte an sawm hrim ti a si. Culaiah, president Trump cu “*President Farewell Message*”

Thu Tin Phur Vol. I

(*Thlahnak Thucah*) a rak sim mi lawngte *online* par ihsi hmanin ngaitu mipi a tawrin an tawr a si kha!

- Pu Joe hi pa ropi cu a rak si hrimhrim hmang e, kum 250 sungih rak ùan zo US president-pawl hmuahhmuah hnakin *Executive Order* a *signed* tambik ti a si lala. A sullam cu a hnaùandan ding khawkhan mi le a hlanih rak ùantu (Trump) ih hnaùan mi parih thu a suah mi relnak a si. A tamsawn cu Donald Trump ih hnaùan mipawl a balsaknak thu an si. Amai' hlanih president-pawl cun an ùan ihsi zarh hnih hnu, kum khat hnu tivekah maltete an *signed* ih, a *signed* lo lawlaw khal an um.

Pu Joe thung cun Capitol a luah ihsi ni hnihkhat sungah thu 17 a *signed* man ih, ni 10 sungah 40 tluk a *signed* ti a si. Thuthang ih an phuan vek asile, a *signed* mi hrekkhat tla cu “ziang thu an *sign*-ter tum ti hman a thei lo” a si hmang ding, amah rori in, “Hi teh ziang thu saw ka *sign* zik?” tiin a sutsal lam an ti.

President sinak ihsi hlawnthlak (*impeachment*) tum hmaisabik mi sinak a ngah lala. Sim zo bangin 2021 January 20 ah president si dingih lawmluh a si ih, president hnaùannak *Oval Office* a luah ihsi a ni sarihnak, January 27 ah president a sinak ihsi hlawnthlak theinak thu putluh a si. Joe vekih *impeachment* thu an putluh rang tuk mi president an um dah lo, a “bik” a ngah lala.

Thu Tin Phur Vol. I

Hi thu puluttu cu *Congress member* (nunau) pakhat, Marjorie Tylor Greene a si. A putluhnak san bik hitin a ngan: “President Joe Biden cu President Office luahtlak a si lo. Obama ih Vice President a si laiah a thuneihnak hmang sual in, buainak tampi a rak tuah. A fapa Hunter Biden in ram dang kampani-pawl thawi hna ÷uanin, paisa \$1,000,000,000 khal anmai’ sungkaw hrangah a eithup. Hi mi hin rampi himnak a siatsuah ruangah Joe Biden hi president sinak ihsin zamrang thei bikih hlawnthlak lohli ding a si,” tiin.

Marjorie Tylor
Greene on Jan. 7,
2021

- Amah *vote-tupawl* an sirawk hluahhlo hin Pu Joe ih *hleicetnak* a langter lala. DP lam dinpitu le buainak a phunphun tuahih phusa ringring, 1930 lai ihsi rak cangvai, *antiffa* (*anti-fascists, anti-racist*) ti mipawl cun Pu Joe an rak dinpi hmang tinak laiah tu ah cun *kan siraw tuk, Joe Biden, president lakih sebik* ti tiangin an au rero zo. Culawng hman a si lo, amah votetu State dangdang khalin *Oval Office* a hun luah ih, *Executive Order* a hun *signed* hmuahhmo an hmuh tikah “Kan lo vote pangpang, a va paw ve!” an ti rero zo ti a si!

%%%

Thu Tin Phur Vol. I

TLANGKAWMNAK

Pathian thu zirnak (*theology*) hlawm malte hrilsuakin, hi cabu hi a taw kan thawk ih, hivial hman hin Pathian thu thukzia le zir rero a țulzia in theihter. Cuisin minung lamah herin, kan eiin le zuk le hmawm hin cawp-leh-cilhin simaw, nuamteten simaw, kan taksa an siatsuah nasa ti a lang. Cun, DAMNAK kan ti mi hi “pumhlum” (*wholistic*) damnak a si ruangah thinlung lam natnak hi ngaihsak lohli a țulzia in sim fawn.

Milai lawng si loin famkim zet le a cawihawtawktei Pathian semsuah mi kan leilungpi khal hi a dam a thupi zet. Kan tlanlennak le kan eiin hawlnak a si nan, minung duhamnak ruangah nasa zetih hriamhma baih a si ih, a tuahthatnak lam khalah mai titheidan tawk cioih țuanvo la cio dingah ka sawmaw duh.

Minung thiamnak țhangso vivo in thil thar a phunphun an tuahsuak ih awlsamten hna kan țuan thei thlang. Cui thil tharpawl lakih ni tin hnațuannak ih kan țul mi tal cu hmang thiam dingin zir vivo keiuh. Mawlmangtukih um loin kan theih ding mawi theih tum vivo uhsi.

Nungcang ziaza hin insang ihsin mi dang par tiang sulhnu țha le sia a thlenter theidan hi rel cawk a si lo. Sungkaw nuam le hahdam, fatepawl tlangnel takih umnak insang, an thisen ih an țhancih ding nun mawi le duhnung neih tum cio uhsi. Hizawn hi insang tin ah, țanlaknak ding karbak dangdang a um vivo ti hngilh hlah uhsi.

Ram dang thuhla le *politics* thu tla kan ther ih, kan khawruahnak vang a kauhter ka beisei. Zirthiamnak hin

Thu Tin Phur Vol. I

kan thinlung mit a vangter ih, vang sinsin dingin cawlhsan lotei kan zir le kan zingzawi bet vivo a tul ti a lang. Hriamhrei le taksa cahnak hmangih “aa-bupbo” ih kan cangvaihlonak dingah fimthiamnak cun “a nemzawngin” mi a hruai ih, khua a rei tikah minung nun pumhlum nehtu a sizia Grik fimthiamnak ihsin zir ding tapi kan nei.

Hi cabu sungih thupi hlawm netabikih bulpak thuhla hrekkhat le an hnatuan langsar zualdeuh kan tarlang mi ihsin mi ropipawl khalin cahnak zawn le cahlonak zawn an nei cio ti kan hmu. Kan cahnak zawn ah cak sinsin dingin tat hriamawk vivo tumin, kan tlaksamnak zawn silkhah vivo tum cio uhsi. Cuti’n, leilung le a sungih um minungpawl hrangah thathnemnak nasazet thlentu kan si thei ding.

Hlaphuahtu pakhat in, “Nang na hmun ah, kei ka hmun ah,” a rak ti vekin mi hmuahhmuah hin ti thei mi le ti theinak zawn kan nei cio. Mai ti theinak zawn ciarah taimaksuah le thungaithlakih kan tuah ahcun leitlun mawitertu, kan umnak khua le ram remthatu le thangsotertu kan si tengteng ding.

%%%